

**XVII. YÜZYIL DİVAN ŞAİRLERİNİN
ŞİİRLERİNDE İRAK COĞRAFYASI**

**2024
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI**

Maher Hamzah Rashid AL SHAMIM

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Şerife AĞARI**

XVII. YÜZYIL DİVAN ŞAİRLERİNİN ŞİİRLERİNDE IRAK COĞRAFYASI

Maher Hamzah Rashid AL SHAMIM

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Şerife AĞARI**

**T.C.
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında
Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır**

**KARABÜK
Ocak 2024**

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	5
DOĞRULUK BEYANI	6
ÖN SÖZ	7
ÖZ.....	9
ABSTRACT.....	10
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	11
ARCHIVE RECORD INFORMATION	12
KISATMALAR.....	13
ARAŞTIRMANIN KONUSU	14
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	14
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	14
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	15
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	15
GİRİŞ	16
1. BİRİNCİ BÖLÜM: XVII. YÜZYIL DİVAN EDEBİYATI.....	19
1.1. XVII. Yüzyılın Genel Özellikleri.....	19
1.2. XVII. Yüzyıl Anadolu Sahası Divan Edebiyatı.....	21
1.3. XVII. Yüzyıl Divan Şairleri ve Eserleri.....	26
1.3.1. Nefî	26
1.3.1.1. Hayatı.....	26
1.3.1.2. Eserleri.....	27
1.3.2. Nâbî	28
1.3.2.1. Hayatı.....	28
1.3.2.2. Eserleri.....	29

1.3.3.Nâilî-i Kadîm	32
1.3.3.1. Hayatı.....	32
1.3.3.2. Eserleri.....	33
1.3.4.Nergisî	34
1.3.4.1. Hayatı.....	34
1.3.4.2. Eserleri.....	35
1.3.5.Nevîzâde Atâyî.....	37
1.3.5.1. Hayatı.....	37
1.3.5.2. Eserleri.....	37
1.3.6.Azmîzâde Hâletî	39
1.3.6.1. Hayatı.....	39
1.3.6.2. Eserleri.....	39
1.3.7.Şeyhülislâm Yahyâ.....	41
1.3.7.1. Hayatı.....	41
1.3.7.2. Eserleri.....	42
1.3.8.Süheylî.....	43
1.3.8.1. Hayatı.....	43
1.3.8.2. Eserleri.....	44
1.3.9.Mustafa Nehcî Dede.....	45
1.3.9.1. Hayatı.....	45
1.3.9.2. Eserleri.....	48
1.3.10.Filibeli Vecdî	48
1.3.10.1.Hayatı.....	48
1.3.10.2.Eserleri.....	50
1.3.11.Bosnalı Âsım	50
1.3.11.1.Hayatı.....	50
1.3.11.2.Eserleri.....	51
1.3.12.Safvetî Mehmet Çelebi	51
1.3.12.1.Hayatı.....	51
1.3.12.2.Eserleri.....	52
1.3.13.Neşâtî	53
1.3.13.1.Hayatı.....	53
1.3.13.2.Eserleri.....	54

1.3.14.Ahmet Nâmî	55
1.3.14.1.Hayatı.....	55
1.3.14.2.Eserleri.....	56
1.3.15.Kâtib-Zâde Sâkib Mustafa	57
1.3.15.1.Hayatı.....	57
1.3.15.2.Eserleri.....	58
1.3.16.Cevrî	58
1.3.16.1.Hayatı.....	58
1.3.16.2.Eserleri.....	59
1.3.17.Şeyhülislâm Bahâî	61
1.3.17.1.Hayatı.....	61
1.3.17.2.Eserleri.....	63
1.3.18.Bahtî.....	63
1.3.18.1.Hayatı.....	63
1.3.18.2.Eserleri.....	64
1.3.19.Bosnalı Aleaddin Sâbit.....	65
1.3.19.1.Hayatı.....	65
1.3.19.2.Eserleri.....	66
1.3.20.Ümmî Sinan.....	68
1.3.20.1.Hayatı.....	68
1.3.20.2.Eserleri:	69
2. İKİNCİ BÖLÜM: IRAK COĞRAFYASI	71
2.1. Irak Coğrafyasının Tarihsel Önemi.....	71
2.2. Eski Çağlardan İslam Fethine Kadar Irak	75
2.3. Müslümanların Fethinden Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Irak	78
2.4. Osmanlı Hâkimiyetinde Irak	81
2.5. Irak Coğrafyasının Divan Şiirine Etkisi.....	84
3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: XVII. YÜZYIL DİVAN ŞİİRİNDE IRAK COĞRAFYASI.....	90
3.1. Coğrafi Yerlerin Divan Şiirine Etkisi	90
3.2. XVII. Yüzyıl Divan Şiirinde Coğrafi Yerler	95
3.2.1.Bursa:	98
3.2.2.Edirne:	99

3.2.3. Egri:.....	102
3.2.4. İstanbul	103
3.3. XVII. Yüzyıl Divan Şiirinde Irak Coğrafyası	112
3.3.1. Babil:	112
3.3.2. Bağdat:	116
3.3.3. Basra:	125
3.3.4. Dicle:.....	127
3.3.5. Fırat (Furât):	129
3.3.6. Hille:	132
3.3.7. ‘Irak:	133
3.3.8. Kerbela:	139
3.3.9. Necef:.....	147
3.3.10.Şat (Şattü’l- Arap):.....	151
SONUÇ	153
KAYNAKÇA.....	156
ÖZGEÇMİŞ	169

TEZ ONAY SAYFASI

Maher Hamzah Rashid AL SHAMIM tarafından hazırlanan “XVII. YÜZYIL DIVAN ŞAIRLERİNİN ŞIIRLERİNDE IRAK COĞRAFYASI” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Şerife AĞARI

.....

Tez Danışmanı, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 19/01/2024

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Doç. Dr. Şerife AĞARI (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Deva ÖZDER (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Reşide GÖZDAŞ(BAİBÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile Programı Seçin derecesini onaylanmıştır.

Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Maher Hamzah Rashid AL SHAMIM

İmza:

ÖN SÖZ

Yer ve mekân algısı insanoğlunun yaşamının temelini, somut algısını hatta varoluşunu oluşturmaktadır. Bu anlamda coğrafya, her daim edebiyatla iç içedir. Divan edebiyatında fethedilen ve Osmanlı İmparatorluğu bünyesine kazandırılan topraklarla genişleyen coğrafya, edebiyatı, şairleri ve eserleri de etkileyen bir konuma ulaşmıştır. Şairler şiirlerinde sadece yeni fethedilen toprakları ele almamış aynı zamanda yaşadıkları coğrafyayı padişah ve devlet büyüklerini överken methetmişlerdir. Yaşanılan coğrafyanın önemli özelliklerinden bahsedilmiş ve bilim ve sanat merkezi haline gelmiş yerlere vurgu yapılmıştır. Bilhassa padişahların fethettikleri veya savaş halinde oldukları coğrafyalar üzerindeki şehir, ülke ve yer adlarını kullanan şairler, padişahların üstünlüklerini vurgulamışlardır.

“XVII. yüzyıl Divan Şairlerinin Şiirlerinde Irak Coğrafyası” adlı bu çalışmada ilk olarak XVII. yüzyılın genel durumu hakkında sosyal, siyasal, tarihi ve kültürel anlamda bilgi verilmiştir. Kaynaklar ışığında o dönemin tüm şair ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Çalışmada başta Nâbî, Nefî, Şeyhülislâm Yahyâ gibi meşhur şairler başta olmak üzere toplamda 20 şair ve onların divanlarındaki Irak coğrafyası ile ilgili beyitleri konu edilmiştir.

Birinci bölümde yüzyıl hakkında bilgiler ve o dönemde yaşayan divan şairlerinin eserleri ile edebî kişilikleri üzerinde durulmuştur. Çalışmada, Nefî, Nâbî, Nâilî -i Kadîm, Nergisî, Nevîzâde Âtâyî, Âzmizade Hâletî, Şeyhülislâm Yahyâ, Süheylî, Mustafa Nehcî Dede, Filibeli Vecdî, Bosnalı Âsım, Neşâtî, Ahmet Nâmî, Kâtipzâde Sâkıb Mustafa, Cevrî, Bahâî, Bahtî, Bosnalı Aleaaddin Sâbit ve Ümmî Sinan olmak üzere 20 şair ele alınmıştır. Bu şairlerin eserleri ve kısaca edebî kişilikleri hakkında da bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde ise, edebiyat coğrafya ilişkisi bağlamından hareketle öncelikle divan edebiyatı şiiri ile coğrafya arasındaki ilişki üzerinde durulmuş, ardından Irak coğrafyasının genel tarihi hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra Irak coğrafyasının Osmanlı hâkimiyeti yıllarındaki durumu ile öncesi hakkında bilgi verilmiştir.

Son olarak üçüncü bölümde ise Irak coğrafyası ve onun akabinde o coğrafya ile ilgili terimlerin yer aldığı beyitlerin tasnif edildiği kısma geçilmiştir. En kapsamlı bölüm olan üçüncü kısım, çalışmaya konu olan 20 şairin divanlarının taranarak elde edilen beyitlerin şerh ve tahlilini içermektedir. Burada elde edilen veriler ışığında sonuca ulaşılmıştır. Tasnif edilen beyitler altında o beyitlerin açıklaması ve günümüz Türkçesine aktarımı sağlanmıştır. Bu kısımdan elde edilen veriler ışığında ulaşılan sonuçlar ve yorumlar, çalışmanın sonuç kısmında detaylıca anlatılmıştır.

Çalışma esnasında bana desteklerini esirgemeyen ve hem kaynak arayışı esnasında hem de çalışma sürdüğü esnada karşılaştığım güçlükler ile başa çıkabilmemi sağlayan saygıdeğer danışmanım Doç. Dr. Şerife AĞARI hocama çok teşekkür ederim. Ayrıca bu süreçte her anlamda yanımda olan ve bana destek çıkan aileme de çok teşekkür ederim. Son olarak çalışma esnasında bana destek olan arkadaşlarıma teşekkür ederim.

ÖZ

Bu çalışma XVII. yüzyıl divan edebiyatında Irak coğrafyasını konu edinmiştir. Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde XVII. yüzyılın genel özelliklerinin ardından, bu dönemdeki Divan edebiyatı hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca başta Nefî, Nâbî, Nergisî ve Neşâtî gibi önemli şairler olmak üzere XVII. yüzyılda yetişmiş toplam 20 şair tanıtılmıştır. Tezin ikinci bölümünde coğrafyanın divan şiirine etkisi hakkında bilgi verilmiş daha sonra Irak coğrafyasının tarihsel, sosyal ve siyasal önemi açıklanmaya çalışılmış, bölümün son kısmında ise Irak coğrafyasının divan şiirine etkisi ortaya konulmuştur. Çalışmanın üçüncü yani son bölümünde ise XVII. yüzyıl divan şiirinde Irak coğrafyası örnek beyitlerle açıklanmıştır. Bu bölümde Bağdat, Basra, Babil, Dicle ve Fırat nehri, Kerbela gibi önemli coğrafi yerler işlenmiştir. Ayrıca Anadolu coğrafyası da ele alınmış, başta İstanbul şehri olmak üzere Konya, Bursa ile Edirne gibi önemli kültür ve medeniyet merkezi olan şehirlerin divan şiirinde XVII. yüzyıl şairleri tarafından nasıl işlendiği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Irak, Anadolu, Coğrafya, Divan Şiiri.

ABSTRACT

This study is about the geography of Iran in the 17th century divan literature. The study consists of 3 main parts: In the first part, following the general characteristics of the 17th century, information is given about the Divan literature of this period. In addition, a total of 20 poets who grew up in the 17th century, including important poets such as Nefî, Nâbî, Nergisî and Neşâtî, were introduced. In the second part of the thesis, information was given about the effect of geography on divan poetry, then the historical, social and political importance of Iraqi geography was tried to be explained, and in the last part of the chapter, the effect of Iraqi geography on divan poetry was revealed. In the third, or last, part of the study, the geography of Iraq and Anatolia in the 17th century divan poetry is explained with sample couplets. In this section, important geographical places such as Baghdad, Basra, Babylon, Tigris and Euphrates rivers, and Karbala are covered. In addition, the geography of Anatolia was discussed, and it was revealed how the cities that were important centers of culture and civilization, such as Istanbul, Konya, Bursa and Edirne, were handled by the 17th century poets in divan poetry.

Key Words: Iraq, Anatolia, Geography, Divan Poetry.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	XVII. Yüzyıl Divan Şairlerinin Şiirlerinde Irak Coğrafyası
Tezin Yazarı	Maher Hamzah Rashid AL SHAMIM
Tezin Danışmanı	Doç . Dr . Şerife AĞARI
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	19/01/2024
Tezin Alanı	Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Tezin Yeri	KBÜ / LEE
Tezin Sayfa Sayısı	169
Anahtar Kelimeler	Irak, Anadolu, Coğrafya, Divan Şiiri

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Iraq Geography in the Poems of the 17th Century Divan Poets
Author of the Thesis	Maher Hamzah Rashid AL SHAMIM
Advisor Of The Thesis	Assoc. Prof. Dr. Şerife AĞARI
Status Of The Thesis	Master
Date Of The Thesis	19/01/2024
Field Of The Thesis	Department of Turkish Language and Literatur
Place Of The Thesis	UNIKA/IGP
Total Page Number	169
Keywords	Iraq, Anatolia, Geography, Divan Poetry

KISATMALAR

c	: Cilt
H	: Hicri
Hz	: Hazreti
ktp	: Kütüphanesi
M	: Miladi
MÖ	: Milattan önce
Öl	: Ölümü
s.	: Sayfa
TYDK	: İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu
vb.	: Ve benzeri
yy	: Yüzyıl

ARAŞTIRMANIN KONUSU

AraŐtirmanın konusu, XVII. yūzyılda yaŐamıŐ olan divan Őairlerinin Őiirlerinde Irak coĖrafyasının nasıl iŐlendiđini ve daha çok hangi yōnleri ile ele alındıđını tespit etmektir. Bu çalıŐmada yaklaşık olarak 20 Őairin divanları taranmıŐ ve elde edilen beyitler tahlil edilerek gūnūmūz Tūrkesine aktarılmıŐtır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu araŐtirmanın amacı, XVII. yūzyıl divan Őairlerinin gōzūnden Irak coĖrafyasının Őiirde nasıl ifade edildiđini gōrmek ve onların daha çok hangi yōnleri ile Őiirlere konu edildiđini tespit etmek amaçlanmıŐtır. Bilindiđi ūzere XVII. yūzyıl sosyal ve siyasal anlamda Osmanlı Devleti'nin bazı sorunlar yaŐadıđı bir dōnem olmuŐtur. Ancak bu tūr olgu ve olaylardan daha geç etkilenen edebiyatta henūz olumsuz bir etki gōrūlmemektedir. Çođu Osmanlı Devleti sınırları içerisinde olan Irak Őehirlerinin hangi boyutları ile Őair ve yazarların Őiir dūnyasında yer edildiđini saptamak bu çalıŐmanın en Őnemli amaçlarından birisidir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

ÇalıŐmada Őncelikle XVII. yūzyıl divan Őairleri tespit edilmiŐ olup ardından bu Őairlerin bulunan ve ulaŐılabilen divanları aranmıŐtır. Evvela on yedinci yūzyıl Divan edebiyatı Őairleri ve onların tespit edilmiŐ eserleri hakkında bilgi verilmiŐtır. Bunun yanı sıra XVII. yūzyıl sosyal, siyasal ve kūltūrel anlamda incelenmiŐ, o dōnemin durumu hakkında kısaca bilgi verilmiŐtır. Ardından o dōnemin edebiyat dūnyası ve dōneme etki eden Sebki-Hindi, MahallileŐme, Hikemī tarzı gibi Őiir akımları da incelenmiŐtır. Bōylece o dōnem divanlarındaki Őiirlerin açıklanması daha anlamlı hale gelmiŐtır. Son olarak elde edilen divanlar ūzerinden beyitler taranarak Irak ve o coĖrafyadaki Őehir adları tasnif edilerek sıralanmıŐtır. Daha sonra beyitlerde yer alan Őehir adı merkeze alınarak onun hangi yōnū ūzerinde durulduđu dikkate alarak beyitler sırasıyla Őerh edilmiŐtır. Her beyit açıklandıktan sonra gūnūmūz Tūrkesine de aktarılmıŐtır.

Çalışmanın sonucunda elde edilen beyitlerden ve onların açıklamasından hareketle yazıldığı dönemde Divan şairlerinin gözünden Irak coğrafyasına bakılmıştır. Bazı şehirlerin özellikle daha çok ön plana çıktığı dikkat çekmiş ve elde edilen sonuçlar sonuç kısmında genişçe açıklanmıştır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Çalışmada, XVII. yüzyıla ait 20 şairin divanı incelenerek bu şairlerin şiirlerindeki Irak coğrafyası ile ilgili şehir adları ve bazı coğrafi terimleri incelenmiştir. Ancak bu yüzyıldaki tüm şairlere ulaşmak mümkün olmamıştır. Bazı şairlerin eserlerine ulaşma konusunda bazı problemler yaşanmıştır. Şairlerin ancak elde edilebilen divanları üzerinden çalışma sürmüştür. Tezkireler yardımıyla bulunan bazı beyitlerin de yardımıyla o dönemin Irak coğrafyasına bir şair gözüyle nasıl baktığını tespit etmek hedeflenmiştir.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Çalışmada araştırma modelini esas alarak belirlediğimiz sorun-konu-amaç-sınırlılık dâhilinde verileri toplayıp bu verilerin yorumlanmasını yapmış bulunmaktayız. XVII. yüzyıl Osmanlı coğrafyasıyla gelişen “*Divan Edebiyatı*” ortaya koyduğu ürünler bakımından düşünüldüğünde edebiyat-coğrafya ilişkisi şüphesiz dikkate alınması gereken bir husustur. Bu çalışmada XVII. yüzyıl edebiyatı bir başka bilim dalı olan coğrafya ile ayırt etmeden incelenmeye, bahsi geçen yer adlarının eserlere nasıl konu alındığı açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak karmaşıklık ve siyâsî sorunların da boy gösterdiği bir dönemde eserlerin tam anlamıyla günümüze ulaşmış olması ihtimali düşüktür. Tezkire ve mecmualarda ismi yer aldığı halde kendisine ve özellikle divanlarına ulaşamayan çok sayıda isim ortaya çıkmıştır. Birinci elden ulaşamayan divanlar ve Irak coğrafyası ile ilgili beyitler farklı kaynak ve tezkireler aracılığıyla elde edilmeye çalışılmıştır. Bu da çalışmada karşılaşılan en büyük sorunlardan biri olmuştur.

GİRİŞ

XVII. yüzyıl divan edebiyatını temele aldığımız bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır: XVII. Yüzyıl Divan Edebiyatı, Irak Coğrafyası, XVII. Yüzyıl Divan Şiirinde Irak Coğrafyası. Çalışmamızın birinci bölümünde XVII. yüzyılın genel özellikleri, XVII. yüzyıl Anadolu sahası divan edebiyatı, XVII. yüzyıl divan şairleri ve eserleri: Nef'î, Nâbî, Nâilî-i Kadîm, Nergisî, Azmîzâde Hâletî, Şeyhülislâm Yahyâ, Süheylî, Mustafa Nehcî Dede, Filibeli Vecdî, Bosnalı Âsım, Safvetî Mehmet Çelebi, Neşâtî, Ahmet Nâmî, Kâtib-Zâde Sâkîb Mustafa, Cevrî, Şeyhlülislâm Bahâî, Bahtî, Bosnalı Aleaddin Sâbit, Ümmî Sinan genel çerçevede ele alınmıştır.

İkinci bölümde Osmanlı coğrafyası olan Anadolu'nun Bursa, İstanbul ve Edirne gibi yerlerde yer verilmiştir. Irak coğrafyasının tarihsel önemi, eski çağlardan İslam fethine kadar Irak, Müslümanların fethinden Osmanlı hâkimiyetine kadar Irak, Osmanlı hâkimiyetinde Irak, Irak coğrafyasının divan şiirine etkisi başlıkları altında Irak coğrafyası ve beraberinde Divan şiiri incelenmiştir.

Üçüncü bölümde XVII. yüzyıl divan şiirinde yer alan Irak coğrafyasına ait şehirlere yer verilmiştir. XVII. yüzyıl divan şiirinde Irak coğrafyası başlığında Babil, Bağdat, Basra, Dicle, Fırat, Hille, Irak, Kerbela, Necef ve Şattü'l-Arab gibi coğrafyalar ele alınarak incelenmiştir.

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere çalışmamızın kapsamını XVII. yüzyıl divan edebiyatı olarak belirledik. XVII. yüzyıl hakkında detaylı bilgi ve bulgulara erişerek, alt başlıklarını oluşturduğumuz çalışmada adı geçen coğrafi yerler, terimler ve divan şairleri hakkında detaylı literatür taraması yapılmıştır. Araştırmamızın amaç ve hedefini XVII. yüzyıl divan edebiyatı ve bu edebiyat çerçevesinde verilen eserlerde coğrafi yerleri tespit etmek olarak belirledik.

Bilindiği üzere XVII. yüzyıl divan edebiyatı hem tarihî hem coğrafi hem de edebiyat alanları içinde çok önemli bir yere sahiptir. Divan edebiyatının artık oluşumunu tamamlayıp olgulanlaştığı ve önemli eserlerin meydana getirildiği bu yüzyılda aynı zamanda genişleyen, büyüyen Osmanlı Devleti sayesinde edebiyatta da bazı etkiler oluşmaya başlamış, devletin topraklarına katılan yeni coğrafyalar edebi eserlere konu olmuştur.

XVII. yüzyıl, aslında Osmanlı Devleti'nin gerileme sürecine girdiği bir dönem olarak görülse de bu yüzyıl, bilim ve sanat alanında bilhassa edebiyatta oldukça verimli bir dönem kabul edilmektedir.

Böylece çok geniş bir coğrafyaya hâkim olan Osmanlı Devleti zamanla imparatorluğa dönüşmüş, kültür ve medeniyet alanında da büyük gelişmelere kaynaklık etmiştir. Avrupa, Asya ve Afrika topraklarını kapsayan bu büyük coğrafya aynı zamanda tarih, felsefe, sanat ve edebiyat alanında da ciddi gelişmelere sahne olmuştur.

Kendine has bir sanat dalı olarak edebiyat, yaşadığı dönemden, yüzyıldan, siyasî, sosyal ve kültürel olaylardan ve coğrafyadan etkilenmiştir. Divan şiirinde coğrafyanın etkisine bakıldığında şiirlerde genellikle genişleyen topraklarla, şairlerin gezip gördükleri yerler ve edebiyata, sanata ve bilime yön veren merkez haline gelmiş yerlerin ele alındığı görülmektedir. Nitekim insan yaşamını belirleyen, etkileyen coğrafya şüphesiz ki yine insanı ve insanın iç ve dış âlemini merkeze alan edebiyatı aynı doğrultuda etkilemiştir.

Çeşitli akımların oluştuğu XVII. yüzyılda tezkireler başta olmak üzere önemli eserler verilmiştir. Nesir alanında da oldukça önemli gelişmeler yaşanmış, dinî, tasavvufî, tarihî ve coğrafi birçok eser meydana getirilmiştir. Coğrafya ayrı bir bilim dalı olmakla beraber bir başka sanat dalı olan edebiyatın içerisinde de yer almıştır. Osmanlı coğrafyasında gelişen divan edebiyatında bilhassa XVII. yüzyılda Edirne, Bursa, İstanbul gibi şehirler önemli yer tutmaktadır. Bu şehirler hem başkent oldukları için hem de şehzadelerin ve önemli şairlerin yetiştiği yerler olmaları sebebiyle eserlerde sıklıkla geçmektedir. Genel itibari ile divan edebiyatını etkileyen coğrafyaları şöyle sıralayabiliriz: Rum, Acem, Hindistan, Arabistan, Maçin, İran, Irak ve Balkanlar.

Bu çalışmada önemle ve büyük oranda üzerinde durduğumuz coğrafya Irak'tır. Irak pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış, tarihin eski dönemlerinden itibaren önemini koruyarak gelişmiş ve beraberinde edebiyatı da etkileyen bir coğrafya haline gelmiştir. Siyasî, coğrafi ve sosyokültürel bakımdan önemli bir yerde bulunan Irak, XVII. yüzyılda Osmanlı yönetimine geçmiştir. Irak'ı diğer coğrafyalardan ayıran özelliklerinden bir kısmı en eski yerleşim yerlerinden biri olması, kutsiyet atfedilen mekânlara sahip olması, coğrafi konum itibariyle Fırat ve Dicle nehirleri ile

Mezopotamya bölgesini bünyesinde barındırması ve önemli petrol rezervlerine sahip olması şeklinde sıralanabilir.

Edebiyatın gelişmesinden itibaren, divan edebiyatını önemli oranda etkileyen Arap edebiyatına ev sahipliği yapan Irak coğrafyası, edebiyatın gelişmesine katkıda bulunan, yön veren ve değiştiren bir algıya sahiptir.

Irak'ta bulunan pek çok önemli şehir divan şiirinde ayrı ayrı özellikleriyle ele alınmıştır. XVII. yüzyıl divan şiirinde yer alan bu coğrafi yerlerden birisi olan Babil, Mezopotamya bölgesinde kurulan en önemli şehirlerden birisidir. Babil şiirlerde genellikle Nuh Tufanı ile beraber anılmıştır. İslamiyetin önemli merkezlerinden biri olan Bağdat, Tanrı'nın ihsanı veya armağanı olarak nitelendirilmiş ve büyük bir kutsiyet atfedilerek edebi eserlerde sıklıkla işlenmiştir. Irak'ta bulunan Basra şehrinin ise Hindistan yolu için önemli yerlerden biri olması dolayısıyla şairlerce padişaha övgü amacıyla yazılan şiirlerde adı geçmektedir.

Dicle nehri ve Mezopotamya havzası, divan şiirinde sıklıkla kutsal ve önemli bir merkez olarak işlenmiştir. Fırat ve Dicle nehirleri ve o bölgenin coğrafyası, genel itibari ile insanlık tarihindeki ilk yerleşim yerleri olması bakımından kutsiyet atfedilerek ve Irak bölgesi ile ilişkilendirilerek ele alınmıştır. Ayrıca o topraklarda yaşanan tarihî ve dinî hadiselerden ötürü kutsal da sayılan "*Kerbela*" bölgesinden de sıklıkla bahsedilmektedir.

Hille bölgesi Irak'ta fethedilen topraklardan olması bakımından şairlerce, padişaha ve ordusuna övgü niteliğinde yazılan şiirlerde ele alınmıştır. Nefes bölgesi, Hz. Ali'nin türbesini içinde bulundurması bakımından kutsiyet atfedilen önemli toprakların başında gelmektedir. Bağdat'ta yer alan Şat bölgesi ise genel itibari ile Bağdat ile ilişkilendirilerek, âşıklar şehri niteliğinde şiirlerde geçmektedir.

Genel itibari ile bu çalışmada edebiyat-coğrafya etkileşimi ele alınmış, XVII. yüzyıl divan edebiyatı ve bu yüzyılda oluşturulan edebi eserlerde bahsi geçen coğrafi yer adlarına değinilmiş ve konuyla ilgili beyitlerden örnekler verilmiştir

1. BİRİNCİ BÖLÜM: XVII. YÜZYIL DİVAN EDEBİYATI

1.1. XVII. Yüzyılın Genel Özellikleri

XVII. yüzyıl, bir bir yandan Osmanlı Devleti'nin zirveden inişe doğru geçen grafîği; diğer taraftan da sanat ve edebiyat alanında kalburüstü şahsiyetlerin boy gösterdiği bir zaman dilimi olarak, önceki yüzyılın birçok bakımdan devamı sayılabilirse de toprak kaybı ve siyasal kargaşaların ve hatta kaht-ı ricâl/liyakatsızlık problemi gibi sebeplerle, deyim yerindeyse kârdan zarar edilmeye başlanan bir zamanın miladı olarak kabul edilebilir. Bu dönem, Sokullu Mehmet Paşa'nın (1579) ölümü ile başlayıp Karkofça antlaşmasına kadar olan süreci kapsamakta ve "*Duraklama Dönemi*" olarak bilinmektedir. Bu döneme damga vuran olaylar sürekli yapılan ıslahatlardır. Ancak bu ıslahatlar kişilere bağlı kaldığından yeterli düzeyde ve uzun süreli bir etki oluşturmamıştır. Zafer ve mağlubiyetleri merkeze alan bir tarih algılamasıyla bakılacak olursa XVII. yüzyıla Haçova ve Kanije zaferleriyle adım atan Osmanlı Devleti, yüzyılın sonuna gelindiğinde Karlofça Antlaşması'nı imzalayarak, artık eskisi kadar kudretli olmadığını uluslararası plâtförmda kabul etmiştir. Sosyal ve siyasal alanda yaşanan tüm bu gelişmeler doğal olarak kültür, sanat ve edebiyat gibi alanlardaki gelişimleri de etkilemiştir. Ancak çalışmanın konusu divan edebiyatı bu gelişmelerden bağımsız olarak ilerleyişini sürdürmüştür. Bu dönemde edebî eserler ve türler iyice klasik bir hâle gelmiştir (Mermer, 2010, s. 186).

XVII. yüzyılda sanat ve edebiyat alanında kat edilen mesafe, yüzyıllardır işlenen sağlam ve köklü bir geleneğin eseridir. O dönemde oluşan siyasî dengesizliğe rağmen; sanat ve edebiyat alanında ciddi bir gerileme görülmemiştir (Mermer, 2010, s. 185).

Bu dönem edebiyatın en olgun eserlerini verdiği bir çağ olarak dikkat çekmektedir. Bu dönemde divan edebiyatının nesir geleneği önceki yüzyıllara göre oldukça gelişmiştir. Bir anlamda bu dönemde nesir alanında zirve yaşanmıştır. Edebiyatta şairler tarafından sade, orta ve süslü nesir olmak üzere klasik bir üslup alışkanlığı kazanılmıştır. Ayrıca bu dönemde şair tezkireleri, gezi yazıları ve bibliyografik türde eserler başta olmak üzere çok sayıda mensur eser yazılmış ve bu türlerin en olgun özelliklerinin görüldüğü eserler kaleme alınmıştır.

Türk edebiyatının XVII. asırdaki gelişimini anlamak için o zamanın siyasî ve kültürel yaşamının genel nitelikleriyle bilinmesi gerekmektedir. Önceki yüzyıllara göre biraz daha durgun geçen ancak savaşların ve gerilemenin sürdüğü bu dönemde birçok alanda yenilikler denenmiştir. Bunun akabinde, tarihi oluşturan şahsiyetlerde ve meydana gelen olayların sonrasında birtakım gelişmeler olmuştur. Osmanlı Devleti, XVII. yüzyılın başlarında gerek siyasî gerekse kültürel bağlamda önceki yıllardaki ihtişamını korumaktadır. XVII. yüzyılın başlarından sonra politik anlamda ve sosyal yaşamda çeşitli dengesizlikler görülmesine karşın kültür ve sanat yaşamında geleneğin devam ettiği ve özellikle musikî ve edebiyat sahasında uzman sanatçılar tarafından görkemli eserlerin verildiği görülmektedir (Polat, 2018, s. 27). Bu bağlamda dönemin önceki yüzyıllardaki gelişimlerin etkisiyle elde edilen birikimden oldukça etkilendiği ve onun etkisiyle kaliteli eserler meydana getirdiği görülmektedir.

XVII. yüzyıl Türk edebiyatının en parlak dönemlerinden biridir. İstanbul kütüphanelerinde bu yüzyıla ait 150'den fazla şairin divanı bulunmaktadır. Türk edebiyatı bu dönemde gazel ve kaside alanında altın çağını yaşamıştır. Türk edebiyatının kaside alanındaki en önemli ismi olan Nef'î, bu çağda yaşamıştır. Şeyhülislâm Yahyâ, Neşâtî, Nâilî gibi XVII. yüzyıl şairleri, gazel vadisinde hem bu asrın hem Türk edebiyatının en usta şairlerindedir. Nef'î, Şeyhülislâm Bahâî, Şeyhülislâm Yahyâ, Neşâtî, Fehîm-i Kadîm, Cevrî, Nâilî, Azmizâde Hâletî, İsmetî, Nedîm-i Kadîm, Nâbî, Sâbit, Ganizâde Nâdirî, Nev'izâde Atâyî, Vecdî, Kafzâde Fâizî ve Fevzî, XVII. yüzyılın Türk edebiyatında etkili olmuş, divanları çokça istinsah edilmiş önemli divan şairleridir (İsen, 1992, s.164).

Bu dönem, ayrıca Tekke Edebiyatı'nın kült isimlerinin de yaşadığı bir dönemdir. Yüzyılın ilk yarısında Alevî-Bektaşî çevrelerinde büyük rağbet gören Kul Himmet, Bezci-zâde Muhyî (öl.1611) ile Lâ-mekânî Hüseyin (öl.1622), Celvetiyye Tarikatı Piri Aziz Mahmud Hüdâyî (öl.1628), Halvetiyye'nin ileri gelenlerinden Abdülmecîd-i Sivasî (öl.1639) ve yeğeni Abdülehad Nûrî (öl.1650), Akkirmanlı Nakşî (öl.1654) ve ilahileriyle tanınan Sinân-ı Ümmî (öl.1657); yüzyılın ikinci yarısında ise Melâmî büyüklerinden İbrahim Efendi (öl.1665) ve onun halifesi Sunullâh-ı Gaybî (öl. XVII), Mesnevî şârihi Sarı Abdullah Efendi (öl.1640), Halvetiyye'den Niyaziyye ve Mısriyye kollarının kurucusu Niyazî-i Mısırî (öl.1694) gibi önemli şairlerin yer aldığı görülmektedir. Ayrıca Halk Edebiyatı çerçevesinde yer alan Karacaoğlan gibi meşhur şairler de dikkat çekmektedir. Mimarî ve musikî alanlarında da devrin sanat anlayışına

uygun eserler verilmiştir. Asrın başında Sultan Ahmed Camiî; asrın ortasında Eminönü Yeni Camiî gibi önemli yapıtlar görülürken; musikide ise, ışıklı dantelâlar bestekârî' diye de bilinen, Hâfız Post ve onun talebesi Buhurî-zâde Mustafa İtrî bu yürüyüşe katılan usta şahsiyetlerdir (Banarlı, 2001, s. 650).

1.2. XVII. Yüzyıl Anadolu Sahası Divan Edebiyatı

XVII. yüzyılda her ne kadar siyasî, ekonomik ve içtimai alanda gerileme söz konusu olsa da Türk edebiyatı yükselişini devam ettirmiştir. Edebiyat, XVI. yüzyıldan sonra şekil, içerik ve üslup bakımından oluşumunu tamamlayarak fevkaleda bir düzeye gelmiştir (Çelebioğlu, 1998, s. 54-56).

Türkçenin, tam olarak şiir lisanı olma kimliğini kazanıp güçlü şairlerin elinde estetik yapıtlar ortaya koyacak bir derece elde etmesi, aruz ölçüsüne uygulanması hususunda herhangi bir sıkıntının kalmaması ve şiirin hayatın vazgeçilmez bir unsuru olması bunu sağlayan önemli etmenler arasındadır. Bu nedenden ötürü Türk edebiyatı bu yüzyıldaki olumsuzlukların etkisinde kalmayıp gelişimini sürdürmüştür. Aynı zamanda önceki yüzyıllarda olduğu gibi bu yüzyılda da Osmanlı hükümdarlarının bilime ve sanata çok değer verip aydını, zanaatkarı ve şairi koruma altına alma uygulamalarını sürdürmeleri de edebiyatın gelişmesinde etkisini göstermiştir. Ayrıca bu yüzyılda Sultan I. Ahmet, IV. Murat, II. Osman ve IV. Mehmet gibi padişahlar da şiirler yazmışlardır (Karahan, 1991, s. 87).

XVII. yüzyıl, devlet adamlarının ve önemli şahsiyetlerin de sanatla uğraştığı bir dönemdir. Bu dönemde Şeyhülislâm Yahyâ ile Şeyhülislam Bahayî, bir yandan statüleri öte yandan yazdıkları şiirleri ile saygınlık kazanmışlar ve o asırdaki şairlere destek verip onları himayeleri altına alarak edebiyatın gelişmesine yardımcı olmuşlardır. Klasik kimliği taşıyan eserlerin verildiği bu dönemde klasik şiir hem teknik hem ahenk hem de zariflik açısından daha iyi duruma gelmiş ve estetik değeri yükselmiştir (Atik, 2007, s. 43-45).

Divan edebiyatının en zirvede olduğu dönemlerden biri olan XVII. yüzyılda, çok sayıda şair öne çıkmıştır. Yalnızca İstanbul'da bulunan kütüphanelerde, bu yüzyılda yazılmış 150'yi aşkın divan mevcuttur. Hem Türkiye'deki hem de Türkiye dışındaki kütüphanelere bakıldığında, bu sayının daha çok artış göstereceği kesindir.

Bu durum, XVII. asırdaki edebî muhitlerin çokluğunu göstermesi açısından da önem arz etmektedir. Bu yüzyılda sanatkârların yetiştiği edebî çevreler, özellikle Osmanlı Devleti'nin başkentleri olan Edirne, Bursa, İstanbul çevreleri aynı zamanda devletin ve halkın da kültür merkezlerini oluşturmaktadır (İsen, 2011, s. 89-135).

Bu dönemde Nef'î ile beraber kaside nazım şeklinde de bazı değişiklikler olmuştur. Önceki dönemin biçim, lisan, anlatım ve üslup niteliklerinden farklı bir modelde oluşturulan kaside nazım şeklinde Nef'î etkisi göze çarpar. O kasidenin medhiye ve nesib kısımlarını önceki dönemlere göre kısaltmış ayrıca fahriye bölümünü uzatmıştır. Üstelik nesib kısmını kaldırarak direkt fahriye bölümüyle giriş yapılan kasideler yazıp Sebki-Hindî kasideciliğinin başlıca niteliklerinden olan fahriyeyi daha çok belirginleştirmiştir. Böylelikle Nef'î, kaside nazım biçiminin tarihsel gelişimine de etki etmiştir. Nef'î'nin kasidelerinde genellikle nazım biçimine uyguladığı yeniliklerinden bahsedilebilir. Onu, öteki sanatkârlardan ayrı tutmadaki en önemli faktörlerden biri de şairin kasidelerinde kendi mizacını ortaya çıkarmasıdır. Öte yandan Nef'î'nin en başarılı olduğu konulardan birisi bilhassa kasidelerinde ahengi başarılı bir şekilde kullanabilmesidir. Bu yüzyılda başka şairler de lisan, üslup ve ahenk bakımından başarılı kasideler yazmıştır. Fakat Nâbî başta olmak üzere bu asrın sanatkârlarının geneli, çoğunlukla dinî temalara teveccüh etmişler ve bu konularda kasideler kaleme almışlardır (Turan, 2006, s. 215).

Ayrıca bu dönemde “*gazel*” nazım biçimi kaside kadar teknik açıdan ilerlemiş olmasa da belirli bir derecede gelişmeyi sürdürmüştür. Bu asrın gazelleri Nâbî'nin de temsilcisi olduğu hikemî görüşünün devamı niteliğinde olan, felsefî görüşler, öğüt verici sözler, sosyal meseleler, yaşam üzerine fikirler gibi konular gazelin muhtevasına ilave edilerek genişletilmiştir. Öte yandan, Sebki-Hindî akımının doğmasıyla süslü, ağdalı, ağır Arapça-Farsça tamlamalardan oluşan şiir yazma akımında Fehîm-i Kadîm, Neşâtî, Nâilî gibi isimler bu tarz ile gazeller yazmıştır. Ayrıca bu tarzda, engin hayal güçleriyle, gerçek teşbihlerle, naif ve mecazî cümlelerle yeni kavramlar kullanmışlar ve anlatıstan çok anlama önem vermişlerdir. Bu dönemde gazelin beyit sayısında görülen azalış dikkat çekmektedir (Gökdoğan, 2002, s.179- 185).

Yine bu yüzyılda kaleme alınan mesnevî nazım şekliyle yazılan eserlerin daha çok hitap edilen kitleye bilgilendirmeler yaparak onları eğiten; dinî, ahlakî ve tasavvufî konularda olduğu görülmektedir. Eserlerin giriş kısmında mi'râciyye, mevlid ve hilye

çeşitlerinin önemli örneklerine rastlanmaktadır. Yine mesnevi nazım şeklinde en fazla ön planda olan nokta, gündelik ve toplumsal meselerin ele alınıp, yöresel unsurlara çok fazla yer verilmesidir. En çok da şehrengiz, surname, ta'rifat gibi çeşitlerde, sanatkarların müşahede ettiği toplumsal ve kültürel meselelere yer verilmesi, topluluk ve yaşam betimlemelerinin zengin bir şekilde yapılması bu dönemde ortaya çıkan yeniliklerdendir. Mesnevi tarzı eserler, sayı olarak az olup nitelik olarak geçmiş yüzyıllardaki örneklerine göre epeyce zayıf olmaktadır. Aynı zamanda bu yüzyılda mesnevi nazım şeklindeki eserleri önceki yüzyıllara göre daha az muhteva çeşitliliğine sahip olması da dikkat çeken bir başka noktadır. Rubai nazım şeklinde Türk edebiyatının en büyük rubaicilerinden olan Azmîzâde Hâletî yetişmiştir. Şarkî nazım biçimi ise bu yüzyılda Nailî'nin vasıtasıyla ortaya çıkmış, fakat en önemli temsilcilerini XVIII. ve XIX. yüzyıllarda yetiştirmiştir (İsen, 1997, s. 256- 262).

XVII. yüzyılda divan şiirine dört ana üslubunun hâkim olduğu görülür. Bunlar; klâsik üslup, bedî (Sebk-i Hindî) üslup, hikemî üslûp ve mahallî üsluptur.

Yüzyıllar boyunca şairler şiirin iki temel unsurunu oluşturan söz ve anlam ile ilgili olarak birbirinden farklı tercihlere gitmişlerdir. Bu bağlamda kimi zaman sözü anlamdan, kimi zaman da anlamı sözden üstün tutmuşlar ve duygu, düşünce ve hayallerini bu çerçevede dile getirmeye çalışmışlardır. XVII. yüzyıla kadar divan şiirinde söz ile anlam arasında ciddi bir ayrışmanın olmadığı, ancak az da olsa sözün anlama üstün tutulduğuna şahit olunur. Bunu özellikle XV. ve XVII. yüzyıl şairlerinin şiirlerinde görmek mümkündür. Klasik üslupta sözün anlama göre biraz daha ön planda tutulmasının yanında, özellikle XVI. yüzyıl sonları ile XVII. başlarında önce İran'da ve Hindistan'da, sonra da Türk şiirinde kendisini gösteren Sebk-i Hindî'nin etkisiyle XVII. yüzyıl Türk şiirinde anlam boyutunda ciddî uygulama ve yorumlamalarla karşı karşıya geliriz. Anlamın ince, derinde, kapalı ve girift/karmaşık olması gibi hususlar XX. yüzyıl başlarına kadar Türk şiirinin önemli özelliklerinden birkaçı olarak varlığını devam ettirmiştir. Şiirin anlam boyutuyla ilgili olarak bu yüzyılda dikkat çeken bir başka gelişme ise edebiyat tarihlerinde Nâbî ekolü olarak da anılan ve şiirde hikmeti, düşünceyi önceleyen Hikemî Tarz'dır. Gerçekte ilk örnekleri yüzyıllar öncesine kadar uzanan hikemî tarz bir yönüyle şiirde anlamı eksen almış ancak Sebk-i Hindî'den farklı olarak anlamın duygu tarafıyla değil de düşünce yönüyle ilgilenmiş ve söz konusu tarzın etkisinde kalan şairler de divan şiirine farklı bir pencere açarak, şiirin anlam boyutunu düşünce ekseninde zengin kılmaya

çalışmışlardır. XVII. yüzyılda dikkat çeken bir başka hareket ise kökleri XV. yüzyıla uzanan, ilk başlarda daha çok dildeki uygulamalarda kendisini gösteren; ancak zamanla meselenin anlam boyutunu da içine alarak farklı uygulamaları bünyesinde barındıran Mahallileşme hareketidir (Demirel, 2009, s. 281).

Bu yüzyıldaki en önemli temsilcisi Şeyhülislâm Yahyâ olan klâsik üslupta şiirselliğe ve ahenge çok önem verilir. Anlamın dile getirilişinde zarif ve sade bir söyleyişe başvurulur. Gelenekselleşmiş mazmunlar ve mecazlar sistemi kullanılır. Şeyhülislâm Bahâyî, Riyâzî, Vecdî, Ganizâde Nâdirî, Güftî, Mantıkî, Fasih Ahmed Dede, Cevrî, Mezâkî, XVII. yüzyıl divan şiirinde klâsik üslubun diğer önemli temsilcileridir (Erkal, 2009, s.130).

XVII. yüzyılda yeni bir hareket olan Sebk-i Hindî, Anadolu coğrafyasının dışında ortaya çıkan ama bu yüzyıl sanatkarlarını etkisi altına alan Hint üslubu ya da Hint hareketidir. İran coğrafyasında ortaya çıkan ve Hindistan'da gelişme gösteren bu üslup geniş bir alanda etkili olmuştur. Bu akımın en önemli temsilcilerinden birisi Örfî-i Şirâzî'dir. Ancak bu üslup, kısa sürede çok sayıda divan şairini etkisine almıştır. Sebk-î Hindi Fars edebiyatında etkili olmuş ancak daha sonra Anadolu edebiyatı üzerinde de etkili olmaya başlamış, Türk şairleri tarafından itibar görmüştür. Ayrıca bu stilin yaygın olarak kullanıldığı zamanlarda İran, Hindistan ve Afganistan'da Türk kökenli sultanların işbaşında olduğu ve bu üslubun onlar tarafından destek gördüğü bilinmektedir (Şentürk, 2015, s. 116-118).

Sebk-i Hindî veya Bedî üslup diye anılan şiir üslubu, divan şairleri arasında bu yüzyılda revaç bulmuştur. Bu üslupta şiirde anlam sözün önüne geçirilmiş; kapalı ve girift bir hâle büründürülmüştür. İstirap duygusu ön plâna çıkarılmış, duygu ve hayallerin mübalağa ile dile getirilmesi yoluna gidilmiştir. Tasavvufî sembollerin çokça kullanılması, klişeleşmiş mazmunların terk edilerek yeni mazmunlar ve yeni hayaller ortaya konulması, bu üslubun özelliklerindedir (Babacan, 2008, s. 141).

XVII. yüzyılın önde gelen şairlerinden Nef'î, divan edebiyatında bu üslubun ilk mühim temsilcisi kabul edilir. Fehîm-i Kadîm, bu tarzın hem dil ve lâfız hem de mana ve muhteva özelliklerini aynı derecede başarı ile kullanan yegâne şairdir. İsmetî, Neşâtî, Nâilî ve Şehrî, Sebk-î Hindî tarzının XVII. yüzyıldaki önde gelen temsilcileridir.

Düşünceye dayalı hikmetli söz söyleme'nin şiirdeki yansıması olan hikemî üslup, yine bu yüzyılda revaç kazanmıştır. “*Hikemî şiir*” veya “*Hakimâne şiir*”, düşünceye ağırlık veren, amacı okuyucuyu uyarmak, düşündürmek ve aydınlatmak olan ve insana doğruyu, güzeli göstermeye çalışan didaktik içerikli şiire denir. Bu tarzın edebiyatımızdaki en önemli ve güçlü temsilcisi olarak Nâbî bilinmektedir. Bu sebeptendir ki, “*Hikemî şiir*” akımı “*Nâbî Ekolü*” olarak da anılır. Divan edebiyatının başlangıç yılları olan XIII. yüzyıl sonları ile XIV. yüzyıl başlarından itibaren yetişen şairler içinde, özellikle gazel formunda ve hakimane tarzda, düşüncelerini Nâbî'nin dile getirdiği yoğunlukta dile getiren şair sayısı yok denecek kadar azdır. Bosnalı Sâbit, hikemî üslubun XVII. yüzyıldaki diğer önemli temsilcisidir (Mengi, 1991, s. 261).

XVII. yüzyılda yukarıda üzerinde durulan üslup/tarzlar kadar etkili olmasa da öncüleri XV. Yüzyıla, son temsilcileri ise XX. yüzyıla kadar giden bir hareket daha vardır ki, o da Mahallileşme hareketidir. Dilde sade bir Türkçe söyleyişi esas alan Türkî-i basit hareketi, daha sonraki dönemlerde kimlik değiştirerek şiirde yerli ve mahalli unsurlara fazlaca yer verme anlayışı çerçevesinde şekillenen “*Mahallileşme*” hareketine dönüşmüştür. XVII. yüzyılda Nevî-zâde Atâyî, Nâbî, Sâbit şiirlerine mahallî üslubun özelliklerini taşımış şairlerdir (Erkal,2009, s.138).

Yukarıda, XVII. yüzyıl Osmanlı tarihi hakkında genel bir değerlendirme yaparken, bu yüzyılda Osmanlı toplumunun idarî ve iktisadî problemlere dayalı buhranlar yaşadığından ve Osmanlı Devleti'nin duraklama dönemine girdiğinden söz edilmiştir. Ancak, edebiyat alanında durum farklıdır. Görüldüğü üzere, divan edebiyatı bu yüzyılda, gelişmesini sürdürmektedir. Bu durum, sanat erbabının, toplumun “*hikmet*” ile en fazla temas eden grubu olması ile açıklanabilir. Bununla birlikte, edebiyatın toplumsal problemlerden ziyade daha çok sanat dalları ve hikmet konuları ile ilgilenmesine yol açmıştır. Bununla beraber, yüzyılın sonuna doğru, sosyal hayattaki çalkantılar edebiyatı da etkilemeye başlamıştır. Nâilî ve Neşâtî'den sonra XVIII. yüzyıldaki Lale Devri'ne kadar büyük bir şair yetişmemiş olması bunun göstergesidir. Bir önceki yüzyılda Bâkî'nin şiirinde görülen yücelik ve ihtişam bu yüzyılın başında Nefî'de tekrarlanmış; anılan asrın ikinci yarısından sonra aynı derecede hissedilmemiştir. İdarî, iktisadî ve sosyal hayattaki sıkıntılar edebiyata başka türlü yansımış ve XVII. yüzyıl edebiyatı hiciv ve hezel alanına sürüklenmiştir. Divan edebiyatında ince zekâ oyunları ile örülmüş hicivler baştan beri vardır ve bunlar

edebiyatın çeşnisi olarak Divan edebiyatında kabul gören örneklerdir; ancak bu yüzyılda yazılan hicivlerin çoğu ağza alınmayacak kabalıkta küfürle dolu müstehtecen örneklerdir. Artık Şeyhî'nin Harnâme'si, Fuzûlî'nin Şikâyetnâme'si gitmiş, onun yerine Nefî'nin Sihâm-ı Kazâ'sı, Küfrî-i Bahâyî'nin Dîvan'ı, daha sonra da Kânî'nin Hırrenâme'si ve Surûrî'nin Hezeliyyât'ı gelmiştir (İsen, 2002, s. 563). İdari krizler, cemiyetteki aksaklıklar edebî eserlere konu edilmiş ve bunlar gerek manzum gerekse mensur eserlerde dile getirilmiştir.

1.3. XVII. Yüzyıl Divan Şairleri ve Eserleri

1.3.1. Nefî

1.3.1.1. Hayatı

Nefî XVII. asır divan şiirlerinin en önemli üstatlarından birisidir. Kaynaklarda gerçek adının Ömer olduğu ve kütük olarak Erzurumlu olduğu yazmaktadır. Bu nedenle bazı kaynaklar ondan, Erzenü'r-Rûmî olarak bahsetmektedir. Şairin gençlik yıllarında seçtiği mahlası “*zararlı, zarara ait*” manasına gelen Darrî'dir. Gelibolulu Mustafa Âlî Erzurum defterdarlığı yaptığı dönemde ona, Nefî yani “*yararlı*” mahlasını vermiştir. Doğum tarihi tam olarak bilinmeyen şairin 1572 senesinde dünyaya geldiği düşünülmektedir (Akkuş, 1991, s. 31).

Şiir yazmaya genç yaşlarında başlayan Nefî, şair olan babasından ve aynı zamanda defterdarlık mesleğini icra eden Gelibolulu Âlî'den çok fazla etkilenmiştir. Birçok kaside yazan Nefî, yazdığı kasidelerini Sultan I. Ahmet'e sunmuştur. Kasidelerini beğenen sultanın isteğiyle bir süre İstanbul'da ikamet etmiştir. Sultan I. Ahmed'e ithafen yazdığı kasidelerinde her defasında ona karşı duyduğu minnet duygusunu dile getirmiştir. Ayrıca devlet adamlarından Kuyucu Murad Paşa, Nasûh Paşa, Halil Paşa gibi devrin önemli âlimleri için kaleme aldığı methiyelerle onların da beğenisini kazanmış ve bu durum şairin şöhretinin artmasında etkili olmuştur. Kaynaklarda Nefî'nin ölümü ile ilgili olarak yazdığı hiciv türündeki eserleri nedeniyle 1635'de boğdurularak öldürüldüğüne dair bilgiler yer almaktadır. (Akkuş, 2006, s. 524).

XVII. yüzyılda şekil ve muhtevasıyla kendine has bir üsluba kavuşan divan şiirinin anlayış ve yapısındaki değişmeler sonraki yüzyıllarda da mümessillerini bulup

hayatına devam etmiştir. Nefî, şiirde, nazım biçiminde eriştiği söyleyiş, ifade ve tabir ustalığıyla yaşadığı asrı etkilemiştir. Yergi dolu kaside söylemeye meyl edenler Sihamî Kaza'ya bakma zorunluluğu hissetmiştir. Şair kaside ustasıdır, methiye ve hiciv şairlerinden biri olarak da bilinmektedir. Gelibolulu Ali'nin, Erzurum'da iken “*Darrî*” ismini verdiği şair, aslında Nefî ismiyle bir hicviye ustası olarak şöhret olmuştur. Her ne kadar şiirin ve sanatın merkezi olan İstanbul'da Darrî mahlasını kullanmamış olsa dahi eserlerini hep mizacının anahtarı sayılabilecek bu ilk mahlasının etkisi ile yazmıştır. Siham-ı Kaza'da önce babasını daha sonra pek çok devrin önde gelen şahsiyetlerini yermiştir. Hicivlerinde çok yerinde bir lisan ile sövgü kullanmıştır. Hususiyetle saygı belirttiği kişilerle manzum şakalaşmaları, tehzilleri, hiciv tarzı ve söz oyunları ile yazdığı şiirleri, kültür ortamlarında sürekli adının geçmesini sağlamıştır (Kartal, 2019, s. 46).

1.3.1.2. Eserleri

Türkçe Divanı:

Bulak ile İstanbul'da iki kez basımı yapılan Divan'ının, Metin Akkuş tarafından mukayeseli metni ve akabinde neşrolunan 1993 tarihli basımında 62 kaside, sakiname, 9 kıta-i kebire, 1 mesnevi, 4 nazım, 16 müfred, 5 rubai, 2 kıta, 134 gazel yer almaktadır. Kaside yoğunluklu Türkçe Divan'da Nefî, yaşadığı dönemde hüküm süren hükümdarlara, vezirlere ve değerli âlimler için en çok da padişah V. Murat, II. Osman ve I. Ahmet için kasideler kaleme almıştır. Diğer şiirleri, klasik Türk edebiyatının fevkaalede örneklerinin yer aldığı kasidelerinin gölgesinde kalmıştır (Akkuş, 1993, s. 143).

Farsça Divanı:

Türkçe Divan'ın tersine tasavvuf içerikli düşüncenin daha çok yer aldığı Farsça Divan'da, Enverî ile Urffî tesirleri görülmektedir. Ali Alptekin tarafından incelenmiş bir eserdir (Akkuş, 1993, s. 210).

Sihâm-ı Kaza:

Nefî yergilerinin bir bütün haline getirildiği bu eser, derin düşünceleri içinde barındıran manzum örneklerin yanında argo sözler ve uygunsuz ifadelerin olduğu

manzum metinlere de yer vermektedir. Burada hicvin yerini çoğunlukla argo sözlerin aldığı görülmüştür (Akkuş, 1998, s. 43).

Tuhfetü'l-Uşşâk:

Kimi kaynaklara göre bağımsız bir yapıt olan bu manzume Farsça Divan'da yer alan doksan yedi beyitten oluşan bir kasidedir. Fuzulî'nin Enisü'l-Kalb isimli yapıtına karşılık gelecek şekilde kaleme alınmıştır. Bazı kaynaklarda Nefî'nin kaleme aldığını söylenmişse de (Uzun, 2006, s. 18) bir mektupta Ünsî Çelebi'nin kaleme aldığı bir kıta sebebiyle kendisine yanıt niteliğinde yazılan bir mektup olduğu da düşünülmektedir. (Ocak, 1981, s. 125).

1.3.2. Nâbî

1.3.2.1. Hayatı

Esas ismi Yusuf olan şair, 1642 senesinde önceki ismi Ruhâ olan Urfa kentinde dünyaya gelmiştir. Karakapıcılar ailesi mensubu olduğu söylenmektedir. Kardeşi olan Seyyid Ahmet'in el yazısı olan el-Fütuhatül Mekkiyye'nin iç kapağında yazılan yazıdan anlaşıldığı üzere babasının ismi Seyyid Mustafa ayrıca dedesinin ismi ise Seyyid Mahmud'tur İsimlerinin başında seyyid olmasından dolayı peygamber soyundan geldikleri rivayet edilir. Eserlerindeki üslubuna bakılacak olursa, gençlik yıllarında son derece güzel eğitim aldığı düşünülen şairin Kadirî tarikatının da bir üyesi olduğu söylenmektedir (Karahana, 1987, s. 23). Nâbî, çocukluğunu daha çok Ruha'da geçirmiştir. Daha reşit yaşlarındaiken "Yakup Halife" isminde bir mürşide bağlanarak tasavvuf alanına yönelmiş, çobanlığını da yaptığı bu mürşid onun İstanbul'a gitmesini istemiştir ve orada ilim, irfan tahsil etmesini istemiştir. Farklı bir rivayete göre ise Ruhâ'da para karşılığında dilekçe ve mektuplar yazdığını gören sancak beyinin dikkatini çekerek onun teşvikiyle 1076 yılında (1666) İstanbul'a göç etmiştir (Kartal, 2019, s. 89).

Şair İstanbul'da maddi sıkıntılar yaşamış, Mustafa Paşa ile tanıştığında ise hayatı değişmiştir. Belirli bir süre Mustafa Paşa'nın yanında divan kâtipliği vazifesine getirilmiştir. Nâbî'nin divan katibi olması, şairin padişahlara yakın olması şöhret bulmasını ve onaylanmasını kolay hale getirmiştir. IV. Mehmet'in Edirne'ye giderken yanında götürdüğü şair, hükümdarın şölenlerine de katılarak padişaha yakın olmuştur.

1672 yılında Lehistan Seferine de katılan şair, özgün bir eser olan Fetihnâme-i Kamanîçe' yi yazmıştır (Altunmeral, 2015, s. 32-38).

1679'da umreye gitmeye niyet eden şaire hükümdar tarafından destek sağlanmıştır. Nâbî umreye giderken Râmi Mehmed Paşa ile birlikte umre yolundan saparak Ruha üzerinden Medine kentine gitmiştir. Hacdân dönerken Mustafa Paşa'ya kâhya olan Nâbî, hac yolundaki olayları ve gördüklerini ele aldığı Tuhfetü'l-Harameyn isimli eserini yazmıştır. Akabinde 1687 senesinde İstanbul şehrinden Halep'e taşınmıştır. Ardından tekrar İstanbul'a taşınan şair, Halep'ten geldikten sonra 1712 yılında ölmüştür. Nâbî'nin mezarı, Üsküdar'da Karacaahmet Mezarlığında yer almaktadır (Bilkan, 2014, s. 27).

Nabî, Osmanlı hükümdarlarından toplamda 6 padişahın devrini görmüştür. IV. Murad (öl. 1640) devrinden sonraki üç çeyrek asırlık zamanın görüntüsü, gerçekten üzüntü ve ibret vericidir. Kaos ve siyasi bunalımlar dönemin olumsuzluklarıdır. Padişahlar, alimler, vezirler ve devlet adamları kendi dünyalarında, neşeleri ve rahatları ile meşguldür. Savaşlar ise çoğunlukla mağlubiyetle sonuçlanmıştır. Hükümdarlar kendi hakimiyetlerine karşı güvensizlerdir. O dönemde vezirlerin birçoğu görevden alınma ile kalmamış ayrıca birçoğu da katledilmiştir (Karahana, 1963, s. 206-207).

1.3.2.2. Eserleri

Nâbî'nin toplamda altısı manzum, dördü mensur olmak üzere on eseri mevcuttur (Karahana, 1963, s. 208).

Nâbî'nin Manzum Eserleri:

Türkçe Divan:

Türkçe Divan, hacimli bir eserdir. Eserin 1706 senesinde istinsah edildiği öngörülmektedir. Divân içinde dokuz yüz şiir vardır bu da onun velut bir şair olduğunu göstermektedir. Eserde divan şiirinin bütün nazım biçimlerini görmek mümkündür (Güleç, 2015, s. 15). Divanın, Silahdâr İbrahim Paşa'nın isteğiyle tertip edilmiş olduğu ve "tevhîd" kasidesiyle başladığı görülmektedir. Divanın gazeliyât kısmında, uyak harflerinde değişme oldukça aralara ruba'i yazılması Nâbî Divanı'na mahsus bir niteliktir (Erkal, 2018, s. 70-78).

Farsça Divançe:

Türkçe Divan'ın sonunda Farsça Divançe, Gazeliyyat-ı Farisî başlığıyla yer almaktadır. Şairin Farsça şiirlerinin önemli bir kısmı gazeldir bir kısmı da tahmistir. Gazel türünde toplamda 222 beyit, tahmis türünde ise toplamda 540 beyit yer almaktadır. Divânçe'de bulunan şiirler kafiyelerine göre alfabetik sıralanmışlardır. Nâbî'nin Türkçe Divânı'nda bulunan manzum eserler arasında farklı nazım biçimleriyle kaleme alınmış (Farsça Divânçenin haricinde) otuz civarında Farsça şiir bulunmaktadır (Ördek, 2012, s. 28).

Hayriyye:

Şairin en önemli eserlerinden biri sayılır. 1701' de Nâbî'in oğlu Ebulhayr Mehmet adına kaleme almıştır (Kaplan, 1995, s. 249). Nâbî, oğlunun iyi ahlaka sahip olması için öğütlerde bulunmakla birlikte, birden fazla toplumsal ve siyasi meseleyi de eleştirel bir üslup ile ifade ederek toplumsal bir tenkit yapmaktadır. 35 kısımdan meydana gelen yapıt 1660 beyitten oluşup aruzun fe'ilatün, fe'ilatün, fe'ilün kalıbıyla yazılmıştır (Kocatürk, 1964, s. 432).

Hayrâbâd:

XVII. asrın en önemli eserlerinden biri olup Şeyh Galib'in mesnevisi olan Hüsn ü Aşk'ı kaleme almasına sebep olmuştur (Türkdoğan, 2013, s.14). Hayrâbâd, aslı Feridüttin Attar'ın İlahi-nâme' isimli yapıtındaki Hükümdar Kulu ve Fahrüttin Gürgani isimli öykünün genişletilmiş halidir.

Beyitlerin sayısı farklı kaynaklarda başka başka olmak ile birlikte yaklaşık 1955 civarındadır. Hayrâbâd, aruz vezninin “*mef'ûlü mefailün fe'ûlün*” kalıbı ile kaleme alınmıştır. Eser, düzenlenme bakımından klasik mesnevî yazıcılığının şekilsel niteliklerini göstermektedir. Hayrâbâd'ın, “*besmele*” ile başladığı görülmektedir (Gökçen, 2018, s. 97).

Terceme-i Hadis-i Erbain:

40 Hadis Tercümesi olan ve Molla Camii (İranlı)'nin eserinin Türkçe Çevirisi olan bu eser, hadislerinde açıklamalarından meydana gelir (Bilkan, 2013, s. 85).

Surname:

Eser IV. Mehmet'in isteği üzerine oğulları Ahmet ile Mustafa'nın sünnet törenleri vesilesiyle 1675'te kaleme alınmış olup 587 beyittir. İlk kez Âgah Sırrı Levend tarafından yayımlanan (Levend 1944) yapıt mesnevi nazım biçimiyle kaleme alınmıştır. Tevhid, na't ve medhiyeler ile giriş yapılan eserde IV. Mehmed'in oğulları adına Edirne ilinde düzenlenen sünnet töreni hazırlılıkları anlatılmaktadır (Arslan, 2008, s. 59). Hem manzum hem de mensur yapıtlarıyla XVII. asırda, divan şairlerinin önemli isimleri arasında yer edinen Nâbî ile ilgili bilgiler veren kaynakların geneli, onun döneminin çok ötesinde olduğunu ve iyi bir şair olduğunu ifade etmektedir. Şair ile ilgili bilgiler veren tezkireler, çoğunlukla şairle alakalı övgü içerikli cümleler kullanmaktadır (Çapan, 2005, s. 628).

Nâbî'nin şiirlerini değerlendirirken genel olarak kasideleri ve gazellerini ele almak gerekmektedir. Çünkü şair, Divan'ında yer alan şiirlerinden de anlaşılacağı üzere asıl kimliğini gazel nazım şeklinde göstermiştir. (Kocatürk, 1964, s. 458). Şair, şiirinin nesib kısımlarında doğa betimlemelerinden çok toplumsal yaşam ayrıntılarını ele almakta ve bazen o dönemin siyasal meselelerine de yer vermektedir (Arslan, 2008, s. 72).

Nâbî'nin gazellerinde açık bir farklılık dikkat çekmektedir. Gazellerinin bir kısmında Fuzûlî'deki samimilik, duygusallık, bir kısmında Nâ'îlî'deki kanaatkârlık, bazı kısımlarında ise tıpkı Nef'î'deki gibi başkaldırcılık, isyan ruhu, toplumsallık eleştirisi gibi niteliklerin görülmesiyle birlikte, Nâbî'nin tarzı diyebileceğimiz ona özgü yöntemler geliştirildiği görülmektedir. (İnce, 2005, s. 167).

Nâbî'nin hem şiirlerine hem de şairliğine bakıldığında, onun lisan ve muhteva açısından kendisine özgü, eşsiz yeni bir üslup arayışında olduğunu ve üslubunu da hikemi tarz ile adlandırdığını görebiliriz. Nâbî'de gerek kökleşmiş divan şiiri üslubuna gerekse de kendi döneminde ortaya çıkıp çağdaş şairlerin genelini etkileyen Sebki-Hindî tarzına muhalif olarak, bu üslubun özelliklerini göstermiştir. Özellikle şiire çok fazla yabancı kökenli kelimelerin girmesine karşı gelmiş, akabinde de yabancı lisan

şiiir çevirilerini tenkit etmiştir. Ardından şiiirin üslup ve içeriğine bakarak, Sebki-Hindi'nin en önemli niteliği olan söz sanatları ve anlaşılmaz üslubu tenkit edip şiiirde sanattan hariç içeriğe, kavrama ve kavramaya ağırlık gösteren tarzı ortaya koymuştur (Yalçınkaya, 2012, s. 310).

Nâbî'nin Mensur Eserleri:

Fetihnâme-i Kamenice:

Gazavatname türünde yazılmış mensur bir eser olup IV. Mehmet'in 1671'de yaptığı ve Nabî'nin de katıldığı Lehistan (Polonya) Seferini ve bu sefer sırasında Kamenice Kalesi'nin alınışını anlatır. (Ambros, 2011, s. 251).

Tuhfetü'l-Harameyn:

1679 yılında yapmış olduğu hac yolculuğunu anlatır. Eser seyahatname tarzındadır ve mensurdur. Nâbî, Hac yolculuğu esnasında uğradığı menzilleri ve yaşadıklarını anlatmıştır. Menderes Coşkun tarafından yayımlanmıştır (Aykut, 2017, s. 224).

Zeyl-i Siyer-i Veysî:

Adından da anlaşılacağı üzere siyer türündeki bu eserde Nâbî, kendine has bir üslup geliştirerek sanatlı, ağır bir dille Veysî'nin siyerini Mekke'nin fethini de ekleyerek genişletmiştir (Bilkan, 1997, s. 276).

Münşeat:

Nâbî'nin Münşeat'ı hem kendi hayatı hem de yaşadığı dönem hakkında önemli bilgiler içeren mektuplardan oluşur. Bu mektuplar süslü nesirle yazılmıştır. Bu eserde kaleme aldığı tarihler, resmi ve özel yazılar gibi farklı türlerdeki eserler tertip edilmiştir (Banarlı, 1983, s. 673).

1.3.3. Nâilî-i Kadîm

1.3.3.1. Hayatı

Asıl adı Mustafa olup, İstanbul doğumludur. XIX. yüzyıl şairi Manastırlı Nâilî'yle karıştırılmaması için kaynaklarda Nâilî-i Kadim adıyla geçmiştir. Nâilî de babasının izinden gitmiş, onun gibi maden-i kalem görevinde bulunmuş ve

serhalifelîge de çıkmıştır (İpekten, 1999, s. 89). XVII. yüzyıl akımı olan Sebki Hindî tarzının da önde gelenlerindedir. Görkemli ve süslü bir dil ile kaleme aldığı eserleri çoğunlukla Farsça kelime ve tamlamalardan oluşmaktadır. Kasidelerinin genelinde giriş bölümü olmayan şair olarak bilinen Nâilî o dönemin içtimai hayatından az da olsa bahsetmektedir. Şair tasavvufî tarzda şiirler de yazmıştır. Ancak tasavvufu bir amaç değil bir araç olarak kullanmıştır. Dinî konulu şiirleri genelde kaside türünde olup “eder” redifli na‘tı bu türün en iyilerindedir. IV. Murat, IV. Mehmet ve Sultan İbrahim devrinde yaşamış olan Nâilî bu hükümdarların üçüne de kaside yazmıştır. Aynı zamanda o dönemin tüm aydın ve yöneticileri için 27 kaside kaleme almıştır. Şairin Halvetî tarikatından olduğu divanında bulunan “*Halvetîleriz*” redifli gazeli ile Gülşenî adının geçtiği beyitlerden anlaşılmaktadır. Gazel türünde ve en çok da altı dizeden oluşan nazım şeklinde tasavvufî şiirleri yer almaktadır. (Gölpınarlı, 1953, s. 26-27).

Nâilî’nin şiirlerinde sıklıkla karşılaşılan sanat mübalağa ve tezattır. Daha önce kullanılmamış ve orijinal, aynı zamanda kendine özgü yeni mazmunlar elde etme çabasında bulunmuş, şiir türlerinde “*hikmet-âmez*” telaffuzlara da yer verdiği görülmüştür. Müseddes nazım şeklinde ele aldığı şiirlerde ise hüznlerini ve ızdıraplarını anlatmıştır. Tahmîs, terkihibend, müstezad, şarkı, rubâî, kıta nazım biçimlerinde şiirler yazan Nâilî, kasidelerinde ve başka şiirlerinde karşılaşılan yoğun ve gösterişli tarzın tersine şarkılarında yalın bir lisan kullanmış, yerli ve mahallî konuları ele almıştır. Aynı zamanda şarkı yazan ilk divan şairidir. Öğrencileri arasındaki Hâfız Post’un onun oldukça çok şiirini bestelediği görülmüştür (Ekinci, 2013, s. 122-124).

1.3.3.2. Eserleri

En önemli eseri Divan’ıdır. Yapıt alışagelmış bir divan tertibindedir. Bilhassa dinî şiirler, (münacat), kıta, müfred ve dörtlük şeklinde tertip edilmiştir. Divan’da 4413 beyit ve 2 münacat, 1’i Hazreti Ali, 8’i Hazreti Muhammed ile alakalı 10 na’at, 4 müseddes, 1 tahmîs, 29 medhiye, 1 terkihibend toplam 390 şiir mevcuttur (Kutluk, 1963, s.29).

1.3.4. Nergisî

1.3.4.1. Hayatı

XVII. yüzyıl divan şairlerinden Nergisî'nin esas isminin Mehmed olduğu söylenmektedir. Saraybosna'da doğan şairin, doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Yapıtlarından yola çıkarak 1580-1585 yıllarında doğduğu düşünülmektedir. Babası Balkan bölgesinde kadılık yapmaktadır (Dokumacı, 2017, s. 27). İçinde bulunduğu aileden ötürü bazı zamanlar Nergisîzâde, Nergisîzâde adlarını da kullanmıştır, ancak Nergisî adıyla ün salmıştır (Abdulkadiroğlu, 1999, s. 127).

Saraybosna'da eğitim gören şair, İstanbul iline taşınıp Kafzâde Feyzullah Efendi'ye bağlanmış, ondan mülâzemet alarak geçmiştir. Dinî ilimler ile uğraşan şair, dönemindeki çoğu eğitimleri almıştır. Kafzâde Feyzullah Efendi'den sülüs, nesih ve talik yazı stiline eğitimini alarak Hurde Nikeşte yazı türünü en iyi yazan hattatlarımızdan biri olmayı başarmıştır. Bunun üzerine bazı eğitim kurumlarında müderrislik yaptığı, mülâzım ve kadı naibi olarak da çalıştığı bilinmektedir. Mektuplarından ve yapıtlarından görüldüğü üzere memurluk hayatı bir kadılıktan ötekisine geçmekle devam eden Nergisî'nin istediği gibi bir görevde bulunamadığı, çok fazla borcu olduğu ve devamlı maddi sıkıntılar yaşadığı bilinmektedir (Çaldak, 2006, s. 90-96). İsteddiği ilgiyi göremediğini devamlı söyleyen Nergisî, nihayetinde hükümdar IV. Murad'ın beğenisini kazanmış ve onunla birlikte Revan yolcuğuna çıkmıştır. Orduya müverrih olarak atanarak ayrıca istediği gibi sanat zekâsını göstereceği bir göreve atanmış olmaktadır. Bu tayinden kısa zaman sonra ordu, 1635 yılında merasimle Üsküdar'a gitmiş, hazırlıkların tamamlanmasıyla Konya'ya doğru yola çıkmıştır. Hayatı bu şekilde süren Negisî, en son İzmit'e gitmeye karar verir ve akabinde İzmit'e ulaşmadan Gebze civarındaki bir bataklığa düşerek hayata veda etmiştir (Şevval, 1044/Mart-Nisan 1635)(Akbayar, 1996, s. 58).

Nergisî'nin, Arapça ve Farsça edebiyat membalı eski hikâyeleri Osmanlı coğrafyasına da uygun olan ve onun toplumsal hayatını akseden durumları olaylaştırması, modern öykücülüğün habercisi denebilecek kadar ileri seviyede teknikler kullanması dikkat çekmektedir (Çaldak, 2006, s. 560).

Mensûr eserlerinde ise mizacı daha serttir. Uzun ve ayrıca karışık cümleler ile zincirleme tamlamalarda, oldukça az kullanılan Arapça ve Farsça tamlamalar dikkat çeker. Ayrıca daha önce kullanılmamış bağdaştırmalar, deyimler, tabirler, atasözleri,

özlü tabirler gibi kullanımlar şairin bariz bir şekilde kullandığı yöntemlerdendir. Yaşamının çoğunu Bosna bölgelerinde orta dereceli kadılık ile geçiren Nergisî, daha çok sanat anlayışı ve yeteneği vasıtasıyla yüksek makamlara gelmeye çalışmıştır (Selçuk, 2019, s. 59).

1.3.4.2. Eserleri

Hamse-i Nergisî:

Nergisî'nin en ehemmiyetli yapıtı, 5 adet mensur eserden meydana gelen hamsesidir. Yapıtın Türk edebiyatındaki tek mensur hamse örneği olduğu görülmektedir. Kütüphanelerde yer alan mecmua şeklindeki 12 yazmanın başında “*Hamse-i Nergisî*” olarak kaydı mevcuttur. 3 basılı nüshası da bu adla bilinmektedir. Son zamanlardaki kaynakların genelinde, Hamse eserinden bahsedilmekle birlikte eski kaynaklarda adına rast gelinmemiştir (Çaldak, 2010, s. 84).

El-Akvalü'l-Müselleme fî Gazavati'l-Mesleme:

Bu eser kaynak kitaplarında İbnî Arabî'nin “*Müsamerat*” isimli kitabının birinci kısmının tercümesi olarak geçmektedir. İlk olarak 1621 yılında kaleme alınmıştır. (Selçuk, 2019, s. 60).

Nihalistan:

Nergisî'nin Hamse'sini ortaya çıkaran yapıtlardan en önemlisi olmakla birlikte IV. Murad'a sunulan bir eserdir. Konusu aşk hikâyelerinden meydana gelen Meşâkku'l-Uşşâk adlı ilk yapıt, daha sonra bazı eklemeler ve çıkarmalar yapılarak 1632/1633 yıllarında tekrardan yazılmıştır (Çaldak, 2006, s. 560- 562).

Meşâkku'l-'uşşâk:

Ağır ve sanatlı bir üslup ile yazılmıştır. Arap ve İran kaynakları yerine daha çok Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasına bağlı olaylardan ve ayrıca dönemin toplumsal hayatını yansıtan on müstakil öyküden oluşmaktadır (Selçuk, 2014, s. 2).

İksir-i Saadet:

Eser, “*Kimyâ-yı Saadet*”in Rûkn-i Muamelat kısmının Türkçe tercümesidir. (Banarlı, 1983, s. 681).

Kânunü'r-Reşad:

Bu eser 1624 yılında yazılmıştır. IV. Murat, İlhanlı hükümdarı Muhammed Hudaband'e takdim edilmiş eseri Fasça'dan Türkçe'ye tercüme ettirmiştir. Eser bir siyasetnamedir (Selçuk, 2019, s. 60).

Münşe'at:

Nergisî, arkadaşları ve aydın insanlarla mektuplaşmalarını kapsayan Münşeât'ı 1622 yılında düzenleyerek uzun bir sunuş yazısı ile Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'ye takdim etmiştir. Kronolojik sıralamaya göre düzenlenen el yazısıyla yazılan nüshaları mevcuttur, farklı nüshalar toplandığında ise bu sayının 50'yi geçtiği görülmüştür (Çelik, 2012, s. 67-69).

El-Vasfu'l-Kâmil fi Ahvali Veziri'l-Âdil:

Eser Gazavat-ı Murtaza Paşa ismiyle anılmış ve 1628-29 yıllarında Banalu bölgesinde yazılmıştır (Selçuk, 2014, s. 3). Beş kısımdan meydana gelmektedir. Sade dille yazılmış olan eserde Murtaza Paşa'nın edebî yönü, dindarlık takvası ayrıca âlimlere edep ve güzel ahlaklı davranışı ile yüreklilik, kahramanlık gibi kavramların işlendiği görülmektedir. (Selçuk, 2019, s. 66).

Arapça Risale:

Şairin Arapça risalesi, tefsirleri ve fıkıh kitaplarının başlangıç fetvalarından meydana gelen mecmuanın muhtevassından bahsetmektedir. Bu risale 6 sayfadan oluşmaktadır (Çaldak, 1997, s. 53).

Şiirleri:

Çoğunlukla münşî olarak bilinen Nergisî'nin aynı zamanda şûarâ tezkirelerinde kifayetli bir şair olduğu söylenmektedir. Kimi kaynaklarda, onun şiirlerini içeren bir divanı ya da divançesi olduğu ifade edilmektedir. Bu zamana kadar Nergisî ismine kaydedilen bir divana rast gelinmemiş olsa bile mecmualarda onun adının geçtiği manzumeler görülmektedir. Nergisî'nin yapıtlarında farklı şairlere özgü Arap ve Fars manzumelerin yanı sıra kendine ait olan Türkçe, Farsça ve Arapça şiirler yer almaktadır Saraybosna ile ilgili kaleme alınmış bir kaside ve Şeyhülislâm Yahyâ için kaleme alınmış Maşakku'l-Uşşak'ta yer alan kasideleri ile hükümdar IV. Murad ve ayrıca Ahi-zade Hüseyin Efendi'yi methiye etmek için yazılmış kasideleri bulunmaktadır (Haksever, 1996, s. 126-127). Nergisî, sanatında orijinallik ve özgünlük

peşinde olduğunu, Meşâkku'l-Uşşâk eserinde açıkça anlatır (Selçuk, 2009, s.128-129). Lisanındaki özgünlük muhtevada da sürmektedir. Hamse adlı eserinde efsanevî ve olağanüstü olaylar yerine, yaşadığı yeri ve bazı zamanlarda kendi anılarını anlatmaktadır (Haksever, 2001, s. 169).

Horoz-name:

6 sayfadan meydana gelen mesnevi nazım şeklinde yazılmış olan öykü, el yazması bir mecmuada yer almaktadır. Öykünün başında Nergisîzade merhumun “*Horoz-name*”adlı eserinin kaydı yer almaktadır. Bu yapıt tilki ile horoz arasında geçen, ibret alınacak öğeler içeren ve deri parçasına yazılmış olan bir öyküdür (Çaldak, 1997, s. 54).

1.3.5. Nevîzâde Atâyî

1.3.5.1. Hayatı

XVII. yüzyıl divan şairlerinden Nevîzâde Atâyî 1583 yılında İstanbul’da doğdu. Esas isminin Ataullah olduğu bilinmektedir. Atayî, küçük yaşta eğitime başlamış ve ilk önce babasından, akabinde Feyzullah Efendi’den eğitim almıştır.1601 yılında Ahizade Abdülhalim’den mülazım eğitimini tamamlamıştır. Kadı Zekeriyya Efendi’nin desteğiyle 1605 yılında Kırk Akçelik Medresesinde müderrisliğe atanmıştır. 1608 yılında müderrisliği bıraktığında kadılığa başvuru yapmıştır. Bu başvuru üzerine Lofça kadılığıyla görevlendirilmiştir. Kısa zaman sonra kadılık görevinden alınmıştır. Rusçuk ve 1618 yılında Silistre kadısı olduğu rivayet edilmektedir (İpekten, 2014, s. 2). Bu görevinden de alınca bir müddet sonra Tırnova kadılıklarının getirileri kendisine verilmiştir.1624 yılında Tırhala kadılığına gönderildiği söylenmektedir. Manastır ve tekrar Tırhala kadılıklarını üstlendikten sonra 1632 yılında Üsküp kadısı olmuştur. Üçüncü yılının ardından görevden alınarak İstanbul’a taşınmıştır ve yeni atama beklerken ölmüştür. Atâyî’nin bazı eserleri aşağıda verilmiştir (Kocatürk, 1964, s. 128- 134)

1.3.5.2. Eserleri

Divan:

Divanını Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'ye sunan Atâyî'nin bu eseri, orta büyüklükte bir yapıttır. Yazma kopyaları çok fazla olduğu görülmektedir. Sadece İstanbul kütüphanelerinde 18 adet nüshası bulunmaktadır. Nüshalardaki manzum eser sayıları çok değişiktir. Benzerleri ile karşılaştırma yapıldığında divanında mensur giriş sonrası 33 gazel, 31 şiir, 4 muhammes, 2 mersiye, 50 kıta, 1 mi' raciye, 13 murabba, 4 müseddes, 1 muaşşer ile 70 beyit olduğu bilinmektedir. Atâyî orta halli bir şair olduğundan dolayı şiirleri ön planda olmamıştır. Lisanında ve gazel türlerinde Bakî, Fuzulî ile Nev'î'nin etkisinde kaldığı görülmektedir (İpekten, 1991, s. 41).

Hamse:

Nizâmî'den etkilenecek ortaya çıkardığı hamsesinde sadece 2 mesnevisinin adı aynı olmakla beraber eserlerinin adlarından ziyade benzer nitelikleri de vardır. Nevîzâde Atâyî, yapıtlarında çok kullanılmış mevzular yerine yeni mevzuları ele aldığı görülmüştür. Bazı zamanlar mahalli yaşamı, halkın adet ve geleneklerini ifade etmiş, bilhassa İstanbul'un farklı yerlerini ve güzelliklerini anlatmaya çalışmıştır, hikâyelerinde daha toplumsal meseleleri ele almıştır. Böylelikle mesnevi türüne yerli öğeler ekleyerek İran mesnevi geleneğini terketmeye çalışmıştır (Boztürk, 2001, s. 12).

Âlemnümâ (Sâkînâme):

Âlemnümâ adlı eser, 1561 beyit ile Boğaziçi ile hisar zenginliklerini açıklamakla başlamaktadır. Sonrasından bir içki meclisinde sırası ile şarkıcı, meyhane, gece, saki şarap, asma, kadeh, yer mumu asma, muganni, sabah ve bahar kavramlarının anlatıldığı görülmektedir (Atik, 1990, s. 92- 95).

Nefhatü'l-ezhar:

Müfte'ilün, müfte'ilün, fa'lün kalıbıyla yazılmış Mazhenü'l-esrar isimli mesnevisidir. Dini, tasavvufî ve ahlaki bir eserdir. 1625 yılında IV. Murad'a takdim edilmiştir. Bu eser üç bin beyitten oluşmuştur (Belenkuyu, 2022, s. 2).

Sohbetü'l-Ebkâr:

Mesnevi nazım şekliyle kaleme alınan eserin girişinde, bir kır gezisinde arkadaşlarının Câmî'nin yapıtına övgüler yağdırarak bunun Türkçe'ye tercüme edilmesini istemeleri üzerine bu mesneviyi kaleme aldığını belirtir. 28. bölümde Nasrettin Hoca hikâyeleri anlatıldığı görülmektedir. Sohbetü'l-Ebkâr, Muhammet Yelten tarafından neşrolunmuştur (Çelik, 2012, s. 76).

Hilyetü'l-Efkâr:

Hamsenin son dönemlere kadar elde edilemeyen bu mesnevisinin noksan bir nüshasını ilk kez Agâh Sırrı Levent bulmuştur. Üç noksan nüshası daha bulunan mesnevinin var olan bölümünde münâcât ve na't gibi giriş kısımları bulunmakta, esas konuyla alakalı kısımlar yer almamaktadır (Haksever, 1996, s. 98).

Hezliyyat:

Divan metinlerinin sonunda hezliyyatı bulunmaktadır (Karaköse, 2017, s. 12).

1.3.6. Azmîzâde Hâletî

1.3.6.1. Hayatı

XVII. yüzyıl divan şairlerinden olup, asıl adı Mustafa ve lakabı Hâletî olan Azmîzâde Hâletî, 1570 yılında İstanbul'da doğmuş, 1631'de vefat etmiştir (Özcan, 1989, s. 37-39). Babası, 16. asrın âlim ve şairlerinden olan Pîr Mehmed Efendi'dir. Yirmi yaşında eğitim almaya başlayan ve babasının yanında dönemin birçok âlimlerinden eğitim alan Hâletî, medrese eğitimini tamamladıktan sonra 40 akçe ücret alan bir müderris olmuştur (Gibb, 1999, s. 91-92). Meslek hayatına müderris olarak adım atan Hâletî 1602 yılında Şam, 1604 yılında da Kahire kadılığına atanmıştır. Müderrislik mesleğinden kadılık mesleğine geçiş yapan Hâletî, azledildiği veya mahlul olduğu bir zamanda Emîrû'l-Ümerâ Hacı İbrâhim Paşa, askerin ayaklanması sonucunda ölünce onun yerine geçmiştir. Ancak aşayışı sağlayamadığı için görevinden alınmıştır (Kavruk, 1999, s. 178-181). Şiire ilgisi ve merakı genç yaşlarda başlayan Azmîzâde Hâletî şiir alanında kısa bir müddette ileri bir seviyeye ulaşmıştır. 1602 senesinde Şam kadılığına tayin edilir. Şair, rubailerıyla ünlüdür. XVII. yüzyıldan başlayarak şiir mecmualarında Hâletî'nin rubailerıyla karşılaşılır (Gündoğdu, 2021, s. 4).

1.3.6.2. Eserleri

Divan:

Hâletî Divan'ını 1603'te III. Mehmed adına düzenlemiştir. Yurtiçi ve yurtdışında sayısı belirsiz nüshası olan divanının tenkitli neşrine göre yapıtta iki

manzum arzuhâl, bir tevhd, bir münâcât, bir na't, bir mi'râciye, kırk bir şiir, bir terrib'i bend nazım biçiminde olmakla birlikte iki mersiye, hepsi mütekerrir olmak üzere sekiz müseddes, bir tahmîs, dördü kıt'a-i kebîre olmak üzere yüz kırk bir kıt'a, sekiz yüz doksan beş gazel, on altı tarih ile altı yüz bir matla yer almaktadır (Kayabaşı,1997, s. 128).

Rubâiyyât:

Rubâi, Türk edebiyatında öteki şiir biçimleri kadar rağbet görmemesine rağmen Haleti bu biçime önem vermiştir. Şairin bu alandaki üstünlüğü herkes tarafından kabul görmüş ve ondan Hayyam-ı Rum olarak bahsedilmiştir. Şairin rubaî alanındaki şiirleri, gerek Batılılar gerekse de ileri dönem şairleri ve edebiyatçılara örnek olmuş ve akabinde ondan övgüyle bahsedilmiştir (Haksever, 2001, s. 349).

Sâkinâme:

Atâyî, yapıtında Hâletî'nin Sâkinâmesi ile ilgili olarak şairin o dönemin modasına uymak için mesnevi alanında bir yapıt kaleme aldığını ifade eder. Tasavvufî muhtevalı sâkinâmelerden biri olan yapıtın hangi zaman diliminde kaleme alındığı ve kime armağan edildiği tam anlamıyla bilinmemek ile beraber, 1617 yılından önce kaleme alındığı düşünülmektedir. Bir tevhid, on beş makale ve bir hâtîme'den meydana geldiği bilinen yapıtın toplam beyit sayısı, hazırlanan tenkitli neşre göre 521'dir (Kayabaşı, 1997, s. 59-106).

Hâşiye Alâ Düreri'l-Hükkâm:

Devrinin ileri gelen âlimlerinden biri olan Azmizâde Hâletî'nin muhakkikâne bir şekilde kaleme almış olduğu haşiye ile ta'likatı mevcuttur. Bu eserin bir kısmı Arapça'dır ve pek çok yazması bulunmaktadır (Kaya, 2017, s. 37).

Hâşiye Alâ Mihr ü Müşterî:

Bu eser *Assar-ı Tebrizi* ismiyle tanınmıştır. Şemsettin Muhamet tarafından çevrilmiş olan *Mihr ü Müşteri* adlı mesnevisidir. Şair, eseri sona erdirmek adına kaleme almıştır. Ayrıca kendisi eserin 500 beytini çeviremediği için eser eksik kalmıştır (İpekten, 1991, s. 349).

Münşeât:

Düzyazıları o dönemin geleneğine göre tertip edilen Haleti'nin Münşeât'ı, genellikle aynı içerikte kaleme alınmış mektuplardan meydana gelmektedir. Şair mektubu kime sunmak için kaleme almışsa önce ona dua eder daha sonra över akabinde de kendi durumundan bahseder. Münşeât adlı eserin lisanı, o dönemin bu tarz yapıtlarında çok fazla kullanılan, ciddi anlamda sanatlı ve ağır olup Haleti burada sanki yazımdaki profesyonelliğini ortaya dökmüştür. Haleti'nin, İstanbul Üniversite Kütüphanesi'nde yer alan 1526 numarayla kayıt edilmiş Münşeât mecmûasında seksen beş adet mektubu bulunduğu görülmektedir (Selçuk, 2020, s. 126).

Hidaye ve Misbah Şerhleri'ne Ta'likatı ile Diğer Ta'likatları:

Bu eserlerin tam adları kütüphane fişlerinde çoğu kez açık olarak yazılmayıp sadece ta'likat demekle yetinilmiş olduğundan bu ta'likatlardan hangisinin hangi esere âit olduğunu tesbit etmek nüshaları tek tek incelemekten pek mümkün değildir. Bu sebeple Hâletî'ye âit, kütüphanelerde ta'likat namına kayıtlı olan tüm nüshaların tesbit edebildiğimiz sayısı 16'dır (Kaya, 2017, s. 39).

Hâşiye Alâ Şerhi'l-Menâr:

İranlı Molla Hüsrev'in tanınmış eseri olan *Haşiye'nin* Süleymaniye Kütüphanesi'nde birçok yazma nüshası mevcuttur. Eser, *Menar Şerhi* ismiyle bilinen bir haşiyedir (İpekten, 1991, s. 349).

Hadd-i Mestân:

Kaynaklardan öğrendiğimize göre Hâletî'nin, I. Ahmed'in veziriâzamı Derviş Paşa'yı (öl. 1606) hicvettiği Hadd-i Mestân adlı bir eseri daha bulunmaktadır. Yakın denilebilecek bir zamanda Nusret Gedik, eserin bir nüshasına ulaşmış ve ayrıntılı bir incelemeyle birlikte metnini yayınlamıştır. Bu eser, seksen beyitten oluşmaktadır. Mefa' ilün mefa' ilün fa' ilün kalıbıyla yazılmıştır (Kaya, 2017, s. 44).

1.3.7. Şeyhülislâm Yahyâ

1.3.7.1. Hayatı

Annesinin isminin Rukiye olduğu bilinmektedir. Kültürlü bir aileye mensup olan Yahyâ ilk dersini babasından aldığı rivayet edilmektedir. Abdülcebbar-zâde

Derviş Mehmet Efendi gibi dönemin ünlü aydınlarından iyi bir eğitim almıştır. Yahyâ'nın ilk görevi Unkapamı yakınındaki Hoca Hayrettin medresinde müderrisliktir. Akabinde Atik Ali Paşa, Hasekî Sultan, Sahn eğitim kurumunun bir tanesinde müderrislik eylemiş, daha sonra da Edirne, Bursa, Mısır, Şam, İstanbul ve Halep'de kadılık görevinde bulunmuş, akabinde Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği görevi verilmiştir (Kavruk, 2001, s. 13-14). IV. Murat'ın vefatından sonra hükümdar olan Sultan İbrahim zamanında da mevkisinde olmaya devam etmiştir ancak eski saygınlığını yitirmiştir. 1644 yılında vefat etmiştir (Kavruk, 2001, s. 15-16).

Şeyhülislâm Yahyâ bir gazel şairi olarak bilinmektedir. Yahyâ'nın şiirdeki profesyonelliği, bilhassa gazel alanındaki muvaffakiyetli söyleyişi ileri asırlarda ün kazanmıştır. Şeyhülislam Yahyâ, edebî sanatlara pek fazla önem vermemiştir. Baki'de gördüğümüz sanat titizliği Yahyâ'da yoktur. Söz ve kelime oyunlarına, gösterişli anlatıma önem vermemektedir. İsteddiği gibi ve samimi olarak düşüncelerini belirtir (Kavruk, 2001, s. 27).

Şiirlerinde gösterişsiz bir üslup kullanmıştır. Yabancı sözcüklerden hariç gündelik dildeki İstanbul Türkçesinden yararlanan şair Arapça, Farsça cümlelere pek fazla yer vermemiştir. Aynı zamanda Türkçe deyim ve atasözlerini sıklıkla eserlerinde kullanarak şiirlerinin daha net olmasını sağlamıştır (Öntürk, 2019, s. 11).

1.3.7.2. Eserleri

Divan:

Şairin en önemli eserlerinden biri Divanı'dır. Yapıtı İbnü'l-emin Mahmut Kemal İnal'ın önderliğindeki bir grup tarafınca baskısı yapılarak eski harfler ile 1916 yılında neşrolmuştur. Bu matbuda nüsha farkları gösterilmiş olmakla beraber hangi nüshaların ele alındığı ve farklılıkların hangi nüshaya ait olduğu tespit edilmemiştir. Yapıtın girişinde İnal şairin hayatı ile alakalı altmış iki sayfa giriş yazısına yer vermiştir. Şairin divanı 2001 yılında Hasan Kavruk tarafınca neşrolunmuştur (Ertem, 1995, s. 210).

Ferâ'iz Manzumesi Şerhi:

Yahyâ Efendi bu eserinde Cami'ü'd-Dürer isimli Feraiz Manzumesi'ni şerh etmiştir. (Ertem, 1995, s. 62).

Kaside-i Bürde Tahmisi:

Hazreti Muhamed'in methi ve bazı vasıflarının kaleme alınmış olduğu ünlü Arapça kaside ile tahmisidir (Kavruk, 2014, s. 2).

Nigâristân Çevirisi:

16. yüzyılda tarihçi ve şair kimliği olan Kemal Paşazade'nin, Sadi'nin Gülistan'ına karşılık kaleme aldığı '*Nigaristan*' isimli eserinin şair tarafından Türkçe'ye tercümesidir. Yapıtın aynı zamanda yeni harflere de tercümesi yapılmıştır (Kurnaz, 1997, s. 123).

Fetavâ-yı Yahyâ:

Şairin şeyhülislâmlık görevi süresince verdiği fetvalar, Mehmet Efendi tarafından bir araya getirilerek bu isimle birleştirilmiştir. Bu yapıtın çok okunduğu belirtilmektedir. Kütüphanelerde çok fazla nüshası yoktur (Macit, 2005, s. 129).

Arapça ve Farsça Şiirler:

Arapça ve Farsça şiirlerini Muhammed Muhibbî nakletmektedir (Turkut, 2014, s. 8).

1.3.8. Süheylî

1.3.8.1. Hayatı

XVII. yüzyıl divan şairlerinden Süheylî'nin hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgilere rastlanmamaktadır. Fakat Fezâil-i Şâm isimli yapıtında ve Divan'ında doğum tarihi ile ilgili bir bilgi bulunmamakla beraber, doğum yerinin Şam olduğu bilgisine ulaşmaktayız. Şairin Şam'da dünyaya gelmiş ve yetişmiş olduğu, eğitim hayatının genelini burada sürdürdüğü rivayet edilmektedir (Akbayar, 1996, s. 317).

1592/1593 yıllarında Anadolu bölgesinden Bağdat'a taşınan Süheylî Hatemi'ye İstanbul'a götürmesi için verdiği şiirlerinde, adlarını bildiği ve genelini tanıdığı 43 şair hakkında konuşmaktadır. Süheylî'nin manzum ve mensur eserleri mevcuttur

(Dilçin, 1991, s. 247). Üç lisanda eserler veren Süheylî çok fazla bilgiye sahiptir. Aynı zamanda kültürlü bir şairdir. Bilhassa tarihi geçmişe sahip yapıtlar, kültür tarihi noktasında dünya sosyal yapısının irdelenmesine katkıda bulunmaktadır. Osmanlı-İran savaşları ve Celâlî isyanlarının devingen coğrafyasında şekil alan siyasi ortamda, görevi nedeniyle etkin olması, Süheylî'yi yaşından daha çok olgunlaştırdığı görülmüştür (Enuş, 2002, s. 34-37).

Süheylî şair kimliğine bürünmeden önce tarih-hikâye müellifi olarak ün yapmıştır. '*Aca'ibü'l-Ma'asir ile Gara'ibü'n-Nevadir* isimli iki yüz dört hikâyeyi barındıran mensur bir eseri mevcuttur. Bu durumun, onun lisanı kullanabilme kabiliyetini geliştirmesinin yanı sıra estetik hazzın ortaya çıkmasına ve kültürel birikim elde etmesine katkıda bulunacağı kaçınılmazdır. Süheylî'nin bazı eserlerine aşağıda yer verilmiştir (Dilçin, 1991, s. 303).

Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde eserler meydana getirmiştir. Hususiyetle tarihe bağlı olan bu eserler, kültür tarihi bağlamında dünya görüşünü yansıtmaları ve sosyal ve siyasi tarihe ışık tutmaları açısından önemlidir (Harmancı, 2017, s. 10).

1.3.8.2. Eserleri

Divan:

Şairin farklı şiirlerinin toplandığı bu eseri, Harmancı tarafından yayınlanmıştır. Divanda 358 gazel, 1 tesmin, 2 tahmis, 34 kıt'a, 50 kaside, 2 terci bend, 4 tesdis bulunmaktadır (Sargın, 2019, s. 12-13).

Aca'ibu'l-Me'asir ve Gara'ibü'n-Nevadir:

IV. Murad döneminde yazılmış mensur hikâyeler külliyyatıdır. 31 fasılda 204 hikâyenin bulunduğu yapıtta çoğunlukla Türk-İslâm tarihinden seçilen hikâyelere Süheylî kendi döneminden de hikâyeler ilave etmiştir. Geneli öğretici ve ders verici olan hikâyeler Farsça, Türkçe ve Arapça farklı eserlerden seçilmiş ve her birinin sonunda öğüt veren öğretici parçalar ayrı ayrı olarak kaleme alınmış, çeviri hikâyelerde uyarılma yolu takip edilmiştir. 25'i Türkiye'de, 9'u Türkiye haricinde olmak üzere 34 nüshası bulunan yapıt *Nevadir* ismiyle 1840 ile 1859 yılları arasında İstanbul ilinde, 1851 yılında Kahire ilinde ve 1882 yılında Kazan'da matbu edilmiştir (İpekten, 1998, s. 165-166).

Tari-i Şahî:

Hz. Adem'den itibaren gönderilen peygamberleri ele alan eserin büyük bir kısmı Peygamber Efendimiz'e ayrılmıştır. 12 imam ile 4 halife sonrasında Anadolu'da egemenlik süren Türk devletlerine ve mukaddimededen itibaren Osmanlı Devletine yer verilmiş ve IV. Murat devriyle sona ulaşılmıştır. Eser 1628 senesine kadar olan olayları anlatmıştır. (Yalçınkaya, 2010, s. 32).

Feza'il-i Şam:

Yazarın kendi hayatına yönelik bilgilerin bulunduğu yapıt Şam'ın tarihinden ve güzelliklerinden bahsetmektedir. Bir nevi Şam'ın klavuzu olan eserin bilindik tek baskılı nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (İsen, 1994, s. 93).

Münşeat:

Düzyazıyla alakalı bir cep kitabı şeklinde tertip edilen yapıtın içerisinde farklı mektup örnekleri yer almaktadır (İsen, 1994, s. 127).

Tarih-i Mescid-i Haram:

İki nüshasından biri Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan bu eserde son peygamber Hz. Muhammed devrine kadar Kâbe'nin inşa edilişi konu alınmaktadır (Kurnaz, 2001, s. 98).

Tarih-i Mısır-ı Kadîm:

İlk peygamberden Çerkez saltanatının bitimine kadar Mısır bölgesinde ortaya çıkan meselelerden bahseden bir yapıttır (Kurnaz, 1997, s. 98).

Tarih-i Mısır-ı Cedid:

1515 - 1621 yılları arasında Mısır coğrafyasında geçen olaylar anlatılmıştır (Sargın, 2019, s. 12).

1.3.9. Mustafa Nehcî Dede

1.3.9.1. Hayatı

Asıl adı Mustafa olan Nehcî, Ağustos 1616, Berat gecesini Adıyaman-Besni'de doğmuştur. Kaynaklara göre Nehcî'nin soyu Hz. Hüseyin'e dayanmaktadır (Aslan,

2005, s. 12). Öğretim hayatına küçük yaşta başlayan Nehcî'nin nerede okuduğu ve hocalarının kimler olduğuna dair bilgiye ulaşılmamaktadır. Öğrenimini tamamladıktan sonra h. 1055/m. 1645'te resmî bir göreve tayin edilir (Aslan, 2005, s. 18). Nehcî, 1649'da Besni'den hareket ederek Üsküdar'a ulaşır. Daha sonra bir manzume kaleme alır. Bu manzume, her biri beş beyitten oluşan üç bendden meydana gelmektedir. (Arslan, 2008, s. 76).

Nehcî, müderrislik vazifesinde iken Tekeli Sarayı'nda oturur ve tasavvufa merak salar, ardından Cihangir tarikatı şeyhi Burhanettin'e bağlanır ardından ise müderrisliği bırakır (Gündüz, 1995, s. 76).

Hilâfet merasiminin ardından Hasan Burhaneddin Efendi, bir sene sonra Seyyid Muhyiddin'i onun görevine tayin eder. Sonra Perçenç'e giderek köy çeşmesini yaptırmasını tembihler. Harput istikametinde iken yolunu kaybeder. Bir süre sonra şeyhinin yakını bir genç tarafından bulunarak Perçenç'e götürülür. Yolculuk esnasında iki kere eşkıya saldırısına uğrayan şair, Perçenç'teki bölgede çeşme yaptırdıktan sonra 1655 yılında Besni'ye gider (Keskin, 2003, s. 127-128).

Nehcî, büyük oğlu Seyyid Muhyiddin'i Besni'de bırakarak ondan bir yaş küçük olan, yirmi yaşındaki Seyyid Seyfullah ve dervişlerinden seksen yaşındaki Hacı Mustafa Dede ile beraber İstanbul yoluna çıkar, İstanbul iline gelir. Hasan Burhaneddin Efendi, 3 Safer 1067/21 Kasım 1656 Pazartesi gecesini Nehcî'ye siyah sarık ile tâc giydirir. (Kurnaz, 2001, s. 91).

Nehcî'nin oğlu Seyfullah, 1068/1657'de İstanbul'da ölünce Nehcî memleketine dönmek ister, ancak şeyhi müsaade etmez. Nehcî, 1663 senesine dek Cihangir Tekkesi'nde yararlı çalışmalarını yapmaya devam eder. 1663'te Besni'ye döner (Kurnaz, 2001, s. 99).

Ramazan Bayramının üçüncü günü Maraş'ta Erkenez nehrinin yanında Veli Fakih mesiresinde iken Çavuşzade Mehmed Paşa'ya Şam valiliği görevi gelir. Mehmed Paşa, Şam'a hareket ederken Nehcî ve oğlu Seyyid Muhyiddin'i de beraberinde götürmek ister. Nehcî, Şam'da bir süre divan efendilerine mahsus konakta kalır. Şam kadısı Debbağzade Mehmed Efendi ile tanışır, onun paşaya teklifi üzerine metruk vaziyetteki Şems Ahmed Paşa Tekkesi'ne yerleşir. Fakat bir süre sonra vali ile kadının arası açılınca kadı, tekkenin vârisi olan Abdurrahman adlı kişiyi getirterek

Nehcî'yi tekkeden çıkarmak ister. Şair için sıkıntılı bir dönemin başlangıcı olur (Keskin, 2003, s. 135).

Defterdar İbrahim Paşa'nın himayesini girer. 1671 yılında (Şam) maliyecisi Şaban Efendizade Nehcî'yi hacca götürmek ister, ancak gidemezler, Nehcî kendi imkânları ile hacca gider. Hac dönüşü kafilesi Arap eşkıyanın saldırısına uğrar (Manaz, 1992, s. 245).

Nehcî, 1675 yılında Edirne yolculuğuna çıkar, yolculuk esnasında İstanbul iline da giderek Şeyh Cihangiri ile Üsküdarlı Mehmet Efendi kabirini görmeye gider, tekkedeki dostları ile görüşür. Dönüşte Mısır valisi Defterdar Ahmed Paşanın maiyetinde Edirne'den hareket ederek Şam'a ulaşır. Muharrem 1676 senesinde tekkeyi tamir ettirir, tamirat Safer/Mayıs ayında bittikten sonra ailesini Besni'den getirir. 1679 yılında büyük oğlu Seyyid Muhyiddin ve ailesini hac kafilesi ile birlikte yeniden Besni'ye gönderir. Şairin ölümü hakkında kesin bilgiye ulaşılamamaktadır fakat 1680'den sonra öldüğü tahmin edilmektedir (Öngören, 1997, s.310).

Nehcî'nin edebî kişiliği hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Nehcî hakkında bilgi veren tezkire yazarlarından Âsım, İsmail Belig, Safayî, Sâlim'de sadece ölüm tarihi, doğduğu yer ve şiirlerinden örnekler vardır. Bu beyitler, şairin sanatının hareket noktalarının kendi kaleminden bir nevi beyânı mâhiyetinde olduğundan şairin edebî şahsiyeti hakkında bilgi vermektedir. Nehcî, divan şiirinin geleneğine uyarak, şairlik gücünü " *gavvâs* " , " *Îsâ* " , " *sayyâd* " , " *bahr* " gibi benzetme unsurlarını kullanarak övmüştür. Nehcî, bir yandan kendisini İranlı şairler ile karşılaştırmış, kendi şairlik gücünü onlardan üstün görmüş, bir yandan da yazdığı şiirler, onların şiirine benzediği için kendisiyle övünmüştür. Gazellerine baktığımız zaman Nehcî'nin şiirleri farklı şekillerde tavsif ettiğini görülmektedir. Bu tavsiflerin yer aldığı beyitleri, onun edebî kişiliğinin ana hatlarının ortaya çıkması bakımından önemlidir (Koç, 2003, s. 10-17).

Gazellerinde lirik bir anlatıma sahip olan Nehcî'nin, terci bendinde ve kıt'alarının bazılarında "*insan-ı kâmil*" olma noktasında, didaktik tarzda öğütler verdiğini görmekteyiz. Bu şiirlerinde Nehcî daha anlaşılır bir üslûp kullanmıştır. Divan şiirinin geleneği içerisinde yer alan söz sanatlarını ve teşbih unsurlarını kullanan Nehcî'yi, ikinci sınıf bir şair saymak yerinde olur. Onun şiirlerinde tabiat olayları fazla yer almamaktadır. Döneminde ortaya çıkan "*Sebk - i Hindî*" tarzının etkileri, onun

şiiirinde görülmemektedir. O, şiir yazma gayreti içerisinde. Nehcî divan şairleri arasında kendine bir yer aramaya çalışan bir şair görünümündedir. Onu, en çok kullandığı ve başarılı olduğu "gazel" nazım şeklinin şairi olarak nitelendirmek doğru olacaktır. Şair Nehcî'nin hayatının yer aldığı kaynaklarda, "Halvetilik" "Mevlevîlik'ten söz edildiği görülmüştür (Koç, 2003, s. 20-21).

1.3.9.2. Eserleri

Divan:

Müretteb divan niteliğindedir. Eserin bölümlerinde; kaside, musammat, gazel ve kıt'a nazım şekilleri bulunmaktadır. Kasidelerin olduğu kısımda dokuz kaside, musammatların olduğu kısımda iki terci-bend, otuz sekiz kıt'a-yı kebire ve dört tarih kıt'ası, gazellerin olduğu kısımda üç yüz kırk dokuz gazel, kıt'aların olduğu kısımda ise yüz otuz altı rubaî, üç kıt'a, bir lügaz, kırk iki muamma bulunmaktadır (Serin, 1984, s. 61).

Tuhfetü's - Salikîn ve Hediyyetü'l - Mütereşidin:

Müellif, dibace bölümünde eserin konusunu vermekte ve adını zikretmektedir. Yazar, kendi ifadesiyle yapıtını iyice düşündükten sonra kaleme almaya başlamış 1679 yılında bitirmiştir (Serin, 1984, s. 72).

1.3.10. Filibeli Vecdî

1.3.10.1.Hayati

Asıl adı Abdurrahman Vecdî olan şair eski kaynaklara baktığımızda farklı mahlaslar kullanmıştır. Hakkında çok az ve şüpheli bilgilere ulaşılmıştır. Şairden, Vecdî mahlasıyla söz edenin yalnızca Kaf-zâde Faizî ve Mehmed Süreyyâ olduğu görülmüştür. Kaf-zâde Faizî, yalnızca müellefin isminin Dervişzâde Abdurrahman Vecdî, vefatının da 1599 yılında gerçekleştiğini ifade ederek şiirlerinden örnekler vermiştir. Abdurrahman Vecdî, ilk başlarda Bezmî mahlasını kullanmıştır. Tezkire ehli Aşık Çelebi'nin çağdaşı şairlerdendir. Filibeli Vecdî ile Aşık Çelebi'nin takma ad isteğiyle tek manzum eser kaleme aldığı öngörülmekte "Vecdî" mahlasını bu durumdan sonra kullanmaya başladığı düşünülmektedir (Bizbirlik, 2002, s. 165-167).

Vecdî'nin iyi bir eğitim aldığı, bulunduğu dönemde bilgileriyle kendisine herkesi hayran bıraktığı da bazı kaynaklarda belirtilmektedir. Mensur Arapça ve Farsça yazılarından hareketle şairin lisanlara şiir kaleme alacak kadar çok hâkim olduğu görülmektedir. Hayatını farklı bölgelerde müderrislik ve kadılık görevini üstlenerek geçiren Vecdî'nin ne zaman, hangi yerde görev yaptığı bilinmemektedir (Dörtbudak, 2010, s. 119-121).

Vecdî'nin şiirlerinde yalnız bir lisan kullanıldığı görülmektedir. Şairin kimi şiirlerini kısa ilaveler ve isim farklılıklarıyla farklı kişilere sunduğu bilinmektedir. Bazı beyitler ilave ederek ya da kimi beyitleri çıkararak, değiştirerek ikinci kişilere sunduğu birçok manzum eseri vardır (Dörtbudak, 2010, s. 125-126).

XVII. yüzyıl divan şiiri, geleneksel yapısını sürdürmekle birlikte yeni arayışlar içerisindedir. Bir taraftan Bakî'yle başlayan Türkçe söyleme, diğer taraftan Sebki-Hindi ve hikemi şiir anlayışı şairlerimiz tarafından ilgi görmüştür. Bilhassa kaside ve gazelde zirvenin zorlandığı XVII. yüzyılda bu vadilerde üstad sayılan şairler yetişmiştir. Kaynaklarda şairin gazel biçimine ehil olduğundan bahsedilmektedir (Yanmaz, 1995, s. 4).

Şair, azledildiği veya ayrıldığı görevlerle alakalı türlü malumat vermiş, rastladığı sorunları, yaşadığı dönemi, ayrıca çevreyle alakalı gözlemlerini açık tarzda mensur veya manzum olarak dile getirmiştir. Şairin şiirlerini sunduğu karakterlere dikkat edilince şairin yaşadığı devirde en yüksek makamdaki yöneticiden en düşük makamda çalışan muvazzaflılara kadar pek çok karakterle irtibatı olduğu ve herkesçe sevilen, bilinen ve herkesle güzel geçinen biri olduğu bilinmektedir (Kavruk, 2017, s.7).

Siyasi dehası, ilim ile sanat alanında yazdığı şiirleri ve şikâyet aracılığıyla tanıttığı şiirleri göz önüne alınırsa Vecdî'nin yaşadığı çağda hayli aktif birisi olduğu bilinmektedir. Şair şiirinde Dubniçe kadılığı esnasında azledilip Peçuy'a gönderilmesi nedeniyle çağının kazaskerini, haksız davranış nedeniyle Sadrazam Ferhat Paşa'ya şikâyet etme korkusuzluğunu gösterebilmiştir. Şiiri güzel bilen, aruzu konforlu kullanabilen Vecdî'nin gazelleri, müfredetleri ile kasideleri manasız değildir. Şair, beyan ettiği konuları net ve açık bir söyleyişle meydana getirmiş, edebi sanat unsurlarına çok yer vermemiştir (Kavruk, 2017, s. 8).

1.3.10.2.Eserleri

Kaynaklara göre Vecdî'nin var olan tek eserinin divan olduğu görülmüştür. Vecdî ile ilgili söz eden kaynaklarda onun farklı bir yapıtından bahsedilmez. Zaten Vecdî de farklı bir yapıtının olduğundan söz etmemiştir. Yapıtın başka bir nüshasına da şimdiye kadar rastlanmamıştır (Kavruk, 2009, s. 131).

1.3.11. Bosnalı Âsım

1.3.11.1.Hayati

XVII. yüzyıl ortasında ve XVIII. yüzyıl başlarında yaşayan Bosnalı Âsım ile ilgili kaynaklarda çok az sayıda bilgi mevcuttur. Âsım mahlasını kullanan müellifin esas isminin Yusuf olduğu rivayet edilmektedir. Bosna'da dünyaya gelmiştir. Kaynakları incelediğimizde doğum yılı hakkında bilgiye ulaşılmamıştır. Eserlerini incelediğimizde iyi bir eğitim gördüğünü anlamaktayız. Eğitimi tamamlandıktan sonra Bosna Mahkemesinin başkâtibi olarak görev yaparken 1710 tarihinde Bosna'da vefat etmiştir. Âsım, Râmî Paşa'ya sunduğu kasidesinde yaşadığı bu yerde, sanatının kıymetini yeterince bilecek ve takdir edecek kimselerin bulunmadığını, eğer Sâbit Efendi de olmasa şiirlerini yakacağını ifade ederek daha büyük bir şehre gideceğini söyler (Kurtoğlu, 2018, s. 3-4-5).

Şair, İstanbul merkezli şiir geleneğine başarılı eserler kazandırmıştır. Dili sadedir ve zor tamlamalar ile yüklü değildir. Basit söyleyişe sahiptir. Hazreti Peygamber'e yazılmış olan üç kaside haricinde şair şiirlerini devlet muvazzaflarına takdim etmiştir. Bosnalı'nın muhatabını methederken aşırıya kaçtığı sıkça görülmektedir. Âsım gazellerine farklı düzen vermiştir ayrıca eserlerindeki şiirlerinin mühim bölümü gazeldir. Genelde şair şiirlerini aşıkâne tarzda yazmıştır (Özyörük, 2019, s. 4). Sadeddin Nüzhet, Türk Şairleri isimli eserinde Âsım'a "*Divan edebiyatının zevkine erişen güçlü bir şair*" der. Ayrıca şiirlerinde hususiyetle Bakî'nin tesirinde olduğunu ifade eder. Bosnalı'nın gazellerinde sade ve samimi bir üslup göze çarpar. Şair kaside ve gazellerindeki fahriye kısımlarında kendisinden ve sanatından bahsetmeyi ihmal etmez (Tozlu, 2013, s. 7-8).

Divan şairlerinin memduhlarını övmek, kendilerinden bahsetmek ve bu arada da memduhlarından bir şeyler istemek amacıyla yazdıkları şiirlerin başında kasideler

gelir. Bu şiirler çoğu zaman şairin taleplerine aracılık ederler. Divan'da 17 kaside bulunmaktadır. Bu kasidelerin ilk dördü dinî muhtevalı şiirlerdir. Bunlardan birinci kaside 9 beyitten oluşan kısa bir münacat, ikinci ve üçüncüsü 51 ve 53'er beyitlik na't, dördüncüsü ise 106 beyitlik bir miraciye'dir. Medhiyeler ise klasik özelliklere sahip, memduhunu övmek ve onun ihsanını talep etmek üzere yazılmış şiirlerdir. Bosnalı Âsım'ın kasideleri, münacat, na't ve miraciye türündekiler ve devrin padişahı Sultan Mustafa'ya yazılanlar hariç tutulursa çoğunlukla Bosna'da görev yapmış devlet büyükleri için yazılmış şiirlerdir (Kurtoğlu, 2018, s. 6-7).

Yaşadığı yerleri eserlerinden anlamaktayız. İstanbul kadısı Abdullah Efendi'ye yazdığı kasideden bir süre İstanbul'da yaşadığını anlamaktayız. Ancak Mevlevîlik terimleriyle oluşturulmuş şiirini incelediğimizde tarikata ilgi duyduğunu söyleyebiliriz (Nurkiç, 2007, s. 324).

1.3.11.2.Eserleri

Şairin tek eseri Divanı'dır. Bu eser bir müstezad, bir nazm, on yedi kaside, altı kıt'a, dokuz musammat, iki mesnevi, dört yüz gazel, üç müfredden meydana gelmektedir. Beyit sayısı üç bin beş yüz civarındadır. Kasidelerinin arasında bir miraciye, on bir medhiye, bir münacat, iki nat, bir sulhiye, bir bahariye yer almaktadır (Özyörük, 2019, s. 5).

1.3.12. Safvetî Mehmet Çelebi

1.3.12.1.Hayati

Asıl adının Mehmet olduğu söylenmektedir. Kaynaklarda Esad-zâde Mehmet Efendi olarak bahsedilmektedir. Kaynaklarda Safvetî'nin doğum tarihi hakkında bilgi bulunmaz. Safvetî, 1075/1663-64 yılında vefat etmiştir. Sicill-i Osmanî'de Safvetî'nin öldüğünde yaşının elliye yakın olduğu kayıtlıdır. Buna göre Safvetî 1613-1618 yıllarında doğmuş olmalıdır. Kaynaklarda Safvetî'nin aldığı eğitime dair de herhangi bir bilgi yer almaz. Ancak Safvetî'nin kadılık ve müderrislik yaptığı belirtilir. Safvetî, en son Yenişehir Kadılığı yapmıştır. Bu görevden azedildikten sonra ölünceye kadar başka bir görev yapmaz. Mezarı Eyüp'tedir (Akbayar, 1996, s. 216).

Safvetî, şiiirlerini dört faklı nazım şekli ile yazmıştır. Bunlar kaside, gazel, rubai ve kıtadır. Divançenin her iki nüshasında da kasidelerde başlık yer almaz. Safvetî, 1. ve 2. kasidede Şeyhülislam Bahâyi Efendi'nin adını anıp ona dua ederken diğer kasidelerde herhangi bir kişinin adını anmaz. Safvetî Divançesi'nde yer alan 4. kaside, dönemim sadrazamlarından birine sunulmuştur ancak Safvetî, bu sadrazamın kim olduğunu belirtmez. Tezkilerde Safvetî'nin şairliğine dair fazla bilgi yer almaz. Safvetî'nin şiiiri hakkında bilgi veren Güftî, onun kendisinden sonraki şairleri de etkilediğini söyler. Safvetî de yazdığı şiiirlerin yeni olduğunu belirtmektedir. Safvetî'nin şiiirlerinde Arapça ve Farsça kelimeler yoğunluktadır. Dönemin genelinde olduğu gibi hemen hemen hiç Türkçe eskicil ögeye rastlanmaz. Şiiirlerde yer alan Türkçe deyim sayısı da oldukça azdır. Şiiirlerinde ikili, üçlü ve dörtlü Farsça tamlamaları sıklıkla kullanır, bazen mısraların tamamı tek bir tamlamadan oluşur. Bu yönüyle Safvetî'nin şiiirlerin dili, Sebki Hindî şiiir diline benzemektedir. Şiiirlerinde dikkat çeken özelliklerden bir tanesi dinî-tasavvufî unsurların hemen hemen hiç kullanılmamış olmasıdır. Tevhit, naat gibi dinî şiiirler yazmayan Safvetî, diğer şiiirlerinde de estetik ve mecaz unsuru olarak dinî-tasavvufî kavramlara yer vermemiştir (Güzel, 2018, s. 2-3).

1.3.12.2.Eserleri

Safvetî'nin bilinen tek eseri Divançe'sidir. Safvetî Divançe'sinin biri Süleymaniye diğeri Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde olmak üzere iki nüshası bulunmaktadır. Safvetî, şiiirlerini dört faklı nazım şekli ile yazmıştır. Bunlar kaside, gazel, rubai ve kıtadır. Safvetî Divançe'si üç rübai, beş kaside, iki kıta ile doksan altı gazelden oluşmaktadır (Coşkun, 2019, s. 176).

Safvetî, Arapça ve Farsça müstakil şiiir yazmamıştır. Divançede yer alan beşinci kasidenin sadece 24-27. beyitlerini Farsça yazmıştır. Yetmiş yedinci gazelin 7. beytinin 2. mısrasını ise Arapça yazmıştır. Safvetî'nin şiiirlerinde Arapça ve Farsça kelimeler yoğunluktadır (Güzel, 2018, s. 4).

1.3.13. Neşâtî

1.3.13.1.Hayati

XVII. asrın şairlerinin başında gelen Neşâtî hakkında pek fazla bilgiye erişilmemiştir. Şairin doğum tarihi hakkında dahi bilgi yoktur. Ele alınan kaynaklarda isminin Ahmed olduğu söylenirken, Sâkıb Dede isminin Süleyman olduğunu ifade etmiştir. Şairin başlarda Semendî mahlasını kullandığı rivayet edilmektedir. Neşâtî, o dönemde olan ilimlerle ilgili eğitim alırken Gelibolu Mevlevhanesi'nde Ağazâde Şeyh Mehmet'den inabet alıp bu tarikata girmiştir (Abdulkadiroğlu, 1999, s. 71- 72).

Neşâtî, pek çok şaire hocalık yaptığından dolayı tanınmakta, hatta 100'den fazla şairin yetişmesinde katkısı olduğu rivayet edilmektedir. Yetiştirdiği kişilere mesnevi dersi verirken aynı zamanda Farsça dilini de öğrettiği bazı kaynaklarda ifade edilmektedir. Cevrî de Neşâtî'nin meclislerinin müdavimlerinden biridir. Döneminde birçok kişiye kasideler sunmasına ve öğrenci yetiştirmesine rağmen istediği ilgiyi bulamamıştır. Şair 1674 Şevval ayında hayatını kaybetmiştir (Altun, 1997, s. 93-94). Eski edebiyatımızda eserleri elimizde bulunan ya da adlarını kaynak kitaplardan öğrendiğimiz yüzlerce şair vardır. Mevlevî bir şair olması sebebiyledir ki mevlevî şairlerden söz eden eserler, onun her yönünü mübalağalı olarak anlatır ve Neşâtî'yi XVII. yüzyılda yetişen bütün şairlerin üstadı olarak gösterirler. Neşâtî, bu edebiyatın önde gelen, adları günümüze kadar hiç unutulmayan şairlerinden değildir, hele mevlevî şairlerin iddia ettikleri gibi XVII. yüzyılda yetişen bütün şairlerin üstadı hiç değildir; ancak onu başarısız, ünü yaşadığı dönemi aşmamış bir şair olarak tanıtmak da haksızlık ve insafsızlık olur. Tezkiresini, Neşâtî hayatta iken tamamlamış olan Rıza, "*Neşati, Şuara'yi zevvü'l itibara olan Peyrev'i Nefî eş'arı şuh ile akıcı ayrıca güftarı kulüb'l irfana enis u celisdir...*" diyerek Nefî'yi izleyen bir şair olduğunu ayrıca, şiirlerinin ve sözlerinin ondan etkilendiğini söylemektedir. Şairler bakımından Neşâtî'nin kaside ve gazelleri üzerinde şöyle bir genelleme yapılabilir. Sebki-Hindî'den etkilenen şair, gazel ve kaside ile kendine has bir tarz ile şiirler yazarak Türk şairlerine tesir etmiştir. Kasidelerindeki ifadelerinden İran şairlerini okuduğunu, bunlardan özellikle Urfî-i Şirâzi (öl. 1591) ile ilgilendiğini görüyoruz. Urfî dışında Fars şairlerinden Enveri (öl. 12. yüzyıl sonları), Hakâni (ö. 12. yüzyıl sonları), Kemalî İsfahanî (öl. 1237) ve Muhteşem-i Kâşânî (öl. 1655) 'yi okuduğunu ancak

kasidelerinin “*fahriye*” kısımlarında onlardan daha iyi bir şair olduğunu dile getirdiğini söyleyebiliriz (Kaya, 1991, s. 24-25).

Neşâtî kaside alanında Nef’î’den ve şiir içinde Nâilî, Mustafa Fehim benzeri şairlerden fazla etkilenmiştir. Kasidelerinde Nef’î’nin kasideleri kafiye ile vezin birliği mevcuttur. Duygu, düşünce, imge ve söyleyişte de önemli bir yakınlık söz konusudur. Hatta bilim ya da sanat alanında üstün bilgisi olduğunu kabul ettiği şairlere karşı övünmesinin sebebi Nef’î tesiri etkisinde kalmasıdır. Şiirlerinde methiye sunduğu öbür Türk şairleri ise Sabrî, Necâtî, Bahâî, Emrullah Emrî ve Bâkî olarak görülmektedir. İran (Fars) şairleri arasında da aynı dönemde Sebk-i Hindî’nin mühim temsilcilerinden olan Kelîm-i Kâşânî, Cemalüddin Muhammet-i Örfî, Muhammet bin Ali Ebiverdi, Rükânâ, Selmân-ı Sâvecî, Şifâî-yi İsfahânî, Kaşani, Ebü’l-Fazl Zahîrüddîn Tâhir b. Muhammet Fâryâbî ile Kemalettin-i İsfahânî mevcuttur. Eserlerinden Neşâtî’nin Hey’etî, Nazım, Rüşdî, Şehîdî ve Vehbî benzeri birçok şaire hocalık yaptığı anlaşılmaktadır. Ayrıca döneminde yetiştirici bir sanatçı vazifesi görmüş, şiiriyle Nazîm, Ahmed Haşim, Ahmet Hamdi Tanpınar, Fasîh Dede, Gavsî Dede, İlhan Berk, İsmetî, Lebîb-i Âmidî, Mezâkî Süleyman Efendi, Nakşî İbrâhim Efendi, Nedîm, Sâkîb Dede, Şehîdî, Şeyh Galib, Vecdî, Yahyâ Kemal Beyatlı benzeri eski ve yeni birçok şairi de etkilemiştir (Gülen, 2015, s. 185).

1.3.13.2.Eserleri

Divan:

Neşâtî’nin en önemli eseri Divan’ıdır. Kaynaklarda iki kez yayımlandığı tespit edilmiştir. Farsça şiir ve gazelleri de tespit edilmiştir (Kaplan, 1996, s. 283).

Mektup:

Şairin bu eseri İstanbul kentinde yaşayan besteci Hâfîz ve İmamzade Mehmet Çelebî’ye göndermiş olduğu iki şiirden oluşmaktadır. Muammer Kemal Özergin “*Neşâtî dede'nin Bir Mektubu*” isimli makalesi ve bildirdiği mektup, belâğatın sanat özelliklerini bildirmesi açısından önemlidir. Özergin tanıtım ve bakışına göre eski elyazma mecmuanın üç yüz iki sayfasının üst bölümünde incecik talik kırmasıyla kimi sözleri noktasız yazılmış olan mektuptur (Yanık, 2015, s. 46).

Hilye-i Enbiya:

187 beyitten oluşan bu eserde Hz. Muhammed'ten hariç on üç tane peygamberin hilyesinden bahsedilmiştir (Kaya, 2007, s. 19).

Edirne Şehrengîzi:

Şairin yüz kırk dört beyitten oluşan mesnevisinde mahalli tasvirler yer almıştır. 14 güzelin övgüsüne yer verilen Divan'ın sonun neşredilmiştir. Mesnevînin bazı nüshaları, İstanbul Üniversitesi ile Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır (Kaya, 2007, s. 18).

Şerh-i Müşkilat-ı Örfi:

20 sayfadan oluşan küçük eser, müellifin Urfî şiirinden etkilendiğinin göstergesidir (Yılmaz, 2001, s. 69).

Tuhfetü'l-Uşşak:

Şairin bu eserinden ilk kez Mahmud Kaplan bahsetmiştir. Bu eser Sultan Veled'in yetmiş beyitinin 5'er beyitle mesnevi şeklinde çevirmesi ile açıklamasından oluşup 1662-63 yıllarında kaleme alınmıştır (Yanık, 2015, s. 45).

1.3.14. Ahmet Nâmî

1.3.14.1. Hayatı

Asıl adının Ahmet olduğu bilinen bu şair, Nâmî mahlasını kullanarak eserler vermiştir. Kaynakları incelediğimizde şairin doğum günü, çocukluğunun nerede geçtiği ve gençliği hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Ancak iyi bir medrese eğitimi görmüş olduğu bilinmektedir. Daha sonraki zamanlarda şeyhülislamlık görevinde bulunmuş ve müderris olarak tayin edilmiş, 150 akçelik medrese müderrisliğine kadar çıkmış, sonrasında bu görevden alınmıştır. Akabinde kendisine makam verilerek Anadolu'nun farklı yerlerinde kadılık yapmıştır. Balıkesir, Konya, Seydişehir, İçel, Niğde, Eğin, Bor ve Anadolu'nun farklı şehirleri ile köylerinde müderrislik ya da kadılık görevini üstlenmiştir (Çapan, 2005, s. 136-137).

Şair alfabenin tüm harflerinden yararlanarak bir gazel kaleme almıştır. Hüsn-i Hakiki'deki gazel sayısı Hüsn-i Mecazî'deki gazellerin sayısından dört yüz üç daha fazladır lakin az da olsa yinede alfabedeki tüm harflerden hiç değilse en az bir gazeli

bulunmaktadır. Yalnız buradaki durum müellifin iki divanının da düzen içinde olduğunu göstermektedir. (Uzunçarşılı, 1995, s. 216-219).

Yazmış olduğu şiirlerin biçimine bakıldığında kelimelerin seçimindeki dikkat, ifadelerindeki tevazu hali ve seçimlerinin temkinli olduğu gözlemlenmektedir. Şairin iki divanında üslup ve terminoloji değişikliği gözle görülür biçimde farkedilir. Hüsni Hakikî’de hükümdarlar, devlet ve din adamları gibi kişilere sunulmuş olan bir kaside bulunmamaktadır (Yenikale, 2013, s. 14).

Ortak motiflerin varlığı göz ardı edilmemekle birlikte tasavvufta bulunan mecaz-hakikat anlamına uygun olan bu ayırım sun’î değildir denilebilir. Divanının farklarından biri de tarih kıtalarıdır. Hüsni Mecazî’de elli kıta bulunurken Hüsni Hakikî’de herhangi bir kıtaya yer verilmemiştir. Kabrinin taşı üzerine yazılmış olanlarından evinin odasında yazılmış olanlara, madenî paralara, arkadaşının düğününe kadar her konuda çok sayıda tarih yazması şairin toplumsal yaşamla ne kadar alakalı olduğunu göstermektedir. İlaveten çeşme, yelpaze, tütün, at, divit, kahve ve han gibi konularda yazmış olduğu kıtaları da bu fikirlerimize destek verir (Yenikale, 2016, s. 15).

1.3.14.2.Eserleri

Divan:

XVII. yüzyıl şairlerinden Ahmet Nâmî’nin Divan adlı eseri oldukça hacimli bir eserdir. İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu’nda üç ayrı nüshası bulunan eserin daha sonra üç nüshası daha bulunmuştur. Böylelikle nüsha sayısı altıya yükselmiştir. Bu nüshalardan iki tanesi müellifin edebî kişiliğini yansıtmaya açısından çok önemlidir. Şiirlerde geçen sözcük, hatta beyit farklılıklarının ötesinde şairin şiir görüşünde birçok yenilikler meydana gelmiştir. Nâmî, daha sonra eserlerini bir başka perspektifle ikiye ayırmış; Hüsni Mecazî ve Hüsni Hakikî isimlerini koyduğu iki farklı divan düzenlenmiştir (Yenikale, 2017, s. 9).

Farsça Divançe:

Kütüphane ve kaynak eserlerde bağımsız bir yapıt olarak yer almamaktadır. Kütüphanelerde bulunan tüm divan nüshalarının başlangıcında karmaşık Farsça şiirleri bulunmaktadır (Yenikale, 2016, s. 14).

Fetihname Der Hakk-ı Gürcistan:

Bu eserin şaire ait olma ihtimali vardır. Lakin kaynaklarda şairin böyle bir eseri olup olmadığına ait bilgi bulunamamıştır. Gürcistan seferi başında Kars'ta Yusuf Paşa'nın tavsiyesiyle hicri 1071 yılında yazılmış ve IV. Mehmed'e sunulmuş olan bu kaynağın tarihi itibari ile şaire ait olması ihtimali kuvvetlidir. Lakin divanında Nâmî'ye ait bu eserin varlığından bahsedilmemektedir (Yenikale, 2016, s. 14).

1.3.15. Kâtib-Zâde Sâkıb Mustafa

1.3.15.1. Hayatı

Asıl adı Mustafa olan şairin bazı kaynaklarda isminden sonra “Çelebi” kelimesi eklenmektedir. Kâtib-Zâde'nin eğitimi ve doğduğu tarih hakkında malumata ulaşılamamıştır (Bilkan, 1997, s. 265). Divan-ı hümayun kalemlerinden olan rüüs kaleminden yetişen şair hüsn-i hat dersleri almıştır (Kaplan, 1996, s.74).

Bir ara Maraşın beylerbeyi Mustafa Paşa'nın divan kâtipliğinde bulunduğunu biliyoruz. Ailesi hakkında malum olan tek bilgi babasının da divan yazarlarının baş kâtipliğini yapmış olduğu bilgisidir. Hattatlık yapmış olan Sâkıb, Hâce-zade Mehmet Efendi'den hüsn-i hat dersleri almıştır. Şairin inşası ve hitabeti iyi olduğundan dolayı bazı vezirler tarafından ona divan kâtipliği görevi verilmiştir. Sâkıb Efendi'nin ölüm tarihi bilinmemekle beraber İstanbul'da öldüğü düşünülmektedir (Kırbyık, 1999, s. 99- 103).

Sâkıb'ın edebî kişiliğini onunla ilgili kaynaklarda şairliği ve şiirleri hakkında bilgilerden ve yapıtlarından hareketle öğrenebiliyoruz. Şahsiyetinden bahseden eserler, şairin münşiliği ve şairliği ile ilgili iltifatlarla dolu ifadeler yazmaktadır. Kâtib-Zâdenin divanında on yedi kıta, iki müfred, on bir kaside, dokuz rubai, beş musammat, altı yüz on bir gazel, üç mesnevî, bir terci-i bend, bir tahmis, üç matla, iki murabba ve bir tesmin vardır. Şair gazel yazmaya çok ehemmiyet vermiştir. Kâtib-Zâde, mesnevi nazım biçiminden farklı amaçlarla yararlanmıştır. Yüz kırk iki beyitlik küçük hikayeleri, on beş beyitlik Künüzü'l-Hikem başlangıcı, yirmi altı beyit müdafa-name ve altmış yedi beyit divan mukaddimesinin tümü mesnevî nazım biçimiyle yazmıştır. Sâkıb'ın, şiirinde kimi zaman tasavvufî öğeler, anlatımlar, deyimler, karşımıza çıkarsa da o, mutasavvıf bir şair değildir (Kırbyık, 2000, s. 176-179).

1.3.15.2.Eserleri

Divan:

Divanının bir nüshası Millet Kütüphanesinde Ali Emirî Manzum Eserleri 87 numarada kayıtlıdır. Divanında, altı yüz dört gazel, on yedi kıta, on bir kaside, beş musammat, iki murabba, dokuz rubaî, üç mesnevi, bir tesmin, bir tahmis ve bir terci-i bend, iki müfret ve üç matla bulunmaktadır. Divan neşredilmiştir (Kırkıyık, 2000, s. 172).

Kenzü'l-Vakayi':

Osmanlı tarihindeki toplumsal olayları mevzu etmiştir. Mustafa Paşa'nın divan kâatibi olan Kâtib-Zâde, bu yapıtında Maraş ile etrafındaki Dulkadirli Türkmenlerinden olan Tacirlü ve başka kavimlerin hareketlerini ve tediplerinin hikâyelerini anlatmaktadır. Eserin 1692-1706 yılları arasında yaşanan havadisleri anlattığı tahmin edilmektedir (Kırkıyık, 2000, s. 174).

Künûzü'l-Hikem:

Sâkıb Divanı'nın nüshasının başında bulunan “*Bir dîbâce-i 'ibret-fermâdur ki terceme itdügümüz Künuzü'l-Hikem nüshası inşa'Allâhü ta'ala itmâm-pezir oldukda aña dibace olmak üzere tanzim olunmuşdur*” sözleri, Sâkıb'ın Künûzü'l-Hikem isimli eseri Türk diline kazandırdığı bilgisini vermektedir (Kırkıyık, 2000, s. 175).

1.3.16. Cevrî

1.3.16.1.Hayati

Asıl adı İbrahim olan şair, Cevrî mahlasını kullanmaktadır. Doğduğu yerin İstanbul olduğu bellidir, lakin ailesi ve dünyaya geldiği tarih hakkında kesin bir malumat bulunamamıştır. Cevrî, el yazısıyla kopyaladığı nüshalarda adını genellikle Farsça bir cümleyle vermiştir. Esas adı İbrahim'dir ama bu adını kullanmak yerine mahlası olan “*Cevrî*” yi kullanmış ve kendisini o şekilde tanıtmıştır (Akkuş, 2001, s. 81). Kaynaklarda Mevlevî olarak geçen Cevrî'nin, iyi bir eğitim aldığına ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Bilhassa Naima eserinde Cevrî adını farklı başlıklarla ele almış aynı zamanda aydın şahsiyetlerle alakalı bilgiler verirken de Cevrî'den bahsetmiştir. Kimi kaynaklarda Divan-ı Hümayun'un yazıcılarından olduğu, akabinde hattatlık ile

uğraştığı ifade edilirken kimi kaynaklarda ise yalnızca hattatlık mesleği ile ilgilendiği söylenmiştir. Mehmet Tahir, el yazısıyla kopyaladığı *Mesnev-i Şerifi* eserinin sayısı, Hazreti Mevlana'ya 18 kez gelen tecelli-i zattan ötürü 18 sayısı olarak tercih edilmiştir. Mevlevilerin kullandığı anlatımlarından biri olan nezr-i Mevlânâ yani 18 olduğunu ifade etmiştir (Atik, 2013, s. 21-36).

Cevrî'nin 1065/1654 yılında İstanbul'da öldüğü rivayet edilmektedir. Kaynaklara göre komşuları alakadar olmadığı için naaşını Abdullah Efendi ve 20-30 dostu kaldırmış ve Eğrikapı'nın dışında defnetmişlerdir. (Ayan, 1981, s. 8). Cevrî'nin bazı eserleri aşağıda açıklanmıştır (Abdulkadiroğlu, 1999, s. 149).

Şairin eserlerinden hareketle onun iyi bir şair görüldüğünü söylemek mümkündür. Hüseyin Aydın Cevrî'nin divanını ilk çalışan kişidir. Cevrî'nin şahsiyeti hususunda özet ile

Selim-name'siyle şiirinde yakaladığı kahramanlık havası; Hilye-î Çiharyar-ı Güzin'de İslam tarihine hakimiyeti olan; Aynü'l Füyuz ve Hall-i Tahkikat isimli manzum yapıtlarıyla Mevlevilik anlayış ve açıklamaları; astrolojiye dair yazmış olduğu eserleri döneminde fazla talep görmüştür. Melhame ve Nazm-ı Niyaz manzumeleri, şairin çok yönlülüğünü ortaya koymuş olan yapıtıdır.(Aydın, 2009, s. 86).

Şairin Divanı'nı göz önünde bulundurduğumuzda, tasavvufî, dinî, fen bilimleri, astronomî, coğrafya, tarih, tıp ve diğer pek çok alandan bilgi vermiş olduğunu görüyoruz (Aydın, 2018, s. 2).

Cevrî, divan sairlerinin sahip olduğu bilgi ve kültüre, bunun yanında tarikat mensubu olarak, tasavvuf ve tekke şiirine de vakıftır. Hattat olarak sanatkâr bir ruha sahiptir. Cevrî, şiirlerini sunduğu kişilerin sosyal seviyesine ve ilmi kariyerine göre; manzumesinin dilini, mevzuunu ve asıl unsurunu bedi hale getirecek yardımcı unsurları özenle seçmiştir. Buna bağlı olarak Cevrî kasidede memduhunu övmek için edebi sanatların pek çoğundan istifade etmiştir. Cevrî'nin kasidelerindeki teşbih unsurlarını İslamî kaynaklardan veya İran mitolojisinden seçmesi Cevrî'nin kasidelerinin sosyal mevkii ve mizacı ile ilgilidir (İnce, 1992, s. 7-8).

1.3.16.2.Eserleri

Divan-ı Cevrî:

Tevhit ve münacat yer almayan divan na'tle başlamaktadır. Müellif, üçüncü kasidesinde Mevlânâ'ya övgüler yağdırır. Cevrî'nin divanı, bilhassa yöneticilere

takdim edilen kaside ve tarihler açısından daha iyidir. Aynı zamanda divanında kendi eliyle yazıp kopyaladığı eserlere düştüğü tarihler de vardır. Divanında beş matla, iki terci-bend, kırk rübaî, sekiz tesdis, beş terki-i bend, iki yüz altmış dokuz gazel, yedi tahmis, seksen üç kaside bulunmaktadır (Aydın, 2010, s. 10).

Selîmnâme:

Şair, Şükrî'nin 1523'te yazdığı Selîm-nâme isimli eserini, Ruz-nâmece Cevrî'nin kethüdası Ali Bey'in talebiyle yanlış gördüğü mekânları tespit edip dönemin lisanınca 1627- 1628 yılında tekrardan yazmıştır. Eser fâilâtün fâilâtün fâilün kalıbıyla yazılmıştır. (Boyraz, 2006, s. 39).

Hilye-i Çeharyâr-ı Güzin:

Hakânî'nin Hilye'sinin etkisi ile yazılmış 45 beyitlik küçük bir mesnevidir. Eserin birçok nüshası vardır ve Arap harfleri ile üç defa matbu şekilde çoğaltılmıştır. Şairin bu eseri divanında kaleme aldığı tarihçe bölümünde 1630 senesinde kayda geçer. Yapıtta mukaddime, münacat ve naat sonrası 4 halifenin hilyesinden veya dış görünüşlerinden bahsedilir ve eserin bir hatimeyle bittiği görülmektedir (Çapan, 2005, s.68).

Melhame:

Cevrî'nin mesnevisidir. Şairin çok tanınmış eseri Yazıcı Salih'in yazdığı Şemsiyye'nin, Cevrî tarafından yeniden tercüme edilip yazılmasıdır. Melhame 3617 beyitten oluşmaktadır (Alkaya, 2018, s. 6).

Hall-i Tahkikat:

415 beyitten oluşan bir terki-i benttir. 1057 yılında kaleme alınmış kaynağın ismi ebced hesabı ile telif tarihini de vermektedir. Sofî Mehmet Paşa'ya takdim edilmiş Hall-ı Tahkikat, 60 beyitlik başlangıç kısmından sonra Mesnevî'nin ilk 18 beyti ile eserinden seçilmiş olan 40 beyitten her birisine beşer beyit eklemesinden meydana gelmiştir. Son bölümüne ise 6 beyitlik bir hatime eklenmiştir (Aydın, 2010, s. 14).

Muamma Risalesi:

Naima Tarihi'nde “*Muammaya müteallik risalesi ile müfredat-ı tıbbı müteallik bir garib manzumesi mevcuttur*” denilmektedir (Naima,2007, c.4, s.1635).

Araştırdığımız kütüphanelerde şairin böyle bir eseri bulunamamıştır (Şafak, 2012, s. 11).

Aynü'l-Füyuz:

Bu eser, Yusuf Sinecak Dede'nin “*Cezire-i Mesnevi*”sinin açıklamasıdır. Bu eser Mevlana'nın mesnevisinden seçilen 366 beyitten müteşekkildir. Esere, Mevleviliğe mensup birçok şair ve bilginlerce şerhler yazılmıştır. Cevrî, bu eserini manzum olarak yazmıştır. Eseri her beyte beş Türkçe beyit ilavesiyle meydana getirmiştir ve Sofu Mehmet Paşa'ya sunmuştur (İnce, 1992, s. 11).

Nazm-ı Niyaz:

Bu eser 200 beyitten oluşmaktadır. Mevsimlerin ve ayların özelliğini anlatır. 1648 yılında yazıldığı bilinmektedir. “*Fâilâtün fâilâtün fâilün*” vezniyle yazılmıştır. Bu eserin tanınmış olan tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphane'sinde bulunur. Mensur eserleri de istinsah edilmiştir (Aydın, 2010, s. 16).

Müfredat-ı Tıbb Manzumesi:

Nâimâ, eserinde *Müfredat-ı Tıbb* ile alakalı bir garip manzumesinden bahsetmiştir. Fakat bu adla şairin eseri olup olmadığı bilgisine ulaşılamamıştır. (Şafak, 2012, s. 11).

1.3.17. Şeyhülişlâm Bahâî

1.3.17.1.Hayati

Osmanlı şeyhülişlâmı Bahâyî'nin gerçek ismi Mehmed olup, İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Kaynaklar incelendiğinde şairin 54 yaşına geldiğinde öldüğü ifade edilmiştir. Şairin vefat yılının 1064/1654 olduğu görülmektedir. 54 yaşında vefat ettiğine göre; doğum yılının 1010/1601 olduğu aşikârdır (Uludağ, 1998, s. 3-7).

Bahâyî, ailesi vesilesiyle yüksek bir kültüre ve sosyal düzeye sahip olmuştur. 1617 yılında babası ile beraber Hicaz'a gittiği ve hacı olduğu bilinmektedir. Hicaz'dan geldikten sonra ilim sahibi olan ailelere verilen ayrıcalıktan yararlanarak genç yaşlarında ilim ve dil öğrenmiş, 1630 yıllarında İstanbul ilinin farklı eğitim kurumlarında ve vazifesini üst kademelere yükselerek devam ettirmiştir. 1631'de Selanik kadısı olduğu söylenmektedir (Uludağ, 1992, s. 83).

Akabinde 1649 yılında Şeyhülislam olmuştur. Fakat hem devlet ve ordu kademelerinde hem de saray etrafından atama konusunda bireysel talepler ve ayrıcalık beklentileri başlamıştır. Bahâyi bu talepleri yapmadığından dolayı bahsedilen çevreler tarafından aranan bir adam olmaktan çıkmıştır. Aynı zamanda mevkisine göz koyan da bulunmaktadır. Bundan dolayı Bahâyi'yi azletmek için çözümler aranmıştır. Tütün kullanmanın günah olmadığına yönelik fetvası aleyhine delil olarak kullanılmıştır. Ancak onun şeyhülisamlık görevinden azledilmesine neden olan esas sebep İzmir kadısı Haşimi-zadenin bir İngiliz'in, İngiltere konsolosluğundan iki yüz akçe aldığını dile getirmesi olmuştur. Bu durumda 1651 yılında görevinden alınarak Midilli'ye gönderilmiştir. 1652 yılında ikinci kez Şeyhülislam olarak atanmış ve vefatına kadar görevini devam ettirmiştir (İpşirli ve Uzun, 1991, s. 463).

Bahâyî Efendi'nin tarihi kişiliğinden ziyade, şairliği hiç şüphe yok ki kültür ile edebiyat yönünden çok önemlidir ve küçük bir Divan'ı mevcuttur. Bu divan, 1933 yılında Sadeddin Nüzhet tarafından neşredilmiştir. Bahâî Efendi'nin Divan'ından başka bıraktığı bir eseri yoktur. Bazı Arapça ve Farsça eserlere açıklama ya da yorum türünden yazmış olduğu bir takım not veya eklerden söz edilir. Yine Bahâyî Efendi'nin fetvalarının derlenip toplandığı da verilen bilgiler arasındadır. Fakat bunlar basılmamıştır. Bahâî Efendi'nin günümüze ulaşmış tek eseri "*Divan*" ıdır (Uludağ, 1992, s. 25).

Üslubu anlam ve ses bakımından doyurucu ve süslü olan şairin şiirleri de takriben küçük bir divandır. Lakin kendi döneminde ve sonrasında şiirlerinin çoğunun beğenilmiş olduğunu biliyoruz. Divanı'nın İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde yirmiden çok yazma nüshasının bulunduğunu bilinmektedir. Tamamı yaklaşık olarak 900 civarı beyitten oluşan divanda 6 kaside, Niyazname ile Sakiname adında 4 kıta, 40 gazel, 2 mesnevi, 2 tarih kıtası ve 18 rubâisi mevcuttur (İpşirli ve Uzun, 1991, s. 463).

Şiir kudreti çoğunlukla gazellerinde ortaya çıkan Bahâî, bunların büyük bölümünde aşkı ve sevgiyi dile getirmiştir. Çok az da olsa vahdetivücut bakışı ile tasavvufi bir tarzı bulunmaktadır. Kimi zaman gazelinde yaşadığı dönemdeki olayların izine rastlanmaktadır, rubailerinde rindane tavrını sergilemiştir (İpşirli ve Uzun, 1991, s. 464).

1.3.17.2.Eserleri

Bahâyî'nin bir Divan'ı vardır. Bu yapıtın İstanbul Kütüphanesinde yirmi sekiz adet nüshası bulunmaktadır. Divan Sadeddin Nüzhet tarafınca 1933'te yayımlanmıştır. Aynı zamanda Erdoğan Uludağ tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Divan eserinde bütün şiirleri din dışı konulardan seçilmiştir. Çok sayıda şiir türü ve şeklinden örnekler barındıran divanı padişahlara sunulmuştur. (Uludağ, 1992, s. 134-135). Bahâyî'nin Divanında dördü müzeyyel olmak üzere kırk iki adet gazeli bulunmaktadır. Gazel nazım şeklindeki şiirleri genellikle 5 beyitten oluşmaktadır. Bu müellifin söz karmaşasından uzak durmaya çalıştığıının, az kelimeyle çok şey söyleme isteğinin belirtisidir. Şiirlerinde anlam ve imge gücüne özen göstermiş, mısralarını ise titizlikle ele almıştır. Şiirlerinin şekil olarak kusursuz olduğu görülmektedir (Uludağ, 1996, s. 98).

1.3.18. Bahtî

1.3.18.1.Hayati

Sultan I. Ahmet, III. Mehmed ve Handan Sultan'ın oğlu olup III. Mehmed'in Saruhan valisi olduğu dönemde yani 1590 yılında Manisa'da dünyaya gelmiştir. Culusuna düşürülen "*Bahtî*" tarihi (1603) mahlasıdır (Kayaalp, 2010, s. 88). 1617 yılında 14 senelik hükümdarken, 51 gün boyunca devam eden mide rahatsızlığından ötürü, bazı kaynaklarda ise şirpençe hastalığı geçirmesinden dolayı 27 yaşında yaşamını yitirmiştir. "*Mübeşşirü'l-cennet*" ölümüne tarihtir. Rıza Tezkiresi'nde kırk dokuz yaşında öldüğü malumatı bulunmakla beraber bilginin kesin ve doğru olmadığı bilinmektedir. Kabri, kendi ismiyle anılan caminin yanındaki türbenin içindedir (İsen, 2012, s. 101).

Sultan I. Ahmet'in tahtta oturduğu yıllarda, yaşanan gelişmeler ve ayrıca da tarihsel olayların talihsizliği ile çalkantılı bir süreç geçirmiştir. Ayrıca ömrünün kısalığı ve deneyimsizliği de eklenince "*halk nezdinde*" devletin müstakbelliğine rağmen iyi bir hava oluşmamıştır. Ancak o, olumsuz görüntülere dair aklının kıvraklığı ile samimiyetine, devrinin yetenekli yöneticilerinin tecrübesi eklenince fikirlerde olan olumsuzluk nispeten sükûnetini bulmuştur. Sultan Ahmet annesinden iyi ve çok sağlam bir dinî terbiye almıştır. Ancak ilerleyen dönemlerde yaşı ilerledikçe taht

kavgaları riski doğmuş ve bununla beraber oğullarının tahtına el koyacağını düşünen baba, oğlunun tahsiline gereken önemi vermemiştir. Genç padişah “*Mahpeyker*” adlı Rum kızıyla evlenir. Ona, önde giden anlamını veren Kösem adını verir. Padişahlığının ilk seneleri çoğunlukla hareketli geçmiştir. Tecrübesiz padişah için tek avantaj etrafındaki sorunlara çare bulacak kuvvette kıymetli devlet adamlarının varlığıdır (Kayaalp, 2019, s. 3).

Bahtî XVII. asrın şairidir. Eserinde öğretme isteğini güden öğelere ağırlık vermiştir. Şairin anlatımında hikâyelerinde kıssadan hisselerin mühim rolü mevcuttur. Hikâyelerin hedefi ibret almak ve insanları doğruluğa yönlendirmektir. Bahtî, eserini güldüren kelimelerden ve mazmunlardan oluşturduğunu söyler. Hedefi geçmişteki sultanlardan misal yaparak hakkı yargıç kılmaya, zulmü zelille karmakarışık etmeye çalışmaktır (Elipek, 2015, s. 12).

Sultan Ahmet küçük yaşlarındayken şiir yazmaya başlamıştır. Yazmış olduğu şiirlerde Bahtî mahlasını kullanmıştır (Kayaalp, 2019, s. 5). Bahtî, çoğu zaman dinî-tasavvufî ve kahramanlık eksenli mazmunlarla şiir söylemiştir. Gazellerinde kullanmış olduğu dilde Şeyhülislâm Yahyâ etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Ahmet bin Seyfettin, şairin birçok şiirini tahmis etmiştir ve ayrıca bir mecmuada hepsini toplamıştır (Yıldız, 2014, s. 3).

1.3.18.2.Eserleri

Hükümdar Ahmed, Bahtî mahlasını kullanarak kaleme aldığı şiirleri ile Divançe düzenlemiştir. Bursalı Mehmet Tahir Efendi, Osmanlı Müellifleri’nde derlenmiş bir divanı olduğunu söylemektedir fakat bu malumat yanlıştır. Divançe’sinde beş münâcât, üç naat, dört ramazaniyye, III. Mehmet ile ilgili, bir terci-bend, üç şarkı, yirmi sekiz gazel, bir tahmis, otuz altı murabba, bir mersiye, dört kıt’a ve dört müfred bulunmaktadır. Bahtî’nin aşk temalı şiirleri ve aşk görüşü, hükümdarın ailesinden olmayan müelliflerle muhteva bakımından benzerlik gösterirken, din ve tasavvuf muhtevalı şiirlerinde ayrı bir anlam bulunmaktadır. Ahmed b. Seyfeddin, Bahtî’nin birçok şiirini bestelerken bu şiirleri farklı bir mecmuada bir araya getirmiştir (Yorulmaz, 1996, s. 329- 330).

1.3.19. Bosnalı Aleaddin Sâbit

1.3.19.1.Hayati

Şair Uzice kasabasında 1650 senesinde dünyaya gelmiştir. Gerçek ismi Alaettin Alai'dir. Sâbit mahlasıdır. İlk eğitimini Müftü Halil Efendi'den aldıktan sonra İstanbul'a doğru gider. Ayrıca Kaptan-ı derya Seydizade Mahmet Paşa'nın himayesine girer. 1089'da paşanın vasıtasıyla mülazım, aynı sene Lalizade ailesine damat oldu. Kırk akçe maaşla müderrislik yaptıktan sonra Çorlu ile Burgaz kadılığında bulunmaktadır. (1687) Kırım Hanı Selim'e kaside yazarak ondan vazife istedi ve sonradan da hana ithaf etmiş, Zafername isimli manzumesi beğenilince saniye rütbesiyle Kefe'ye kadılık ataması verilmiştir. İlk ataması Paşa'nın binasında imam olarak tayin edilen şair ün salmaya başladığını kasidelerinde alenen ifade etmiştir. Kadılık görevini de Çorlu ve Burgaz'da yapmıştır (Karacan, 2008, s. 348-349).

Akabinde Bosnali Alaettin, 1692'de Şeyhülislam Feyzullah tarafından imam ile müderris tayin edildiği Tekirdağ'da ortalama 8 sene ikamet etmiştir ve mûsıla-i sahn mevkisine kadar kendini geliştirmiştir. Aynı zamanda bu yerde Şehrî takma adlı bir müellif yetiştirdiği rivayet edilmektedir. 1700'de Saraybosna mevleviyetine atanan müellif bu görevinden pek fazla memnun olmadığından dolayı bir sene sonra görevinden alınmıştır. Akabinde Sâbit Efendinin son görevinin 1708 yılında tayin edildiği Diyarbakır mevleviyeti olduğu bilinmektedir. Ancak şair iki senenin sonunda 1709 yılında görevinden alınarak İstanbul'a gelmiştir. 1712 yılında İstanbul'da ölmüştür. Kabri ise, Topkapı Maltepe Mezarlığındadır (Kurnaz, 2001, s. 214-215).

Sâbit'in şairliği üzerine kaynaklarda hemen hemen aynı şeylerin söylendiğini görürüz. Sâlim, onun tarzında tek, usta bir şair olduğunu, şiirleri kolay görünse de sehl-i mümteni örneği olduğu için onlara nazire yazmanın çok zor olduğunu ve günlük bilinen latifeleri farklı bir kalıba sokarak insanda zaruri bir zevk ve her okunduğunda yeni bir şevk ortaya çıkardığını kaydeder. Bursalı Mehmed Tâhir, Sâlim ile hemen hemen aynı bilgileri nakleder. Safâyî, güzel şiir söyleyen, seçkin, eşi nadir bulunan, manzumeleri beğenilen, şiir ve eserlerinde Nev'îzâde Atâ'î'nin takipçisi olan, tarih düşürmede de maharetli bir şair olarak tezkiresinde Sâbit'e yer verir. Safvet'e göre, her sözü darb-ı mesel ve her beyti kaideye uygun, nüktedan şairler tarafından beğenilen ve rağbet edilenidir. Şiirlerini okuyan tekrar tekrar okumaktan usanmaz ve şairlerden hiçbirine onun gibi hoş, güzel şiirler yazmak nasip olmamıştır. Umdetü'l-Ahbâr'da

Kırımı, Sâbit'i yetenekli bir şair olarak anıp eserlerinin, belagata uygun şiirlerinin ondan önceki şiirleri ve usta şairleri unutturduğunu belirterek daha öznel ifadelerde bulunur. Meclislerde çok konuşmasa da şiir ve inşâda düzgün ve yerinde söz söylediğinde herkesi şaşırttığının, kendisine hayran bıraktığının nakledildiğini söyler. Vakâyiü'l-Fuzalâ'da, yetenekli, derviş tabiatlı, karakteri hoş, akıllı ve anlayışlı, şiir ve inşâyâ kâdir, şiirleri değerli; Kafî-i Şu'arâ'da, Sâlim Tezkiresi'nde olduğu gibi şiirleri çok kolay görünen, ancak sehl-i mümteni örneği olduğu için manzumelerine nazire yazmanın zor olduğu bir şair olarak söz edilir (Aydın, 2019, s. 29).

Tezkirelerde Sâbit ile ilgili bilgilerden hareketle hayatı ve sanatı hakkında kısa bir bilgi veren Nihat Sami Banarlı, onun İranî mevzuları şiirlerinde işlemekten kaçınıp millî, mahallî konulardan ilham aldığını ve mesnevilerinde devrindeki tarihî hadiselerle eğildiğinden bahseder. Arapça ve Farsça kelimelerin yanında halk dili ve söyleyişlerini şiirlerinde işlemesi nedeniyle manzumelerini, sonraki yüzyıllarda daha açık bir şekilde kendini gösterecek olan mahallîleşme cereyanının bir belirtisi olarak görür. Sâbit'in divan şiirinde büyük bir şöhret ve yer edinmesinin nedenini aynı hususlara bağlayan Ömer Faruk Akün, onun divan şiirinin soyut kavramlara fazla meyleden lügatını yenilediğini, ona mahallî ve günlük dilin hayatla güçlü bağlantısı olan bir somutluk verdiğini belirtir. Bunlar, Necâtî, Nâbî, ve Nevîzâde Atâyi benzeri şairlerde de rastlanmaktaysa da bu unsurları en zengin ve en yoğun şekilde kullanmayı gaye edinen esas şairin o olduğu tespitini yapar. Sâbit'in hareketini, divan şiirinin dilini sadeleştirmekten ibaret bir gaye olarak düşünmeyip onun yaptığı ile Mahremî, Edirneli Nazmî gibi şairlerin Türkî-i Basit hareketi arasında fark olduğunu savunur. Çünkü o, Arapça ve Farsça kelimeleri tasfiye etme veya asgariye indirme gayesi gütmeyeği gibi bu iki dilin diğer divan şairlerinde bile görülmeyen lügatlerini kullanmaktan çekinmemiştir (Aydın, 2019, s. 31-32).

1.3.19.2.Eserleri

Divan:

Şairin otuz dokuz kaside, kırk dört tarih kıtası, üç yüz elli beş gazel, altı müzeyyel, kırk beş kıta, üç tahmis, iki terci bend, yüz seksen iki müfret, beş lugaz ile yirmi dört rubaiden meydana gelen mürettep divanının yurt içinde ve yurt dışında yer alan bazı kütüphanelerde altmıştan çok nüshası vardır. Bu divanların benzerinin

bazılarında Sabit Efendi'nin kısa mesnevileri de bulunmaktadır Nüsha adetinin fazlalığı şairin gazel ve kaside yazıcısı olarak ne derecede takdir aldığını aleni şekilde göstermiştir. Müellifin nüshası Azerica Bilgileri Üniversitesindeki kolej fakültesi içinde bulunan *Dîvan* adlı eserin tenkitli yazısı, Turgut Karacan tarafından neşrolunmuştur. (Kayaalp, 2010, s. 45- 49).

Zafer-nâme:

Gazânâme ve Selimnâme isimleriyle de bilinen yapıt Şehname ölçüsüyle kaleme alınmış 426 beyitten meydana gelen bir mesnevidir. Ebüzziya Tevfik vasıtasıyla 1882 ve 1894 yılında iki defa neşrolunan Zafernâme'nin dört farklı nüshadan esinlenerek hazırlanan tenkitli neşri Turgut Karacan vasıtasıyla yayımlanmıştır (Çeltik, 2008, s. 65-67).

Edhem ü Hüma:

Türk edebiyatında çok ünlü bir eserdir. Bosnalı Alaettin'e bağlıdır. II. Mustafa devrinde yazmaya başlamış ve bu eseri III. Ahmet zamanında yineden kaleme alan şair eserini tamamlayamamıştır. Bu eser yazılması tefekkür edilen bir hamsenin ilk mesnevisi olarak gösterir. Bu eser aruz vezninin *feilâtün feilâtün feilün* vezniyle yazılmış ve 1000 beyitten oluşmaktadır (Balkaya, 2001, s. 105).

Dere-nâme:

Hâce Fesâd ve *Söz Ebesi* ismiyle bilinen bu yapıt *feilâtün feilâtün feilün* vezniyle kaleme alınmış 169 beyitlik kısa bir mizahî mesnevîdir. Argo, mizah ve kaba söyleyişlere fazlaca yer verilmiş olan yapıtta günlük lisan kullanılmaktadır. Derename'nin altı kopyadan esinlenerek hazırlanan tenkitli neşri yayımlanmıştır (Karacan, 1991, s. 135-136).

Berber-nâme:

Berbernâme, Sâbit'in devrinde yaygın olarak görülen eşcinsel erkekler arasındaki gayri ahlakî ilişkiyi manzum bir şekilde ifade ettiği eseridir. *Feilâtün feilâtün feilün* vezniyle yazılmıştır. Mesnevî 111 beyitten oluşmaktadır (Aydın, 2018, s. 124).

Hadis-i Erba'in Tercüme ve Tefsiri:

Bu eserin bulunduğu bazı kaynaklarda belirtilse de 1708 senesinde yazıldığı ve III. Ahmet'in tanıtıldığı esere dair yeni bir nüshasına erişilmemiştir (Oener, 2019, s.16).

Amrû'l-Leys:

Amrû'l-Leys, *feilâtün, feilâtün, feilün* kalıbıyla yazılmış 49 beyitten meydana gelen kısa bir mesnevidir. Hikâyede, Amrû'l-Leys adlı padişah kalabalık bir orduyla sefere çıkar. Askerlerin heybetli ilerleyişi, mehter takımının çaldığı davul ve zil, yeri göğü inletir. Padişah o sırada, askerlerin arasında çelimsiz bir ata binen bir sipahi görür. Atı o kadar zayıftır ki eyerini taşımaya mecali yoktur, onun altında ezilir, yanlarına asılmış torbaları zar zor taşır, eğerin altındaki keçe artık paramparça olmuştur, yelesi gibi hâli perişandır, topallayarak ilerler ve neredeyse ölmek üzeredir. Atı aç bir durumdayken sipahi çok kilolu olan eşini besler durur. Padişah bu duruma sinirlenip sipahiye azarlar. Aylığını bu yönde harcayıp devlet hazinesini boş yere tüketen sipahilere lanet eder. Sipahi bu sözleri duyup çok üzülür. Padişaha seslenerek zevcesinin hâline kıyasla o cılız atın yağ tulumu gibi olduğu, eşinin kemikleri görününce onun bir işe yaramayacağı, göğüs kafesi zayıf olunca sönmüş işkembe fenere benzediği gibi şeyler söyler. Padişah bu sözleri işitir ve çok hoşuna giderek güler. Sipahiye bin dinar verip atı ve avratı için harcamasını, ikisini de beslemesini söyler, padişahın sözünü dinleyip hem besili bir at hem de kilolu eşi olan bir erkek olmasını söyler. Sipahi evine gitmek için izin alır ve söylediği söz dilden dile anlatılır (Aydın, 2019, s.107-108).

1.3.20. Ümmî Sinan

1.3.20.1.Hayati

Ümmî Sinan, Antalya'nın Elmalı bölgesinde dünyaya gelmiştir. Asıl ismi Yusuf Sinan'dır, babası adı da İbrahim'dir. Özellikle şiirlerinde mahlas olarak Sinan-ı Ümmî'yi söylemesinden dolayı kaynaklar arasında her iki mahlasıyla yer almıştır. Bu değişik isimlendirmeler günümüze kadar süregelmiştir. Ailesi ile öğrenimi hakkında da hiç bilgimiz yoktur. Son senelerde yapılan çalışmalar "*Elmalı*" bölgesinde tekke ve medreseyi birlikte yürüttüğü ileri sürülmektedir. Kaynaklar Niyazi-i Mısri'nin zatına

intisap etmesiyle birlikte Elmalı bölgesine gittiği 1647-56 seneleri arasında orada kalıp ondan seyrüsülükünü sona erdirdiğini bildirmektedir. Niyaz-i Mısırî, Ümmîyi çoğunlukla metihle zikreder, mürşid-i kâmil olduğundan ayet ile hadis esrarını bildiğinden bahseder. Halifeler Şeyh Muslihuddin Mustafa gibi mutasavvıf şairler onu kamil mürşit gibi sıfatlarla övmüşlerdir (Bilgin, 2017, s. 1-2).

Edebi kaynaklarda geçen ve Ümmî Sinan diye bilinen mutasavvıf şairlerden birisi İbrahim Ümmî Sinan'dır. Halvetiliğin Ahmediyye kolunun Sinâniyye şubesinin kurucusu olan Ümmî Sinan'ın (ö.1563) Yunus Emre tarzı ilahileri bulunmaktadır. Türbesi Eyüp'tedir. İstanbul Kütüphanesi Yazma Divanlar Kataloğu'nda ,İstanbul Üniversitesi'nde ayrıca Beyazıt Devlet Kütüphanesinde Elmalılı Yusuf Ümmî Sinan'a bağlı divan kopyaları yanlışlıkla Bursalı İbrahim Ümmî Sinan ismine kaydedilmiştir (Bilgin, 2012, s. 15).

1.3.20.2.Eserleri:

Kutbü'l-meâni:

Eser hamdele ile salvele ile başlamaktadır. Allah'ın evvela Hz. Peygamberi kendi nurundan yarattığını ve ardından yedi esmayı telkin ettiği anlatılır (Bilgin, 2017, s. 3).

Divan:

Şairin bilinen ve tarikat düşüncelerinin neşredilmesini sağlayan eseri divanıdır. Divanın içinde 200'e yakın şiir bulunmaktadır. Ümmî Divanı neşredilmiştir. Şiirlerde tevhit inancı bakışı, coşkun tarzda dile getirilmiş. İnsanlara gönülden inandığı tarikat ve tasavvufi düşünceleri anlatırken çeşitli öğütler vermiştir. Şiirlerinin çoğunluğu aruzla yazılmış ve şiirleri irşat aracı olarak da kullanmıştır. (Bilgin, 2017, s. 4).

Çalışma boyunca XVII.yüzyılda yaşayan 20 şairin divanları incelenerek elde edilen beyitlerde Irak coğrafyasının daha çok Nefî, Nabi, Atâyi, Naili ve Bahti gibi döneminin önemli şairlerinin beyitlerinde daha sık görüldüğü dikkat çeker. Özellikle Bağdat, Necef, Kerbela ve Basra gibi şehirlerin ise neredeyse tüm şairlerin beyitlerinde işlendiği görülmektedir. Irak coğrafyası ile ilgili terimler daha çok ifade ettikleri tarihi ve siyasi özellikleri ön plana çıkarılarak beyitlere konu olduğu görülür. Şehirlerin yanısıra Dicle, Fırat ve Şat Nehri gibi önemli su kaynakları da coğrafi terim olarak

şiiirlere konu edinmiştir. Anadolu şehirlerinden ziyade daha çok Irak coğrafyasındaki şehirlerin işlenmesi de o dönemde Osmanlı Devleti'nin bölgedeki etkinliği ve hâkimiyetini göstermesi bakımından son derece önemlidir. Bazı şâirlerde ise herhangi bir Irak şehrinin işlenmediği sadece Anadolu'dan şehirlerin daha çok yer aldığı dikkat çeker. Bu da o şâirlerin genellikle kendi yaşadıkları coğrafyayı kaleme aldıkları yorumuna ulaşılmasını sağlar.

Çalışmada Anadolu coğrafyasına en çok yer veren şâirler: Âtâyî, Bahtî, Vecdi, Haletî, Sâbit, Sâkıb ve Bosnalı Âsım gibi isimler olmuştur. Bu şâirlerin divanlarında yer alan beyitlerde başta İstanbul olmak üzere Bursa, Edirne ve Eğri gibi önemli kültür ve medeniyet şehirleri yer almıştır.

2. İKİNCİ BÖLÜM: IRAK COĞRAFYASI

2.1. Irak Coğrafyasının Tarihsel Önemi

Irak coğrafyasına kültürel anlamda baktığımızda dini açıdan Irak devletinin kuruluşundan sonra Hazreti Ömer önderliğindeki toplulukların İslâm dinini benimseyip kabul etmesi için önlemler alması oldukça önemlidir. Bu anlamda, Basra ile Kufe kentlerinin kuruluşu, bu merkezlere yerleşen sahabîler, bölgenin dinî anlamda İslâmlaşmasını sağlamaya çalışırken bir yandan da bilim ile kültürel hayatın gelişmesine katkı sağlamışlardır. Cahiliye devrinde Cizre, Erbil, Hire, Musul, Sincar gibi yerleşim merkezleri edebiyat ile birer kültürel merkezlere dönüşmüştür. İslamî devirde Kuran'ın tesiri edebiyata ayrıca dil sahasında da katkı sağlamış, şairler edebi şiirlerinde, söylevciler hitabelerinde, yazarlar yapıtlarında ondaki edebi sanatlarıyla yöntem hususlarından etkilenmişlerdir. İslamın ilk yıllarında ve dört halife döneminde şiir önemini korumakla birlikte Cahiliye dönemindeki kuvvetini, şairler eski nüfuzlarını yitirmişlerdir (Ed-Dakuki, 1999, s. 103).

Türkler, XI. yüzyıldan itibaren Batı bölgesine doğru ilerlerken İslâm dünyasının Bağdad şehrine yönelen edebiyatçı ile bilim adamları burayı Orta Çağ'ın en meşhur kültür ve bilim merkezlerinden biri haline getirmişlerdir. Irak'ta yetişen en büyük şair hiç kuşkusuz Türkçe, Arapça ile Farsça olmak üzere 3 farklı dilde yazılmış olan divanı ve onun üstündeki mensur ile manzum eserin sahibi olan Fuzûlî'dir. (Ed-Dakuki, 1999, s. 108).

Irak devletinin bilinen resmi ismi “*el-Cumhuriyyetü'l-İrâkıyye*” olup başkenti ise Bağdad şehridir. Kuzeyde Türkiye ile uzun bir sınıra sahip olan Irak coğrafyasının toprakları güneyde Kuveyt ile Suudi Arabistan, doğuda İran, batıda Suriye ve Ürdün ile çevrilidir; Basra Körfezi'ndeki daracık bir kıyı şerit ile de dünya denizlerine açılması bakımından önemli bir coğrafyadır. Ülke toprakları, yüzey biçimleri ve iklim bakımından dört bölgeye ayrılmaktadır. Irak'a yaşama gücü veren Dicle ile Fırat bölgesidir. Mezopotamya olarak tanınmış olan bu havza, en eski yerleşim yerlerinden biri olması özelliğiyle tüm dünya tarihi ve toprakları açısından çok önemli bir coğrafyadır. Yoğun petrol yataklarını topraklarında barındırması sebebiyle, petrol ve tarım üretimi açısından ön planda olan coğrafyalardandır. Tabii yapısı / coğrafyası ile tarihi çağlardan beri ulaşım açısından mühim konuma sahiptir. Irak ülkesinde yollar paralel olarak Dicle ile Fırat nehirlerini izlemektedir (Akkan, 1999, s. 83-85).

Irak devletinin tarihi, erken devirlerde başlar. Buralara yerleşen Sümerlerin, büyük imparatorluk kurduktan sonra günümüzdeki Irak devletinin toprakları, Sami ile Pers imparatorluklarından sonra, 642 yılında Sasani hakimiyetini sonlandıran Arapların Bağdat şehrini kurmaları ile Abbasîlerin merkezi durumuna gelmiştir. Daha sonra 1534 yılında Osmanlı Devleti tarafından fethedilen ülkenin bazı kısımları, XVII. yüzyılda İran devletine geçiyse de 1639 yılında “*Kasr-ı Şirin*” antlaşması ile İran, Osmanlı İmparatorluğunun Irak coğrafyası hakimiyetini onaylamıştır. 1639 - 1918 yılları arasında olan Osmanlı Devletinin idaresi altında kalan, I. Dünya harbinin sonrasında Osmanlı Devletinin ortadan kalkması ile İngiltere mandasına verilen Irak, 1921 senesinde yasal olan bir krallığa dönüştürülüp, 1932 yılında istiklaline kavuşmuştur. II. Faysalın amcası Abdullah’ın naip olduğu devirde, mihver devletlerinden yana olan Reşid Ali’nin ihtilal girişimi İngilizler tarafından güçlü bir biçimde bastırıldı. II. Dünya harbinden sonra Batı yanlısı bir politikanın uygulandığı devlet, 1955 senesinde Bağdat Paktına katılıp, Suriye ve Mısır’ın oluşturduğu birliğe karşı Ürdün ile Arap Federasyonu’nu kurmuştur (Hayli, 2004, s. 2-3).

Irak coğrafyasının tarihsel önemi en eski yerleşim merkezlerinden olmasıyla birlikte kutsallık atfedilen Fırat ve Dicle nehirlerine yani Mezopotamya bölgesinde yer almasından kaynaklanmaktadır. Medeniyetin beşiği olarak da isimlendirilen bu bölge insanlık tarihinin geliştiği, ilk yerleşim yerlerinin burada kurulması sebebiyle milattan önce üç bin yılının sonuna kadar uzanan zaman dilimini kapsayan bir tarihe sahip olduğu için oldukça önem arz etmektedir.

Tarihte eski “*Mezopotamya*” adıyla tanınan zengin ve çok verimli olan Irak devletinin toprakları çok eski asırlardan başlayarak çoğu göçmen tarafından ele geçirilmiş ve göç edilmiştir. Bunların ilk başında Sümerler yer alır. Daha sonradan burada, Med-Pers, Asur, Sasani, Akkad, Roma-Bizans, Babil ve Greklerin temsilcilik yaptığı görülür. Hazreti Muhammed’in ölümünün hemen sonrasında siyasî birlik elde edildikten sonra öncelikli amaç Irak’ın durumuydu. Bu nedenle bundan evvel devletin dışarısına çıkmaya başlayan İslam topluluklarına Hazreti Peygamber tarafından Sasaniler hedef gösterilmiştir. Sasani devleti ile yapılacak çatışmanın ilk safhasını oluşturacak olan Irak’ın alınması, mıntıkeyi Fars egemenliğinden kurtarmayı veya Bizans ile Sasani savaş alanı olmaktan çıkarmayı değil esas burada İslâmiyet’in yükselmesini hedefliyordu. Bu suret ile Irak’ta kaybolan politika birliğini tekrardan

elde edecek ve önce Horasan, İran, Hindistan ile Maveraünnehirde oluşturulacak açılışların merkez temeli olacaktır (Halil, 1999, s. 87).

Stratejik bir öneme sahip olan Irak coğrafyası Ortadoğu petrollerinin yaklaşık 1/2'sine sahiptir. Mezopotamya coğrafyası aynı zamanda doğal kaynakların yanında inanç açısından da büyük bir coğrafyadır. Mezopotamya özellikle semavi dinler için büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü Hazreti Zülkif, Hazreti Eyyüb, Hazreti Elyesa, Hazreti Nuh, Hazreti Şuayip, Hazreti Yunus, Hazreti İbrahim gibi üç semavi din için kutsal sayılan peygamberlerin ortaya çıktığı merkez konumundadır. Aynı zamanda bölge, üç semavi dinin en yoğun etkileşim içerisinde olduğu coğrafyaların başında gelmektedir. Bu özellikler aynı zamanda Mezopotamya coğrafyasının jeokültürel dinamiklerini de ortaya koymaktadır. İlk Çağ medeniyetlerinin ortaya çıktığı bölge esas alındığında Mezopotamya coğrafyası Irak sınırlarından ibaret görülmektedir. Tarihi açıdan Mezopotamya Dicle ile Fırat'ın aktığı bugünkü Irak coğrafyası olarak geçmesiyle önem arz etmektedir (Dağ, 2020, s.3).

Irak coğrafi konum olarak Arap yarımadasında bulunmaktadır. Dicle ile Fırat'ın suladığı bölgeleri kapsamaktadır. Diğer bir ifadeyle Akdeniz'den Basra Körfezi'ne kadar, kavisli dağ sıraları içerisinde yer alan Mümbit Hilal'in dar step kuşağının doğu yarısını oluşturur. Güneyde Arap Körfezi ve Kuveyt, doğuda İran, kuzey batıda Suriye, güney batıda Suudi Arabistan, Kuzeyde Türkiye ve Ürdünle çevrilidir. Irak devletinin toplam yüzeyinin ölçüsü dört yüz otuz yedi bin yetmiş iki kilometredir. Toplam uzunluğu (3.650) kilometer yapan Irakın, Ürdün, İran, Kuveyt, Suudi Arabistan, Suriye, Türkiye ve Arap Körfezi ile sınırları vardır (Açıkkapu, 2000, s. 1).

Ülkenin güneyinden kuzeyine, doğusundan batısına doğru gidildikçe, karasallık artar. Yaz mevsimi, ülkenin her bölgesinde sıcak geçer, kış mevsimi Güney mıntikalarda ılık olarak, kuzey mıntikalarda ise soğuk şekilde geçmektedir. Yıllık yağmur miktarları ise, Güneyden yüz millimetre Kuzeyde dört yüz millimetreye doğru, epeyce artış göstermektedir. Ülkenin kuzeyinde yağışların arttığı mıntikalarda, tabii olarak fıstık çamları ile kimi meşe çeşitlerinin yetiştiği ormanlar yer almaktadır. Batı ile güney mıntikalarda, bitki örtüsü iyice cılızlaşır ayrıca sahralarda tarıma ve yaşamaya elverişli bölgeler haricinde bitkiler pek yaşamaz. Irak, Türkiye dışarıda tutulacak olursa, Ortadoğu ülkeleri içinde su kaynağı yönünden şanslı olan ülkelerden biridir. Su kaynağını Türkiye devletinden alan Dicle ile Fırat ırmakları, Irak devleti

topraklarına kuzeyinden girer. Ayrıca ülkeyi bir uçtan öteki uca kadar aşarak Güneydoğuda Basra Körfezi'ne akar. Basra şehrinin körfezine akmadan önce Kurna şehri Güneyde birleşerek, "*Şattül- Arap*" ismini alır (Hayli, 2004, s. 4-5).

Ortadoğunun mühim bir bölgesi olan Irak, sınırlarında bulundurduğu Musul ile Kerkük vilayetleri yüzyıllarca Türk saltanatı altında kalmışlardır. Osmanlı Devletine bağlı olan bu yerlerin tarihi coğrafyaları, toprak özellikleri ve yönetimi Osmanlı Devleti için olduğu kadar diğer devletler tarafından da önem arz etmektedir. Özellikle İslamiyet'in kabulünden sonra Musul ile Kerkük mıntıkası Türk tarihi açısından da mühim bir mekân olmuştur. Türklerin Türkistan'dan batıya doğru yönelmeleri sırasında Selçuklular Anadolu'yu Türk ülkesi yaparken, yol üstündeki Musul ile Kerkük bölgesini de bir Türk yurdu durumuna getirmiştir. Bölgede Dicle-Fırat nehirlerinin bulunması, tarıma elverişli oluşu, batıda Şam, doğuda İran, güneyde Bağdat, kuzeyde Diyarbakır vilayetleriyle etrafının çevrenmesi, hayvancılık için uygun olması ve iklimi bakımından da ılıman olması bu bölgeyi önemli bir coğrafya haline getirmiştir. Gerçekten İngiltere, I. Dünya Savaşı'ndan sonra bu bölgeye hâkim olabilmek için her türlü yola başvurmuştur. Lozan Konferansı'ndan sonra Musul mıntıkası, 1926 yılında yapılmış olan Ankara Anlaşması ve İngiliz mandası altında kurulan Irak ülkesine bırakılmıştır. Kerkük ile Musul mıntıkası ilk başta olmak üzere Irak devleti, zengin ayrıca kolay elde edilebilen petrol sebebiyle yoğun bir ele geçirme hareketlerine ve iç harp olaylarına maruz kalmıştır (Kılıç, 2010, s. 258).

Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Irak devleti, eğitim, öğretim tarihi tarafından da oldukça zengin bir maziye sahip olmuştur. Elde bulunan kazı sonuçlarından hareketle çivi yazılı tabletlerden bu faaliyetlerin Sumerler devrine kadar uzandığı belli olmaktadır. Genel olarak devlete katip yetiştirilmesi için kurulan ilk eğitim kuruluşları tapınakların yanında sanki onların birer bölümü gibi inşa ediliyordu. Tabletlerden elde edilen çalışmalar, düzgün bir yazı yazma etkisi geliştirilmesi için öğrencilere iktisadi ile yönetsel malumatı kapsayan ödevler veriliyordu. Eğitim ağırlıklı olarak matematik, astronomi, mûsiki, bitkibilim, teoloji ve edebiyat alanlarında veriliyordu. Okullarda olan bilim dalları ayrıca toplum yapısı hakkında değişik malumat tabletler yardımıyla toplanıp belgelikte saklanıyor ve okudukları süre öğrencilere naklediliyordu. Asur Kralı, "*Ninevada*" dünyanın birincilerinden biri sayılan çok büyük kütüphane yaptırdı. Burada teolojik malumat, avcılık, mabut listeleri, ilm-i nûcum ile masallar kralların yiğitliklerine dayanan mitolojik

kaynaklardan yapılan Sumerce ayrıca Akkadca tabletler bir araya getirilerek oluşturulmuştur (El-Beyâtî, 1999, s.108).

Irak devletinde İslâm mimarisinin en verimli dönemi Abbâsler ile Selçuklu devrinde yaşanmıştır. Yalnız bu kaynakların birçoğu günümüze ulaşmamıştır. İlk olarak Mezopotamya kültürlerinden, her şeyden önce Bâbil kenti mimarisinden tesirlenen Abbâsî mesleği Sâmerrâ ile birlikte Türk âlemine açılmıştır. Bağdat şehri Tuğrul'dan sonra Selçuklu anıtlarıyla yapılmıştır. Osmanlı Devleti zamanında yapılan ve günümüzde bu kültürün temsilcisi olan mimari yapıtlar mahalli tarzla ele alınmış küçük ölçüde iddiasız yapılardır ki XVII. yüzyıl sonrası dış süslemelerinde İran tesiri görülmektedir. Irak ülkesinin İslam yerlerine katılmasından sonra yapılan Kufe ayrıca Basraya Abbasîler döneminde Samerra ile Rakka da katılmıştır. Ancak mimarlıktaki gelişme yeni oluşmuştur ve Bağdât kentinde ortaya çıkmıştır. "*Harun Reşid*" devrinde bin bir gece masallarına da yansıyan görkemli hayatın yaşandığı Bağdât kenti, Melikşah'tan sonra Selçuklu kenti karakteri kazanmıştır. Atabeyler döneminde ise Musul, Erbil ile Sincar'ın birer başkent şeklinde varlıklarını oluşturdukları görülmektedir. Irak ülkesindeki külliyelerin genellikle bir türbe yanında gelişmiş olduğu görülür. Bağdat şehri etrafı kale şekline benzer surlar ile çevriliyordu. Yıkılan kale duvarı ile kapıların yerlerinde bugün sembolik nitelikte bir avlu duvarı ile iki kapı bulunmaktadır (Uluçam, 1999, s.111).

2.2. Eski Çağlardan İslam Fethine Kadar Irak

Eski çağlarda Irak coğrafyasında insanların konargöçer bir yaşam sürdüğü ve genelde; avcılık ile balıkçılıkla geçimini sağladığı Taş Devri, toplayıcılık anlayışı ve avcılık anlayışından üretime geçtiği Orta Taş Devri, ziraatçılık hayatına başlayarak belli bir yere yerleşik hayata geçtiği Yeni Taş Devri ile Bakır Taş Devri olmak üzere 4 farklı devir yaşamıştır. Sümerlerin, millattan önce 3000'li yıllarda yazıyı bulmaları aynı zamanda tarihi devrelerin de başlangıcı olmuştur. Böylelikle insan, bu tarihten başlayarak günlük hayatın sorunlarını tarihi yönlerini kayıt altına almak için yazıyı kullanmışlardır. En başta buğdaygillerin yetiştiriciliği ile ilk karfiçe yazılarını bulmuş olan Mezopotamya, milattan önce 2850 senesinden milattan önce 2400 yılına kadar belli bir süre içinde Site adı verilen birbirinden bağımsız çok mühim şehir devletleri görünümünde yaşamını sürdürmüştür. Akkadlıların Milattan önce 2371 senesinde

birinci Sargon yönetiminde güneydeki Ur, Lağaş, Uruk, Ovma ile Savahin ile kuzeydeki ünlü Ninova ile Asur benzeri Site kentlerini bir araya getirmesi tarihte tanınan büyük imparatorluk olma durumunu oluşturmuştur (Şaban, 2011, s. 23).

Mezopotamya ile etrafı, bir sürü uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Zağros ile Toros benzeri mühim dağlar çabuk geçişlere ayrıca halkların birbirine kolay şeklide karışmasına engel olmuş, Akdeniz ile Basra Körfezi ise insanların uzaklara göç etmesine engel olmuştur. Dicle ile Fırat benzeri ırmaklar hikmet, bilim, devlet ayrıca dinlerin sonsuz düzenine akış sağlamaya devam etmişlerdir. Irak, Mezopotamya bölgesinde olsa da öncesinde politika açısından İran devletinin bir parçası olmuştur. Irak'ta bilinen büyük harpler burada gerçekleşmiştir. Irak devleti, millattan önce 6000 yıllarından başlayarak doğudan gelen göçler için elverişli bir yerleşim mekânı olmuştur. Babil, Hurri, Sümer ve Akad benzer ülkelere ev sahipliği etmiştir. Bu mıntıkaya eski asırlarda yerleştiği bilinen ilk topluluk ise Sümerler idi. Bu nedenle Güney Mezopotamya'nın eski asırlardaki adı Sümer'dir (Köroğlu, 2013, s.25).

Milattan önce 2900 senelerinden başlayarak Irak devletinde meydana çıkmış olan Sümerler, Pers öncesi dönemi oluşturmakla birlikte kendilerinden sonra gelen tüm bölgesel devletleri etkilemiştir. Millattan önce 2350 seneleri ardından "*Sami*" soyundan boy olan ile Arabistan mıntıklarından göç etmiş olarak değerlendirilen Akadlar, Irak bölgesine yerleşmişlerdir ve zamanla Sümer şehir kültürlerine uyarlanmış, çivi yazmalarını dillerine uyarlamışlar. Millattan önce 2000/1600 yıllarında Irak ülkesine fazlaca boy göç etmiştir. Hitit uygarlığının yanında millattan önce 1595 yılında yıkılan Babil şehrinde sonra bölgede Hurriler ile Kassitler tavattun merkezi kurmuşlardır. Onların güçsüzleşmesiyle Asurlar yineden yükselişe geçmişler milattan önce 9.-5. yüzyılları arasında aktifleşmişlerdir. Medlerin doğu bölgesinden gelmeleri ve milattan önce 539 yılında Babil şehrini yakalamasıyla Irak ülkesinde Ariler kavımı, Samilere hâkim olmuşlar ayrıca bu durum İslam fethine kadar sürmüştür (Gökalp, 2019, s. 33-34).

Büyük Sargon'un torunu Akad kralı Naram-sin döneminde güçsüzleşen Akad İmparatorluğu, millattan önce 2200'li yıllarda Gutilerin hücumları sonucu yıkılmıştır. Hanedanın yıkılmasından sonra Lâris, Babil, İsin ile Asur benzeri "*Sümerler*" soylarından olmayan boylar bu mıntıklara hâkim olup devlet kurmuşlardır. Babil şehrindeki Amotiter milattan önce 1894 senesinde tüm Mezopotamya'ya egemen

olmuşlar, Hammurabi devrinde devletin birleştirilmesi için en başta anayasa olarak “*Hammurabi Kanunları*” yapılmıştır. Millattan önce 1595 senesinde Babil Kaşiler tarafından sonlandırılmıştır. Devletin kuzey bölgesine egemen olan Asurlular demir kullanarak şehri ele geçirmelerdir (Şaban, 2011, s.24).

Eski çağlardan beri Irak'ta kurulan devletleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- Sümerler milattan önce (3500 / 2350).
- Akadlar milattan önce (2350 / 2200).
- Gutiler milattan önce (2200 / 2100).
- Asurlular milattan önce (2000 /1800).
- Babilliler milattan önce (1800 /1600).
- Hurriler milattan önce (1600 / 1200).
- Asurlular, Babilliler, Aramiler milattan önce (1200/1150).
- Asurlular milattan önce (911/ 609).
- Babilliler milattan önce (629/ 539).
- Hahâmenişler milattan önce. (550/330).
- Selevkoslar milattan önce (323/238).
- Partlar milattan önce (247) milattan sonra (224).
- Sasaniler milattan sonra (226/ 651).

Irak bölgesine uzun yıllar egemen olan Arilerin tarihi Medlerle başlar. Medler, Irak tarihi açısından, rakipleri Asur'lara yenilip dağılan Irak devletine egemen oldukları ve Pers İmparatorluğunun kuruluşuna zemin hazırladıkları için epey önemlidir. Milattan önce 550'lerden sonra Hahameniş İmparatorluğu'yla başlamış olan Pers İmparatorluğu'nun tarihi ilk kanıtladıkları Yunanlar olmuştur. Irak devletinde İslam fethine kadar üç mühim Pers İmparatorluğu egemenlik kurmuştur. Bunlar da Sasaniler Partlar, Hahâmeniş'lerdir. İslam öncesi Pers devletinin politik tarihinde çok mühim kırılma İskender'in milattan önce 330'larda Hahamenişler tarafından yıkılması ile sonrasından kurulmuş olan Helenistik Selevkos devletidir (Gökalp, 2019, s. 35-36-37).

İskenderin yıkılması ile vefatı sonrasında Seleukos İmparatorluğu Pers devletinin topraklarını bir müddet istila etmiştir. Ardından Irak'ta hâkimiyet sağlayan Partlar (MÖ. 247-224) Budizm, Pers, Yunan ile Zerdüştlük mitolojisi, Hristiyan ve

Yahudiliğin İran devletinde harman olduğu bir devir olması dikkat çekicidir. Irak'ta kurulan son Pers imparatorluğu olan Sasaniler, büyük bir iktidar süreci geçirmiştir. Sasani hükümeti, 1. Şapur1. Erdeşir, 2. Behram, 1. Hürmüz, 3. Behram, 1. Behram, 1. Nersi, 2. Şapur, 2. Nersi, 2. Hürmüz, 3. Şapur, 5. Behram, 4. Behram, 2. Erdeşir, 4. Şapur, 2. Yezdigerd, 3. Hürmüz, 1. Yezdigerd, 1. Firuz, Balaş, 1. Kavad, Çamaşp, 1. Kavad, 2. Hüsrev, 1. Hüsrev, 6. Behram, 4. Hürmüz, 2. Hüsrev, Farrohan, Bistam, Baron, 2. Firuz, Azermidoth, 3. Yezdigerd gibi şahlarla iktidar süreci geçirmişlerdir. Hz. Ömer döneminde Sasaniler yıkılarak, toprakları fethedilmeye başlanmıştır. Sasanilere ait bir eyalet olan Irak da o dönemde Müslüman toprakları arasına girmiştir. Irak'ın Müslümanlar tarafından fethi, hem Sasani devletinin yıkılmasına hem de Şam fetihlerini kolaylaştırmaya yaramıştır. Hazreti Ebu Bekir ile Hazreti Ömer döneminde Irak devleti özelinde fetihler gerçekleşirken, Hazreti Osman zamanında Irak ülkesi, İslam Ordusu'nun merkezi ve Hazreti Ali zamanında de ülkenin idare merkezi durumuna getirilmiştir (Gökalp, 2019, s. 45-57-81).

2.3. Müslümanların Fethinden Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Irak

Irak ülkesinin İslam dönemi, 633 senesinin Muharreminde Hazreti Ebu Bekir'in Arabistan'da olan ayaklanmaları bastıran Halit bin Velit Irak ülkesine gönderilmiş olduğu büyük fetih operasyonu yapılmıştır. Bu operasyonun başladığı yer Sasanilerin başşehiri Medainidir. Irak devletinin Müslümanlar tarafından fethi iki kollu yapılmıştır. 1. merhalede Fırat'ın batısı kontrol altına alınmıştır. İkinci aşamada ise Fırat'ın doğusuna girerek başşehir Medaine geçilmiş ayrıca Sasanilerin ölümüne yol açan vuruş yapılmıştır. Askeri ile politik olarak İslam dininden olan Sasani topraklarına geçtiklerinin 3 sene ardından Medain fethedilmiştir, 9 sene sonra Sasaniler öteki kentlerde egemenlik kurmuşlardır. Hz. Ömer döneminde Irak'ın fethi başlayarak, Keşker'in fethi, Köprü Savaşı, Büveyb Savaşı, Pazar baskınları, Kâdisiye Savaşı ve ardından Irak'ın başkenti olan Medain'in fethi gerçekleştirilmiştir. Irak fetihlerinde Müslümanlığı kabul edenler zamanla etnik kimliklerini kaybederek Persler, Yahudiler, Zenciler, Aramiler, Hindliler, vb. Müslüman olduktan sonra Arapça konuşmaya başlamışlardır. Mağrib, Irak, Mısır Şam benzer şivelerinin ardından meydana çıkması nedeni ise ehli ile Arap kökenli olmayan Müslümanlardan kaynaklanmaktadır. Emevîler zamanında ise Şam başşehir olmuş idi. Emevîlerin ikinci

halifesi Yezid bin Muaviye devrinde Hazreti Hüseyin katledilmesini ne rağmen Irak Arap İslam uygarlığının merkezi olmuştur. Bu sebeple Basra ile Kufe benzeri kentler büyük olmuş ayrıca el-Haccac bin Yusuf'un idare merkezi ettiği araç kenti kurmuştur. 2'ci Abbasî halifesi Dicle ırmağı üstüne “*Bağdad*” şehrini yaptı. Yedi yüz elli senesinde Abbasî halifeliği ve egemenliği Emevî devletinden Abbasî devletine geçmiş ve Hilafet merkezi Şam bölgesinden Irak bögesine taşınmış oldu (Gökalp, 2019, s. 81-83).

İslam fetihlerinden sonra bölgenin merkezi için kurulan “*Irakeyn*” ismi ile de anılan Kufe ve Basra kentleri, Sasani imparatorluğunun başkenti Medain'in yerine geçmiştir. Hz. Ömer döneminde kurulan Irakeyn, fetihlerin kalıcılığını sağlamak amaçlıdır. Irak bölgesinde gerçekleştirilen bu yapılanmalara dair Müslümanların buraya belli şekilde yerleşmeleri "*Nihavend Harbı*"ndan sonra olmuştur. İran kapılarını İslamiyet'e açarken, Irak'da yer alanların da belli egemenlik kurulmasına neden olmuşlardır. Hazreti Osman devrinde, Kinde, Tay Abdülkays ve Emevîler döneminde Şeyban, Selul, Hazrec bemzer boylar Irak ülkesine göç ederek, halkın çoğunun İslamiyet'i benimsemesinde mühim bir rol oynamıştır. Emevî devletinin yıkılması ve ayrıca Abbasî Devletinin tesislenmesinde Irak devletinin bir merkez temel kaide görevi etmiş, bu bölgede yaşayan toplumun mühim bir bölümü Abbasî devlet hareketinin civarında yer oluşturmuştur. Emevî devleti, Irak valilerini kendileri atama yapmakla birlikte Irak 5 büyük eyaletten birini teşkil ediyor ve merkezi Bahreyn olan bu eyalet Basra, Horsan, Kırman, Kufe, Maveraünnehir'i ile Uman kapsıyordu. Yaklaşık bir asır devam eden Irak devleti ile Suriye savaşı ilk kez Irak ülkesinin zaferi ile sonuçlanmış ve iktidar'ın merkezi Hazreti Ali devrinde Kufe bölgesine taşınmıştır. Abbasîler devletin idaresi ele geçirince ülkelerini sembolize ederler ve yeni başşehirleri yönetmeye başlarlar ayrıca Kufe bir müdet sonra yerini Enbar ve Haşimiyye'ye bırakır (Küçükbaşçı, 1999, s. 87).

Arap yarımadası dışındaki coğrafyaya gelmeleri Peygamberin ölümünden sonra Hazreti Ebû Bekir'in halifeliği devrinde gerçekleşir. Hazreti Muhammed, sağlığında Arap yarımadası dışına çıkmaya başlamış olan İslam silahlı kuvvetlerine (ordularına) Sasaniler devletini hedef göstermiştir. Bu nedenle Hazreti Ebû Bekir, ridde olaylar hareketlerini güzel biçimde çözüme kavuşturmuştur. Sasaniler ile edilecek savaşların ilk safhasını oluşturulmak Irak devletinin fethi ile gerçekleşti. Bu hamlesi ile İslâm dinini beşeriyetlere bildirmek ayrıca fethin temel hedefi kelimetullahı uygulamak

mevzusunda Hazreti Peygamber'in başlattığı stratejiye devam etmişler. Müslüman halklarının, Irak devletinin fetihleri neticesinde sıyrılan politika birliğini yeniden tesis etmek diğer taraftan da başta İran, Hindistan, Horasan ve Mâverâünnehir'de gerçekleştirilecek fetihler için merkezi konumunda olan bu bölgeye girme arzusunda idi (Halil, 1999, s. 86).

Irak ülkesinin fetihlerinden öncesi mıntıkada olan ilerleme ve değişimler kısaca şu şekilde ilerler: Müsenna bin Harise eş-Şeybani, Irak devletinin Sasani devletine ait merzûban ile dihkânların, Arap kabilelerine yönelmiş olan baskıları artınca durumu Sasani devletine anlattı. Fakat bundan bir netice alamadı. Bunun üzerine Bekir bin Vâil, kabilenin öteki kollarına önderlik edip Übülle ile Hîre arasındaki bölgelerde Sasani devletine karşı direnişe geçmiştir. Hîre şehir bölgesinden Sasani imparatorluğunun topraklarının iç muhitlerine akınlar düzenleyerek büyük zorluklar yaşadı ve yaşattı (Kelpetin, 2010, s.269).

Ebu Ca'fer el-Mansur, Bağdat'ı başşehir yapmıştır Abbâsîyûn, Bağdat kentinden sonra da Samerra kentini başşehir ilan ettikten sonra Irak ülkesinin fakat politika anlamında değil, dini, içtimaî, askeri ile iktisadi alanlarda da ön plana çıkartmışlardır. Mutasım Billah devri ile birlikte Abbasîler imparatorluğunda özel olarak Irak devletinin Türk egemenliği öne çıkmıştır. Halife Mu'teid Alellah Ahmet bin Cafer, Aabbasîlerin merkezini tekrardan Bağdat kentine taşımış olduktan sonra bu esnada da küçülen Abbasî Devleti'nin elinde yalnız Irak ülkesinin toprakları kalır, İslam dünyasında pek çok ülke ortaya çıkmıştır. Ardından Irak egemenliği el-Büveyhiyyun hakimiyeti Selçuklu imparatorluğu egemenliği altına geçmiştir. Selçuklu devlet padişahları Irak'ı tayin ettikleri şahneler kabilesi ve amidler ile yönetmişlerdir. Sultan Muhammet Tapar'ın ölümünden sonra kardeşi olan Sencer, Büyük Selçuklu tahtına çıkmışken yeğeni Mahmut bin Mohammed Tapar da Irak devletinin Selçuklu hükümdarı olmuştur. Irak ve İran Acem hâkimiyetine geçtikten sonra başta Bağdat olmak üzere Irak, Moğolların saldırılarına maruz kalmış, Moğollar Bağdat'ı ele geçirerek Abbasî hâkimiyetine son vermişlerdir. Bağdat'taki Celâyirli hâkimiyeti Karakoyunlular savaşı ile sona ererken 1467 Irak, Akkoyunluların egemenliği altına girmiş ve ardından da Safevi Devletinin hükmüne geçmiş 1508 sadece yirmi altı sene egemenlik süren bu hanedanın Irak devletinin egemenliği de 1543 senesinde Kanuni Sultan Süleyman'ın düzenlediği "*İrakeyn Seferi*" ile son bulmuştur (Küçüktaşçı, 1999, s. 89-90).

Hazreti Ali, halife olunca "Kufe"yi başkent ilan eder. Emevîlerin doğudaki toprakları Irak devletinden yönetilmekteydi, Emevîler Hilafeti Irak devletine egemen olabilmesi için vilâyet sistemini sağlamışlardı. Merkezi Kufe olan bu vilâyet Basra, Kirman, Uman, Sicistan, Bahreyn, Horasan ile Maveraünnehir'i içine almak olmuştur. Zamanla stratejik önemin olması yanında bir ayaklanma bölgesi halini alan Irak devlet bölgesinde Emevî egemenliğinin tesisini 694 senesinde Haccac bin Yusuf es-Sekafi gerçekleştirmiştir. Irak bölgesinin çok çeşitli ve bol miktarda mal üretmek olduğu halde karışıklıklar içerisinde bulunduğu ve çok yönlü sükuna kavuşmadığından ticaretten Suriye ülkesi gibi pay alamamış ve ekonomisini çağdaştıramamıştır. 745'li yıllarda Irak'ta hâkimiyetin Haricilerin eline geçtiği görülmüştür. Zap Suyu Savaşı ile bölgedeki Emevî hâkimiyeti sona ermiştir. Aşağı yukarı bir çağ süreduran Suriye ülkesi ile Irak anlaşmazlığı tarihte görülen ilk sefer Irak devletinin başarısı neticesinde ve gücünün merkezi Hazreti Ali devrinde olduğu gibi Kufe şehrine taşınmış oldu. Ülkenin kurulmasının sağlaması ardından sonra kurulmuş olan Bağdat kentini başşehir yapmıştır. Böylece ülke Hint Kuzey buz okyanusu ile Akdeniz arasında koca bir ekonomik bolluk ve rahatlık içinde yaşamaya vardı. Halife tarafından çağrılmış olan Selçuklu devletinin Padişahı Tuğrul bin Mikail'in seçilmesi ile egemenlik Büveyhiler devletinden Büyük Selçuklu İmparatorluğuna geçmiştir (Halil, 1999, s. 88-89).

2.4. Osmanlı Hâkimiyetinde Irak

Osmanlı döneminde ilk defa Irak ile ilgili gündemler, Yavuz Sultan Selim'in Mısır ve Suriye fethi ile başlamıştır. O dönemde Bağdat'ın Safevi yönetimi altında olması, Suriye limanları açısından tehlike arz etmekteydi. Osmanlılara karşı yayılım gösteren Safevilerin yoğunluğunu ve yayılımını bastırmak isteyen Osmanlılar yakinen Irak ile ilgilenmeye başlamıştır. Safevîlerin Bağdat'ı kendi idarelerine almaları ile birlikte Safevi devleti ordularının hareket etmesi ve bunun akabinde Kanuni Sultan Süleyman'a bağlı olduklarını bildirmesi üzerine Safevi Şahının, 1. Tahmasb tarafından bertaraf edilip Bağdat'a yeniden hâkim olması Osmanlıların dikkatini buraya tekrar yöneltmiştir. Osmanlılar 940 yılında "Şark" seferine çıkmışlardır. Acem ile Arap üstüne edilen bu sefer Osmanlı dönemi eserlerinde "Irakeyn (iki Irak) Seferi" olarak da bilinmektedir. Seferin sonucunda Güney Azerbaycan ve Bağdat şehri alınmıştır. 962

yılında Osmanlılar ile Safevîler arasında yapılan Amasya Antlaşması ile Osmanlıların Irak ülkesinin üstünde olan egemenliği tanınmıştır. Bu egemenlik 20. yüzyıl başlarına kadar devam etmiştir. Irak'ın Osmanlı imparatorluğuna katılması dini, ekonomik ve politik açıdan gelişmelere yol açmıştır. Yavuz Sultan Selim devrinde başlatılmış olan Yakın Doğuda Arap ülkelerini Osmanlı imparatorluk egemenliği altına alma ve dolayısıyla İslam'ın liderliğini üstlenme girişimi tamamlanırken, bir başka yönden Şiiliği temsil iddiasında olan Safevîler devleti karşısında tam bir üstünlük sağlanmıştır. Irak'ı bölgesine katması, Akdeniz ile Hint kuzey buz denizi arasında yapılan yolların denetimini ve kontrolünü, İpek yolunun kullanımını gerektiren ticaret akışı üzerinde Osmanlı Devletinin üstünlüğünü oluşturmuştur (Mantran, 1999, s. 91).

Irak toprakları, Yavuz Sultan Selim devrinde "*Çaldıran*" savaşında yani 1515 senesinde Osmanlı Devleti egemenliğine girmiştir. Fakat daha sonra bölgenin gerçek anlamda Osmanlı egemenlik idaresi altına girmesi ise Kanuni Sultan Süleyman ile olmuş idi. Kanuni, İran devletiyle olan sınır anlaşmazlıklarından ötürü İbrahim Paşa'yı 1533 yılında İran bölgesine göndermiştir. İbrahim Paşa, savaşız Tebriz şehrine kadar girmiştir. Hükümdar 1534 senesinde İstanbul şehrinden hareketle, Tebriz kentine ulaşmış ve kışı Tebriz'de geçirdikten sonra ordusuyla Tebriz şehrinden Bağdat şehrine hareket etmiştir. Bağdat valisi Tekeli Han, Osmanlı Devletinin güçleri varmadan önce, Bağdat kentini bırakmış Bağdat kalesi 1534 senesinde zorluk çekilmeden elde edilmiştir. Hükümdar burada yönetim ve intizam oluşturmak için 4 ay kalmıştır (Uzunçarşılı, 1995, s. 339).

Osmanlılar 1533 senesinde başlamış olan İrakeyn ya da iki Irak Seferi neticesinde Irak ülkesini hakimiyeti altına almıştır. Aşağı yukarı dört asır Osmanlı devlet yönetiminde kalan Irak, kesinlikle bilinen Orta Doğu'nun ön oluşumunu çizen mühim devletlerden biri olmuştur. 1990 senesinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği rejim değişikliği sebebiyle enerjisini devlet problemlerini çözümlmek için harcarken küresel kuvvetler de Orta Doğu siyasetini Irak ülkesini merkeze alarak tekrar dan şekillendirmeye uğraşmışlardır (Avcı, 2022, s. 5).

Osmanlı iderasinde Irak, XVII. yüzyılda 4 büyük ile ayrılmıştır. Bunlar Bağdat, Basra, Musul ile Şehrizar illeri olmuş, illere gelen valiler 1864 yılındaki vilayetler tüzüğünden sonra modern yapılanmaya gitmişlerdir (İbrahim, 2021, s. 122).

1908 yılında Reval Görüşmeleri sırasında II. Abdülhamit, meşrutiyeti duyurmuş ve ardından “*Türkçülük*” cereyanı devlet üstünde tesirli olmaya başlamıştır. İkinci Meşrutiyet ile idareyi gerçekten ele geçirenler 1913 yılında Babı Ali baskısıyla yönetimi de ele geçirmişlerdir. Kimi değişikliklerle yürütülen anayasaya göre hükümdarın kurulu açma ile kapatma izni sınırlandırılmıştır. İktidar kuruluna karşı mesul duruma gelmiştir. Devlet yüksekokullarında okuyabilmek için Müslüman olma koşuluna benzer kimi zorunlu şartlar kaldırılmıştır. II. Abdülhamid zamanında, Irak ülkesinde II. Abdülhamid’in paşaları ile sünni şeyhlerin çok yakın dini bağı mevcuttur. Bu durum valilere karşı bir gözdağı olarak görülmeye başlamıştır. İttihatçılar bunun da ayırımına ulaşarak Irak devletinin üç kentinde düzeltmelere girişmişlerdir. Modern bir eğitim yönetimi ile işleyecek olan askeri ve sivil okullar açılmıştır. Bu okullardan mezun olanlar İstanbul şehrinde eğitime devam edebileceklerdir. Bağdat şehrinde askeri rüşdiyeler, hukuk okulları ayrıca da fakülteler açılmıştır. Tüm bunlarla birlikte mıntıkada, siyasette, iktisatta ve öbür yapılanmalarda bir sınıf oluşturuldu (Mantran, 1999, s. 91).

Davut Paşa'dan sonra gelen valiler arasında Irak devleti tarihinde ünlü düzeltmeleri ile malum olan Mithat Paşa, Bağdat şehrinin valiliğine getirildi. Paşa, halkı görevlileri eleştirmeleri için cüretlendirip düzeltmelere rağbet etmeleri için eğitti. Bunun üstüne, Mithat Paşa zamanında ez-Zevra gazetesinde görevlileri eleştiren birçok yazı neşredilmiştir. Ayrıca o, soygunluk ile eşkıyalık olgularını bitirmiştir. Böylelikle devlet, tarımsal ve iktisat yönünden gelişmiş ayrıca gelirleri artmıştır. Paşa, halletmek istediği aşiretlerin yerleşme sorunlarını vergi ödemelerinde kolaylık göstererek barış yoluyla halletti. Aşiretler yerleşik hayata geçip ziraat ile uğraşmışlar, ayaklanmalardan vazgeçmişler; bu durum kendileri için topraklarının sulama meselesini düzenleyen devlet güçlerine saygı duymalarını sağlamıştır (Korkmaz, 2005, s. 38-39).

Bu yıllarda Basra ve çevresi, tacirlere, İngiliz, Portekiz ve Hollandalı denizcilere açılmış, Eyüplü Hasan Paşa'nın 1704 senesinde Bağdat şehrine atanması ile etrafının yönetim yapısında köklü değişikliklere neden olmuştur. II. Mahmud ile beraber Irak Babialı ile Kölemenler arasında iktidar mücadeleleri meydana gelmiştir (Mantran, 1999, s. 93).

2.5. Irak Coğrafyasının Divan Şiirine Etkisi

Türklerin İslamîyete geçmesi Türk ve dünya tarihi için önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilir. Türkler, Acem ve Arap kültürleri ile çabuk etkileşime geçmişlerdir. Sosyal yaşamdan ülke yönetimine kadar hemen her konuda ve her sahada etkisini göstermiş olan bu tesirler edebiyata ve şiire de aksetmiştir. Sağlam ve köklü bir sözlü geleneğe sahip olan Türk şiirinin, anlam ile biçim açısından güçlü olan Arap ve Acem şiiri ile tanışması, eski Türk şiiri edebiyat alışkanlığını meydana çıkarmıştır. Özel olarak XI-XIV. yüzyılları arasında biçimlenen şiir varlığı XIX. yüzyıla kadar devam etmiştir. Ortalama olarak 6 asırlık bir zamanın dilimine yayılan Divan edebiyatı ve şiiri coğrafya alanı olarak da büyük bir alana yayılmıştır. Türkistan devleti ile Hindistan devletinden Balkanlara; Kırım'dan Hicaz'a, Türk kültürünün varlık gösterdiği bütün coğrafyalarda divan şiiri yaşatılmıştır. 1839 senesinde ilan edilmiş olan Tanzimat Fermanı sonrasında bir süre daha varlık gösteren bu edebiyat yerini Batı etkisinde oluşan başka bir edebiyata bırakmıştır ki bu edebiyat daah sonraları edebiyat tarihçileri açısından yeni edebiyat olarak nitelenmiştir (Ercilasun, 1989, s.3-4).

XIX. yüzyılın ikinci döneminde Hersekli Arif Hikmet, Yenişehirli Avnî ile Leskofçalı Gâlib'in de yer aldığı şairlerin öncülüğünü yaptığı Encümen-i Şuara Topluluğu, Eski Türk şiiri için son uğraşı verenler olmuştur. Rönesans ve coğrafi keşifler ile başlamış olan değişim, XVIII. asrıdan sonra Batıyı ve daha sonra bütün dünyayı saran Sanayi İnkılabı ile beraber hız kazanmıştır. Artık Dünya, Avrupa medeniyetinin önderliğinde çağdaş bir çağa hazırlık yapmaktadır. Çağdaşlaşma Osmanlı Devletinin kararlarında ortaya çıktığı için gittikçe yaşamın yeni ile eski alanı ikiye bölünmüştür. Divan edebiyatı olarak isimlendirdiğimiz edebiyat, Osmanlı Devletinde yaşamını sürdüren değişim ve dönüşümle beraber inkılabını kapatmış olacaktır. Değişim tabii olması için merkezden başlayarak dışarıya doğru gelişmiştir. Bu nedenle Şükrî Bitlisî'nin yaşamış olduğu Kerkük ve çevresi daha geç etkilenmiş ve klasik edebiyat bu çevrede daha uzun yaşamıştır denilebilir. Ercilasun, Irak Türkleri ile Edebiyatları başlığı bulunan makalesinde, son devrede azalmak ile bereber, divan şiirinin Irak Türkleri aralarında uzak olmayan bir zamana kadar yoğun biçimde yaşamış olduğunu tebarüz ettirir (Ünver, 1998, s. 131-136).

Fuzûlî, Nevres ve Rûhî benzeri şairlerin yetişmiş olduğu Irak coğrafyası ise divan şairleri açısından oldukça önemlidir. Özellikle XVII. yüzyıl, divan edebiyatın çok zengin dönemlerinden biri olarak kabul edilir. Bu çağda Nâbî, Nefî, Nâilî, Nergisî, Nevzâde Atâyî, Azmîzâde Hâletî ve Şeyhülislâm Yahyâ gibi büyük şairler yetişmiştir. Mezopotamya yerlerinden olan Irak, ilk yerleşim merkezlerinden, en eski çağlardan günümüze kadar önemli bir coğrafya olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk yerleşim yeri olması dolayısıyla ilk yazının, ilk paranın kullanılışı, ilk ticaret, tarım unsurlarının görülüşü üzerine kurulan devletler tarafından üzerinde hâkimiyet kurulmak istenilen bir bölge olarak ele alınmış ve tarihe geçmiştir. Önemli ticaret yollarına kapı eşiği olan Irak, coğrafi konum olarak Ortadoğu'da kurulmuştur. Osmanlı Devleti, Yavuz Sultan Selim'in Şark fethiyle Irak gündemini oluştururken, Kanuni Sultan Süleyman'ın Irakeyn seferlerini başarılı bir şekilde tamamlayarak, Irak topraklarını Osmanlı coğrafyasına katmıştır. Bu sebeple Irak coğrafyası, Divan şairleri üzerinde yeni kazanılan önemli bir toprak olarak, hem aşk temalı hem de padişahlara övgü, sevgiliyle özdeşleştirilen unsurlarıyla etkileşim sağlamıştır.

Irak coğrafyası özellikle divan edebiyatı şairleri tarafından oldukça zengin bir şekilde işlenmiştir. Özellikle Bağdat bölgesinde yaşayan şairler yaşadığı coğrafyayı şiirlerinde işlemiştir. Aşağıdaki beyitlerde coğrafi yerlerin hangi boyutları ve hangi özellikleri ile işlendikleri görülmektedir.

Fuzûlî, Osmanlı coğrafyası için önemli olan topraklardan biri olan Irak'tan bahsederek, Irak memleketi için dua etmektedir. Irak toprağında bulunan sultanı, ordusunu Allah'ın daim ve baki eylesmesini dileyen şair, Irak'a ordunun gönderilmemesiyle büyük zarara uğramış olduklarını ifade ederek, müşkül durumdaki Irak'tan bahsetmektedir.

Halleda'llâhümme sultânen sakâ arza'l' Irâk

Hîne ma 'z tarret bi-irsâli's-sehâbî ke'l-bihâr (Kılınç, 2021, s. 239).

Günümüz Türkçesi:

“Irak toprağındaki sultan ordusunu Allah daim ve baki eylesin! Gururla denizlere çağrılan (ordu) gönderilmeyince zarara uğramış (lar).”

Rûhî, Bağdat'ın fethinde ordunun, padişahın perişan bir hale büründüğüne fakat o halde olmalarına rağmen dönen devreden feleğin kendilerine güldüğünü, talihlerinin döndüğünü bu sebepten de âlemin baş tacı olduğu düşüncelerine kapıldığını açıklamıştır. Bağdat'tan dolayı bu kutsal şehri, memleketi fethetmenin getirisi olan izzetle bünyelerinde şeref, fetih cesareti gibi iyi duygu, ahlak vb. olduğunu belirtmiştir.

Ne denlü haksâr isen yine ser-tâcıyuz çârhun

Şeref var zâtımızda hâk-i burc-ı evliyâyuz biz (Erten, 2018, s. 275).

Günümüz Türkçesi:

“Ne kadar perişan bir halde kaldıysan da yine feleğin baş tacıyız. Bizim bünyemizde Bağdat'tan dolayı şeref vardır, biz evliya burcunun toprağıyız.”

Rûhî, Bağdat'ın yüzü suyu hürmetine, onun kutsal bir memleket olmasından dolayı cansız nesnelere olduğu kadar sadece ticaret işi yapmaya gelenlerin dahi can vereceğinden bahsetmektedir. Bağdat'a güzelleme ve kutsiyet atfeden şair, Bağdat meclisine altın kalem gibi parıldayan Merkür gezegeninin dahi ayak basacak kadar görkemli, baş eğdiren, can verdiren özelliklerine değinmiştir.

Bağdâdun âb u rûyî Harîrî ki cân virür

Bezmine pâ ' Utârîd-i zerîn-kalem basa (Erten, 2018, s. 391)

Günümüz Türkçesi:

“Bağdat'ın yüzünün suyuna ki ipek tüccarı bile can verir. Meclisine altın kalem gibi olan Merkür gezegeni ayak bassın.”

Divan şiirinde Irak coğrafyası, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman ile Osmanlı coğrafyasına girmiştir. Şairler sultanlarına övgüde bulunurken yeni fethedilen ve Müslümanlaştırılan bu topraklara da övgüde bulunmuşlardır. Irak topraklarının ticari önemi, siyasî konumu, fetih hareketleri, medeniyetin beşiğini oluşturması gibi unsurlar Divan şiirine yansımıştır.

Yavuz Sultan Selim ile beraber başlayan Ortadoğu seferleri, Kanuni Sultan Süleyman'ın Irakeyn seferleriyle tamamlanmıştır. Taşlıcalı Yahyâ Bey, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman ile beraber seferlere katılan bir şairdir. Şair burada sultanına seslenişte bulunarak Osmanlı coğrafyasına kattığı, sınırları genişlettiği yeni toprakların, Kaşan, Horasan, Irak halkının bu sultanın adaletini duyarak âşık olduklarını ve Osmanlı sultanlarına tâbi olduklarını ifade etmektedir.

İşidüp adlün kulakdan âşık olmuştur şehâ

Ehl-i Kâşân u Horâsân u Irak u Isfahân (Çavuşoğlu, 1977, s. 25).

Günümüz Türkçesi:

“Ey şah! Kaşan halkı, Horasan, Irak ve Isfahan, adaletini kulaktan işiterek âşık olmuştur.”

Irak'ın merkezi olan Bağdat şehrini bir istiridyeye benzeten şair, bu diyarın mücevheri olan Necef'in incisi olarak da Hz. Ali'den bahsetmektedir. Irak, dini anlamda kutsal memleketlerden biri olarak Divan şiirinde karşımıza çıkmaktadır. Irak'ın Necef'inde Hz. Ali'nin bulunması, Kербela'da Hz. Peygamber'in torunları Hazreti Hasan ile Hazreti Hüseyin'in şehit edilişi şairleri derinden etkileyerek, onların şiirlerine yansımıştır. Burada Bağdatlı Rûhî, Hz. Ali'nin yanında bulunduğu şehir olan Irak'ın Bağdat'ında tüm mücevherlerin taş toprak gibi değersiz kalacağını belirtirken, Hz. Ali'ye, Irak'a, Bağdat'a ve Necef yoluna bir kutsiyet atfederek övgüde bulunmaktadır.

Bağdâd sadeftür güheri dür-i Necef'dür

Yanında anun gürr ü güher seng-i hazefdür (Erten, 2018, s. 114).

Günümüz Türkçesi:

“Bağdat bir istiridye, mücevheri Necef'in incisi Hazreti Alidir. Onun yanında inci ayrıca mücevher, taş ile toprak gibidir.”

Nâilî, aşağıdaki beyitte Kanuni Sultan Süleyman'a ve Irak'ı fetheden orduya gönderme yaparak övgüde bulunmuştur. O padişah ki, Irak'ın fatihidir, Irak'ı Osmanlı coğrafyasına ve dinine katmasıyla onur sahibi namıyla ulu kıymetli bir şah olarak şöhret salmıştır. Irak coğrafyasının Divan şiirine etkisi olarak ele aldığımız beyit

örneğinde görüldüğü gibi şair, fethedilen toprakları, şehri, diyarı fetheden fatihi ele alıp ondan övgüyle bahsetmiştir:

Ki ola fâtiḥ-i me‘mûre-i ‘Irâk-ı ‘Arâb

‘Uluvv-ı kadr ile nâm-ı bülend-pervâzı (İpekten, 2019, s.81).

Günümüz Türkçesi:

"Arabistan'ının Irak şehrinin fatihi ola ki o, onur sahibi namıyla ulu kıymetli şahtır."

Şair Nâilî, Hz. Hüseyin ile Hz. Hasan'ın Irak topraklarında Kerbela şehrinde şehit edildiği olaya bir göndermede bulunmaktadır. Divan şiirinde Irak'a ait olan Kerbela şehri, bu dini olaydan dolayı daima keder, acı, ıstırap, gam, çile gibi kötü duygu ve temalarla anılırken, Hz. Muhammed'in torunlarının orada öldürülüşünden dolayı da kutsiyet atfedilerek işlenmiştir. Şair, Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in Kerbela'da kanlarının dökülerek susuz kaldıklarını, acıdan hançer bakışlarıyla gözlerinin ateş saçtığını ifade ederken, memleketteki acıyı tarif etmektedir.

Şu‘le-i hançer-i nigâhından

Teşne-leb hûn-ı Kerbelây-ı dilem (İpekten, 2019, s. 55).

Günümüz Türkçesi:

"Hançer bakışlı ateş saçan gözlerinden, susuz kalmış kanlı Kerbela'dan dilerim."

Şair, Irak ülkesinden bahsederek, Fırat ve Dicle arasında kalan bu geniş arazide Hz. Muhammed'in soyundan gelenlerin bulunduğunu, bu açıdan bu topraklara kutsiyet atfettiğine işaret etmektedir. Doğrudan Kerbela olayını işleyen Nâilî, Hz. Hüseyin'in yiğit ve cesurca Kerbela savaş meydanında şehit edilışinden bahsetmektedir. Irak coğrafyasını dini açıdan Kerbela olayı ile kutsal ve acı dolu bir şehir olarak ele alan Divan şairleri Hz. Peygamber ve Hz. Hasan-Hz. Hüseyin olayı dâhilinde şiirlerinde etkilenerken işlemişlerdir.

Çü deşt-i Kerbelâyâ leşker-i İslamı cem‘ etdün

Yakin oldu ki Şah-ı Kerbelânun istenür kanı (Kılınç, 2021, s. 286).

Günümüz Türkçesi:

“Kerbela'nın padişahının kesinlikle kanı istendiğinde Kerbela çölüne İslam'ın askerlerini topladın.”

Irak coğrafyasının Divan şiirine etkisine genel açıdan baktığımızda öncelikle ülkenin şehirlerinden olan Kerbela'da Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in şehit edilişi üzerinde acı ve kederle durulmuştur. Aynı zamanda o bölgelerde Hz. Ali'nin özellikle Necef yolunda bulunması, yaşaması da Irak coğrafyasının Divan şiirine olan etkilerindedir. Divan şairleri Irak topraklarını Müslümanlığın savaşı verildiği vatan olarak görerek, kutsal nitelikleriyle işlemişlerdir. Bir diğer etki ise Yavuz Sultan Selim'in Ortadoğu seferlerini başlatmasıyla Kanuni Sultan Süleyman'ın Irak topraklarını Osmanlı coğrafyasına kazandırmasıyla görülmüştür. Divan şairleri, başlarında bulunan padişahları överken, onların fethettikleri yerleri, bölgeleri, memleketleri de onlarla beraber övgüyle ele alarak işlemişlerdir.

Irak coğrafyası, Divan edebiyatını etkileyen en önemli merkezlerden biri olarak görülmektedir. Irak'a atfedilen kutsiyet ile Divan edebiyatını kapsayan dönemdeki dini-tasavvufi görüş, peygamberlerin türbelerinin orada oluşu, gerek Kerbela olayının yaşandığı coğrafya oluşu, gerekse medeniyetin kurulduğu ilk anlardan itibaren yerleşim merkezi olması bakımından önemli bir coğrafya olarak edebi eserlerde yerini almıştır. Şairler, padişahların seferleriyle padişahlara övgü niteliğinde yazdığı şiirlerde bu coğrafyanın adını geçirerek, bilhassa İslamiyet merkezlerinden biri olarak işlemişlerdir.

Yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere coğrafyanın edebiyata etkisi yadsınamaz. Irak'ın medeniyetin beşiğini oluşturması özelliğiyle edebiyatta sıklıkla kullanılan coğrafi bölgelerden biri olmuştur. Divan şiirinde de sıklıkla gördüğümüz en büyük dış etkilerden olan coğrafi bölgeler İran-Irak, Arap-Acem diyarlarıdır.

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: XVII. YÜZYIL DİVAN ŞİİRİNDE IRAK COĞRAFYASI

3.1. Coğrafi Yerlerin Divan Şiirine Etkisi

Coğrafya, yaşam alanını oluşturması bakımından insanı her yönüyle merkeze alan edebiyatla doğru oranda etkileşim içerisindedir. İlk edebi ürünlerin meydana getirilmesinden itibaren kendisini gösteren coğrafya, insanın yer-mekân algısını, yaşadığı yeri aksettiren özellikleriyle edebiyata yansımıştır. Divan şiirinde de şüphesiz ki coğrafi yerlerin etkisini görebilmekteyiz. Padişahların, şehzadelerin ve devlet adamlarının buldukları mekân, şehir ve coğrafi yerler şairler için önem arz ederek, şiirlere konu olmuştur. Genel itibari ile padişahlara övgüde bulunan şairler, dolayısıyla onların buldukları, fethettikleri coğrafyaları da övgüyle, güzellemelemlerle kaleme almışlardır. Ayrıyeten şairlerin yaşadığı, gezdiği, gördüğü coğrafyalar da edebi eserlerde yerini bulmuştur. Özellikle divan edebiyatını her anlamda etkileyen Arap ve Acem diyarı sıklıkla ön planda tutulmuştur.

Divan edebiyatı kullandığı kaynakları açısından verimli bir içeriğe sahip olmuştur. Temelinde din ile tasavvuf olsa da aslında; coğrafya, astroloji, tarih, tıp botanik ve benzeri birçok ayrı disiplinden de beslenen edebî bir alandır. Bu alanın bu kadar verimli olmasında Osmanlı Devleti'nin geniş zamana ve coğrafyaya hükmetmesi, bu süreç ve mekânlarda mevcut olan medeniyetlerin dini ile kültürel birikimlerine sahip olmuştur (Yeniterzi, 2010, s. 302).

Özellikle önemli kültür şehirleri, kutsal coğrafyalar ve tarihi olayların yaşandığı yerler divan şiirinde sıklıkla işlenmiştir. Osmanlı coğrafyasında Anadolu şehirlerinden İstanbul, Konya, Bursa, Diyarbakır, Erzurum gibi önemli şehirler işlenirken Arap kültür kentleri olarak ise daha çok Babil, Basra, Halep, Mekke ve Medine, Musul, Nahşep, Dimyat, Erdebil, Gazze, Hayber, İskenderiye, Necef ve Niş benzer şehirlerin işlendiğini söyleyebiliriz. İran coğrafyasından; Ehvaz, Kirman, Şiraz, Nihavend, Tebriz gibi şehirleri de saymak mümkündür. Uzakdoğu şehirlerinde ise Belh, Bengâle, Buhara, Çarbâğ, Çiğil, Ferhar, Halluh, Herat, Kandehar, Lâhur, Nahcivan, Nevşâd, Semerkant, Şirvan, , Taraz, Tiflis ve Yağma gibi şehirler anılabilir. Nehirler arasında ise; Arda, Ceyhun, Dicle, Fırat, Meriç, Nil, Tuna, Tunca ırmaklarının klasik şiirde çok sık bir biçimde kullanıldığını görüyoruz. Bu ırmaklara seyrek de olsa ismi geçen, Aras, Kızılırmak, Asi ile Ergene benzer ırmakları de ekleyebiliriz (Aktaş, 2012, s. 5).

Edebiyat, yalnızca kendi içerisine dönük olan bir alan olmamakla birlikte insanı, insan hayatını ve duygu âlemini ele aldığı için doğrudan sosyoloji, coğrafya, tarih, antropoloji, yer yer siyaset ile de ilgilidir. Yazar veya şairler, yaşadıkları coğrafyadan etkilenmekle beraber yaşanan toplumsal olaylara kayıtsız kalamamışlardır. Bu da meydana getirdikleri eserlere yansıyan unsurlardan olmuştur. Divan edebiyatı, 13-19. yüzyılı kapsamaktadır. Anadolu Selçuklu döneminde gelişmeye başlayan bu edebi devir, Arap ve Fars edebiyatlarından etkilenerek genellikle aşk, tasavvuf, din, ahlak konularını ele almıştır. Güzel sanatların bir dalı olan edebiyat, diğer bilim dalları ve alanlarıyla konusunun ve malzemesinin insan yaşamı olma hususunda etkileşim içerisindedir. Edebiyatta ele alınan insan, insan yaşamı, toplumsal olaylar, halk kültürünü yansıtan unsurlar vb. insanların yaşadığı alana, coğrafyaya, tarihe ışık tutsa, kaynaklık etse dahi birebir gerçekleri yansıtmayarak, elindeki malzemeyi sanat algısı adı altında mecazlarla süsleyerek, bir kurmaca silsilesinde işlemektedir. Bilim dallarından bir diğeri olan coğrafya ise insanların yaşadığı alanı kapsayan yerlerin bütünüdür. Edebiyat insanı konu alırken coğrafya da insanın yaşam alanını kapsayan bir bütün dâhilindedir. Sanatçı, yazar veya şair, yaşadığı alanı, toplumu, coğrafyayı edebi unsurlar dâhilinde tasvir ederek, coğrafyalardan yola çıkan kahramanlarla, gezi unsurlarıyla, şehir veya ülkelerin meşhur unsur ve kültürel özellikleriyle bölgesel unsurları vb. işlemektedir (Kufacı, 2019, s. 467-468).

Ortadoğu bölgesindeki kentlerin yanına ek olarak Anadolu'dan da başta İstanbul şehri olmak üzere, Edirne, Erzurum, Karaman, Konya gibi mühim kültür kentleri de divan şairlerinin sıklıkla kullanmış oldukları yerlerden olmuştur. Ülke ve şehir isimlerinden başka Dicle, Fırat, Nil, Sina, Kaf ile Tûr ve benzeri coğrafi yer isimleri de şiirlerde çokça kullanılmıştır. Bu mekân adları İran şairlerinde görülmüş olan benzetme ve mecaz yolu ile şiire aksettirilmesinin yanında süsleyici yer olarak da divan edebiyatı şiirinde yer almaktadır. Şairlerin özellikle XVII. Yüzyılın sonlarına doğru edebi gelenek dışına çıkıp yaşadıkları veya aşına oldukları yerel çevreye de şiirlerinde yer verdikleri görülmektedir. Bu mekânlar, kendi devrinde olan herkesçe tanınan özellikleriyle söz oyunları ile divan edebiyatı şiirlerinde rol oynamışlardır (Kaplan, 1996, s. 206).

XVII. yüzyılda Divan şiirinde önemli olan yer adlarından İstanbul, Osmanlı İmparatorluğunun başkenti olması bakımından, pek çok medeniyete ev sahipliği

yapması bakımından ve dini açıdan önemli olan bir şehir olarak şiirlerde şehir güzellemelerinde sıklıkla işlenmiştir. Edirne, Konya, Bursa gibi şehirler ise şehzadelerin sancaklarının bulunduğu ve İstanbul'dan önceki başkentler olması bakımından şairlerce önemli yer-mekân adları olarak şiirlerde ele alınmıştır.

Divan edebiyatında önemli olan coğrafi yerler özellikle İslam dinini benimseyen Müslümanlar için Mekke, Medine, Ka'be, Kerbela gibi şehirler başta gelmektedir. Divan şiirinde şairleri etkileyen şehirler arasında ülkelerden Irak, Bağdat (Dâru's-Selâm, Burc-ı Evliyâ), Kufe, Necef, Basra, Anadolu, Rum, İstanbul (Sitanbul, Asitâne), Edirne, Kütahya, Bursa, Acem, Çin, Mısır, Şam, Hindistan, Halep, Hicaz, Tatar gibi coğrafyalar eserlerde göze çarpmaktadır. Milletlerin dolayısıyla da insanların hayatında önemli roller oynayan bu coğrafi yerler, kaderi şekillendiren unsurlar olarak edebi eserlerde malzeme ve konu olarak kullanılmıştır. Divan edebiyatı özellikle bir tarih ve coğrafya içerisinde şekillenen, gelişen, etkileşim silsilesinde aynı zamanda bazı bilimlere kaynaklık eden özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır (Arıkoğlu, 2008, s. 137).

Divan edebiyatı, İslamiyet ile bütünleşmiş olarak, şiirlerde dini unsurları içeren, din büyüklerine ev sahipliği yapmış bölgeleri içine alan Kerbela, Mekke, Medine, Necef, Bağdat gibi coğrafyalar tarihi-dini olaylara telmih açısından şiirlerde sıklıkla işlenmiştir. Divan şairlerinin hayal ve şiir dünyasında mekân isimleri, ayrı manalara ve tasavvurlara kapı açması ve onlara ilham kaynağı olması bakımından mühim bir öneme sahiptir. Mekân / şehir isimlerinin tespiti ile şiirlerde ne türlü kullanıldığının sonucunun ortaya konulması, Divan edebiyatı temsilcilerinin ortak şiir malzemesini ne türlü kullandıklarını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Divanlar incelendiğinde şairlerin mekân isimlerini kullanımında bu iki durum dikkat çeker: Bunlardan ilki Kabe, Rum, Şam, Hıta, Çin, Mısır, Yemen ve Hint benzer geleneğin şaire anlattığı, ortak hayal dünyası isimleri, ötekisi ise şairin kendi yaşadığı, gezdiği, gördüğü mekânlardır. Hususiyetle geleneğin hazır biçimde tanıttığının dışında mekân isimlerini kullanması, edebiyat tarihi tarafından, şairlerin şiir kuvveti ile muhayyilesinin genişliğini göstermesi açısından önemlidir (Turan, 2009, s. 135).

Divan edebiyatı şairlerinin kente bakışı günümüz okuyucusuna tarihî, coğrafi, kültürel ve toplumsal yapısı açısından değerli malumatlar verebilir. Şair gözünün gördüğü bir ayrıntıyı, anlattığı mevzuyu ve bazen bir anlaşılması aydınlatılabilir.

Yalnızca bunun edebiyata malzeme olması şairin neyi ele aldığıнын yanı sıra nasıl yaptığını da ortaya koymasından kaynaklanmaktadır (Kufacı, 2019, s.381).

Aşağıda örnek olarak ele aldığımız beyitte Şeyh Galib etkisi ile Mevleviliğe intisap eden ve tasavvufi bir yaşam sürdüren Esrar Dede'nin Divanı'nda Rum diyarını ele aldığı görülmektedir. Anadolu coğrafyasında şeyhinin esiri olarak, Allah'ın ihsan evinde bir kul olduğunu, şahının karşısında aciz ve çaresiz olduğunu belirten Esrar Dede'ye göre Rum, Anadolu coğrafyası, tasavvuf silsilesinde Allah'a kulluk ettiği ve fani âlemde çilesini çektiği bir yer olarak görülmektedir.

Gulâm-ı mürşid-i Rum 'abd-i hânedân-ı kerem

Fütâde-i' reh-i evlâd u âl-i Hazret-i Şâh (Horata, 2019, s.55).

Günümüz Türkçesi:

“Rum diyarının şeyhinin esiri (olarak) ihsan evinde Allah'ın kuluyum. Yüce Hazreti padişahın karşısında insanoğlunun yolunda acizim.”

Şair, şeyhine övgüde bulunurken, Allah'a yakın olmak için çıktığı bu yolda tasavvufu bir araç olarak kullanırken, nefsinin terbiye ederek, ibadet ve takva ile meşgul olduğunu belirtmiştir. Şeyhinin Anadolu topraklarında olmasıyla insanlara yön göstermesi ve dini güzelce doğru bir şekilde yayarak, insanları teşvik etmesi özellikleriyle akın akın Rum'a, Acem'den, Hindistan'dan, Arap ülkelerinden piri görmek için birçok insan geldiğini belirtmektedir. Yaşadığı topraklarda önemli coğrafyalar olan bu yerler, Esrar Dede'nin Divanı'nda etkilenilen, önde gelen, Anadolu topraklarına bilim, kültür, irfan, ilim gibi özellikleriyle nam salmış, herkesçe bilinen 'Acem, Hint, Arap diyarlarının dahi Rum'dan etkilediğini ifade etmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere Acem, Arap, Hint kültürlerinin şöhreti, Rum'a yayılmış, dolayısıyla divan şairlerini de olumlu anlamda etkilemiştir.

Rum u 'Acem Hind ü 'Arab ser-te-ser

Doldu bütün şevket-i Monlâ-yı Rum (Horata, 2019, s.55).

Günümüz Türkçesi:

“Hz. Mevlana'nın saltanatına Rum'dan, Acem'den, Hindistan'dan ve Arabistan'dan baştanbaşa (insanlar) doldu.”

Hoca Mes'ud'un Süheyl ü Nevbahar mesnevisinden aldığımız aşağıda verilen örnekteki beyitte Hâverân Şahı'nın huzuruna Süheyl'in getirilerek, Şah'ın Süheyl ile konuşmasına işaret eden bölümde Hint diyarının geçişi dikkat çekmektedir. Döneminde Hint ülkesini adaletle yöneten şahlardan oluşu, bu coğrafyada sevgi, düzen, huzur, şefkat, merhamet gibi tüm olumlu özelliklerin bulunmasına işaret eden şair, fil ile gergedanın dahi bu topraklarda barış içerisinde yaşadığını aktarmaktadır. Mesnevilerde kurgulanan bu hikâyede mekân adı olarak geçen Hindistan coğrafyası, Divan şiirinde şairlerin etkilendiği, masal gibi sembolik eserlerde sıklıkla kullandıkları bir coğrafya olarak görülmektedir. Hindistan topraklarının Divan şiirine olumlu etkilerde bulunduğu, yönetildiği şahlarla beraber, ülkenin ciddi verimli ticaret unsurlarıyla, coğrafyanın huzur ve barışı simgelediği şairler tarafından işlenmiştir.

Görürdi anı Hind iline giden

Ki barışdıdı pil ile kergedan (Ciğa, 2013, s.365).

Günümüz Türkçesi:

“Hint ülkesine giden kişi fil ile gergedanın barış içinde olduğunu görürdü.”

Süheyl'in Kubbede resmi görmesi adlı bölümden alınan beyitte şair, Divan edebiyatı geleneğine uyarak bir sevgili tasviri yapmaktadır. Put, resim, heykel gibi güzel olan sevgili, fitneler saçması, âşıkları tuzaklara düşürerek türlü türlü işkencelere maruz bırakması gibi özellikleriyle nam salarken, Rum topraklarında daima bir savaş içerisinde bulunan ve hile, oyun, sahtekârlık, aldatmaca gibi unsurlarıyla tarih sayfalarına kazılmış Çin ülkesi, coğrafyası benzetmesi ile karşılaşmaktayız. Sevgilinin fitneci, oyuncu, düzenbaz özellikleri daima bir coğrafya ile benzetim unsuru olacaksa Çin, Maçın coğrafyalarıyla ilişkilendirilmektedir. Çin ve Maçın, edebiyatta resim sanatının merkezi olarak işlenmektedir. Çin toprakları, coğrafyası, Divan şiirinde şairlerce resim, heykel, put gibi sanatların başını çeken özellikleriyle ve sevgilinin hileci özellikleriyle ilişkilendirilerek konu edinilmiştir.

Bu suret gerek bir nigârın ola

Ki ol fitne-i Çin ü Mâçin ola (Ciğa, 2013: s.55).

Günümüz Türkçesi:

“Bu resim, öyle güzel ki bu ancak Çin ve Maçın fitnesi (sihri) olabilir.”

Kısaca özetleyecek olursak coğrafyanın Divan edebiyatına etkisi padişahların fethettikleri topraklar başta olmak üzere, kutsiyet atfedilen coğrafyalarla beraber ele alınmıştır. Şairler, padişahların sefer düzenlediği yerleri, padişahlara övgü, dua niteliğinde şiirler yazarken bölge adlarını geçirmişlerdir. Kutsiyet atfedilen topraklar, insanlığın varoluşundan itibaren bilinen ilk yerleşim yerleri, peygamberlerin yaşadıkları, türbelerinin oldukları yerler vb. Divan şiirinde dini temalı, peygambere övgü maksatlı yazılan şiirlerde sıklıkla işlenmiştir. Yukarıda verilen örneklerle beraber Maçin, Rum, Hindistan, Arabistan, Acem, Irak, İran, Bağdat, Dicle, Fırat gibi bölgeler Divan şiirinde büyük oranda coğrafi etki olarak ele alınmıştır.

3.2. XVII. Yüzyıl Divan Şiirinde Coğrafi Yerler

XVII. yüzyıl Anadolu coğrafyasını genel hatlarıyla inceleyecek olursak Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri şaire ve şiire değer vermiş olduğu görülmektedir. Sultan ve âlimler, hükümdarlar, üst makamlı din ve devlet adamlarının şiir ile meşgul olmaları, bu konuya ilgiyi de artırmıştır. Saray ve konaklarda belli vakitlerde şairlerin etrafında toplanmış şiir toplulukları kurulurdu. Şairler karşılıklı şiirlerini okurlar, edebi atışma ve tartışma yaparlar ayrıca edebiyatın gelişimine büyük katkıda bulunurlardı. Devlet büyüklerinden ve padişahlardan rağbet gören ve desteklenen şairler, caize, ihsan, zeamet, salyâne, ulûfe ayrıca tımar benzeri türlü maddi kazançlarla ödüllendirilmişlerdir. Şairin devlet kademesinde saygı gören bir makama getirilmesi için yazmış olduğu bir şiir yeterli sayılabilmekteydi. Şairler, kadılık, defterdarlık, sancak beyliği, kazaskerlik ile maliye gibi benzer üst makamdaki görevlere atanabiliyorlardı (Gürsoy, 1996, s. 188).

Şairler, şiirlerinde hükümdarların tahta çıkışını, şehzade ile sultan doğumlarını, evlilik merasimlerini, yeni mimari yapıların tarihlerini düşürür, kasideler yazar, bilmukabil türlü bağışlar alırlardı. Diğer taraftan iydiyye, şitaiyye, bahariyye, ramazaniyye benzer muayyen vakitleri konu alan kasideler yazdıklarında, emekleri karşılıksız kalmaz idi. Öteki devlet adamları için ise ev yapma, derece ve terfi alma, evlenme, sakal koyma ile doğum ve benzeri vesileler ile şairler tarih düşürürler, onlar da bağışta bulunurlardı (Gürsoy, 1996, s. 188). XVII. yüzyılda divan şiirine konu olan en geniş coğrafya İstanbul'dur. Birçok şair İstanbul'un tarihi güzelliğini, doğasını

eserlerine taşımış ve onu sevgiliye teşbih ve tevriye sanatını kullanarak eserine aksettirmişlerdir (Gürsoy, 1996, s. 189).

XVII. yüzyılda şairlerin yetiştiği şehirler, başta Osmanlıların başşehri ve kültür etkinliklerin merkezi olan İstanbul olmak üzere, Edirne ile Bursa'dır. Bu devrede şairler, geçen çağlara nazaran toplumsal ve iktisadi olan konulara çok eğilmiş, hususiyetle etraflarında yaşanan olayları gözlemleyerek bunları şiirlerine aksettirmişlerdir. Nevîzâde Atâyî, Sabî, Nâbî, Nefî benzer şairlerin "toplumsal muhit" ile meşgul olmaları, devrin şiirinin temelini oluşturmakta etkili olmuştur. Bu çağda Nefî ile beraber kasideler vadisinde hareketler görülür. Kaside nazım biçiminin kendisinden evvel dil, biçim, tarz ve anlatım hususiyetlerinin ayrı şekilde gelişmesi sonucu Nefî, kasidenin medhiye ayrıca nesib kısımlarını geçmiş olan çağlara uygun küçültmüş ve hususiyetle "fahriye" kısmını genişletmiştir. Üstelik nesib kısmını tümüyle kaldırarak doğruca "fahriyeyle" başlamış olan kasideler dahi görülmektedir. Öte yandan Nefî'nin göze çarpan tarafı şiirlerinde, hususiyetle kasidelerinin müziğe uygun olmasıdır. Gerçekten harp manzarasının çizildiği şiirinde, uyumun yardımıyla ondaki kılıç şakırdama sesi ile kös sesleri de duyulmaktadır. Bu sebeple Nefî, Türk edebiyatında kaside şairi olarak ün kazanmıştır. Ayrıca Sebki-Hindi'nin etkisi ile genelde 5 beyitten oluşan gazelleri bulunmaktadır (Gürsoy, 1996, s. 189-190).

Şeyhülislâm Bahâyî, Vecdî, Fehîm-i Kadîm, Şeyhülislâm Yahyâ, Neşâtî, Şehrî, Nâilî-i Kadîm, İsmeti, Nedim-i Kadîm, Sâbit ve Nâbî bu devrenin göze çarpan gazel şairleridir. Bu dönemdeki mesnevilerin dikkat çeken konuları, hayata yaslanmış olan toplumsal konulara yer verilen mahalli öğelerin ön plana çıktığı eserlerdir. Hususiyetle surname ve şehrengiz benzeri çeşitlerde, şairler kendi görüp gözlem ettikleri dönemin toplumsal ve kültür manzaralarıyla yerli konulara yer vermeleri, toplum ve hayat tasvirlerinin hacimli biçimde ele alınması mesnevi nazım şekline mühim bir yenilik getirmiştir (Gürsoy, 1996, s. 191).

Şairler, İstanbul'un güzellerini bazı semt adlarıyla beraber zikretmişlerdir. İstanbul'un gezinti ve eğlence yeri olarak Vefa Meydanı, İstinye, Karaman, At Meydanı ile Gatata'yı eserlerine sık sık taşımışlardır.

Şüphesiz XVII. yüzyılın divan şiirinde en çok bahsi geçen coğrafi yer, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul'dur. Şairler, bu yüzyılda yeni yeni açılan mekân-yerlerden bahsetmekle beraber, İstanbul'un güzel semtlerini de anlatmışlardır.

İstanbul'dan önceki başkentlerden de sıklıkla bahseden şairler, Edirne, Bursa, Eğri gibi şehirlere şiirlerinde yer vermişlerdir. Bunun en bariz nedeni, şehzadelerin burada sancak tutmalarındır.

Korkarım cennetde de 'uşşak rahat yüzü görmeye

Öğrenürse şîve-i hüban- ı İstanbul'ı hûr (Kavruk, 2018, s.79).

Diğer coğrafi mekân ise Edirne şehridir. Edirne'yi şiirlerinde zevk ve sefa yerleri ve gül bahçeleri ile şiirlerine taşımışlardır. Divan şiirinde Edrene tabiriyle yer alan Edirne, padişahlar şehri olarak anılır, genel itibari ile devlet büyükleriyle beraber övgüyle, güzellemelemlerle işlenmiştir. Şairlere göre şehre, coğrafyaya güzelliği, nizamı veren başta Allah, ardından ise mâşuk, padişaktır. Edirne hükümdarın gelişi ile her zaman olduğu üzere gençleşmiş, tekrar nizama sokulmuş eski günlerdeki gibi güzelliklerini canlandırmış, halka sefa getirmiştir. Öyleki bu sefa Edirne şarabında bile yoktur.

İltifâtun bir safâ bağışladı Yahyâ'ya kim

Virmeye bir meste ol hâli şarâb-ı Edrene (Kavruk, 2018, s.336).

Edirne'nin eski günlerine döndüğünün belirtilmesi, önceden başkentlerden biri olmasıyla ilişkilendirilmiş, şehzade ve padişahların yeri, yurdu niteliğinde değerlendirilmiştir.

Edirne şehrinin Sultan I. Murat yönünden bahsi, hem İstanbul şehrinin hem de Balkanların kapısını Türklere sonuna kadar açmış olmasıdır. Tüm Osmanlı Devlet tarihi boyunca kültürel ve politik açılardan kilit rolü oynayan Edirne, mazisi Traklara dayanan eski ve mühim bir kültürel şehirdir. Bu uğurlu kent, hemen hemen bir çağ süresince Osmanlı Devleti'ne başkentlik etmiş ve hükümdarların oturduğu büyük ve süslü koltuğunu İstanbul şehrine armağan eden soylu bir sultan misali asırlar boyunca hükümdarlık ile İstanbul şehrindeki ilerlemeleri ağırbaşlılıkla izlemiş, büyük bir dönem ihmal edilmiş, arada bir eski şaşalı günlerini anımsamış, uzun savaşlar yaşamış lakin her zaman ayakta kalmayı başarabilmiştir. Osmanlı Devleti'nin uygarlık merkezi olan bu şehir, yüzyıllar boyuca devam etmiş olan süreçte tesisini başarıyla koruyabilmiş, tabii güzellikleri, sanat kaynakları, eğitim-kültür merkezleri ve edebiyat zenginliği nedeniyle kendine özgü önem taşımaktadır (Yörür, 2017, s. 1).

Divan şairlerinin şiirlerinde Anadolu'daki pek çok şehir farklı özellikleriyle yer almıştır. Bunların başında Bursa, Edirne İstanbul gibi Osmanlıya başkentlik yapmış şehirler gelmektedir:

3.2.1. Bursa:

Marmara Bölgesi'nde yer alan tarihi ve gelişmiş bir şehirdir. Bursa'nın antik çağlardaki ismi Prusa'dır. Bugünkü adı oradan gelmiştir. Bursa'nın kurulduğu tarih bilinmemektedir. Orhan Gazi tarafından Osmanlı'nın merkezi yapılmıştır. Osmanlı döneminde Bursa iktisadi ve siyasî yönden büyük bir önem kazanmıştır. Ayrıca mühim bir kültürel şehir olmuştur. Özellikle İstanbul'un fethi öncesi şehir epey yoğunlukta bir kültür faaliyetine sahiptir. Osmanlı'da başkentlik yapan ve çok önemli ilim ve irfan kenti konumunda yer alan Bursa, medeniyetin verdiği imkânlar doğrultusunda çok sayıda âlim ve şair de yetiştirmiştir (İnalçık, 1992, s. 446).

Osmanlı Devleti'nin ilk başşehiri Bursa kentidir. Uludağın kuzeybatı etekleri ile Bursa şehir ovasının güney bölümündedir (Faraşoğlu, 2023, s. 212). Bursa kenti, kültür, mimari, sanat ve bilim tarihinde çok mühim bir yere sahiptir. Örneğin Osmanlı Devleti'nin esasları ilk başşehir Bursa şehrinde başlamıştır. Osmanlılar, burada kurulmuştur. İmparatorluğun yönetsel, siyasal, bilimsel ve askeri kuruluşları Bursa kentinde belli olmuştur, devletin hukuksal açıdan düzgün bir konuma getirilmesi ilk kez burada başlamıştır. Dönemin bilim, ticaret ayrıca sanatla ilgili faaliyetlerinin merkezi olan Bursa ili Osmanlı halkının biçimlendiği kent haline gelmiştir. Bu açıdan Osmanlı devlet tarihinde Bursa ilinin öbür kentlere göre önemi büyüktür. Kendisine çektiği bilgin, şair, esnaf, sofi ve hatta Avrupa'dan gelen yabancılar ile tarih süresince ülkesinin önde gelen kültür, bilim ile zanaat mihraklarından biri olan Bursa kentinin bu yükselişinde İstanbul kentinin daha fetih edilmemiş, Edirne şehrinin yetecek ölçüde gelişmemiş olmasının da büyük payı vardır (Faraşoğlu, 2023, s. 214).

Atâyî aşağıdaki beyitinde, dünyanın en güzeli yani güzelliklerin şahı olarak Bursa şehrini göstermektedir. Burada hem Bursa şehrini hem de onun sultanını överken şehri ve sultanını güzel bir sevgiliye benzetir. Çünkü güzellik âşğın gözünde ancak sevgili ile özdeşleştirilir. Bunun yanı sıra hüsn, şâh ve hubân kelimeleri ile güzellik teması etrafında tenasüp söz sanatı tekniğine de örnek bir kullanım

bulunmaktadır. Bursa Osmanlı Devleti'nin de hem şahı hem başkenti olduğu için sevgili ile ilişkilendirilmiştir.

Cihânun oldı bir hüsn ile şâh-ı hûbânı

‘ Aceb mi Bursa’nun olsa emîr-i sultânı (Karaköse, 2017, s. 300).

Günümüz Türkçesi:

“Güzelliği ile cihanın şahı oldu yoksa bu şah, Bursa'nın sultanı mıydı?”

3.2.2. Edirne:

Edirne, Osmanlı İmaratorluğu'nun Bursa şehrinden sonra İstanbul kentinin fethine kadar başkentliğini yapmıştır. Osmanlı'nın ikinci başkenti olan Edirne şehri oldukça önemli bir yere sahiptir. Evliya Çelebi'ye göre bu şehrin tarihi Hazreti Süleyman dönemine kadar uzanmaktadır. Bunun yanı sıra Hazreti İsa devrinde Edrone isimli kralın bölge alanında bir burç yaptırıp kendi ismini bu burca verdiği bahsetmektedir. Ayrıca, Edirne kentinin sırası ile Sırp'ların, Bulgarların ve Bosna Hersek Krallığının eline geçtiğini de söyler (Karakuyu ve Sarıusta, 2011, s. 128).

Edirne, Osmanlı Devleti'nin Bursa'dan sonraki başkentidir. Tarih ve kültürümüzde “Dârü'l-mülk”, “Dârü's-saltana”, “Dârü'l-karâr”, “Dârü'n-nasr” veya “Dârü'n-nasr ve'l-meymene” isimleri ile bilinmiştir. Bursa, bir zamanlar hem yönetsel ve siyasal yönden hem de sanat ile bilim alanlarında mühim bir merkez idi. Edebiyatımızda Edirne, şiirimizde havası suyu güzel bir şehir olması tarafından zemininin alçak olması nedeniyle çok sık olarak sele maruz kalması ile de konu edilmiştir (Tarlan, 1970, s. 466).

Şair Bahtî, aşağıdaki beyitte öncelikle ilk mısrada Edirne gibi bir şehrin olamayacağını söyler ardından ikinci mısrada ise ancak buna rağmen yine de yeryüzünde İstanbul'a denk bir yerin olamayacağını da belirtir. Yani şair evvela Edirne şehrini över ancak İstanbul'un bambaşka bir yer olduğunu ve ona denk bir yerin olamayacağını da anlatmak ister. Dünyada eşi benzeri yok diyerek aslında mübalağa söz sanatını da kullanarak abartı da yapmış olur.

Edirne şehri gibi gerçi şehr-i bî-bedel olmaz

Yine ammâ bu dünyâda Sitânbul'a bedel olmaz (Kayaalp, 2019, s. 54).

Günümüz Türkçesi:

“Edirne şehri gibi bir yer ona denk bir şehir olmaz ancak dünyada İstanbul’a denk yer de bulunmaz.”

Edirne üzerinde çeşitli vakalar meydana gelir orada halka zulmedilir bu durumda oraya müdahale etmek gerekir. Padişahın gölgesini Edirne üzerine salması ifadesiyle aslında oraya sefer düzenleyip zulme son vermesi anlamı çıkmaktadır. Kasideler bilindiği üzere genellikle daha çok padişah, devlet adamları ve yöneticileri ve bunun akabinde onların savaşçılık ve yöneticiliklerini övmek üzere kaleme alınmıştır. Burada da Edirne’nin fethine bir gönderme yapılmaktadır.

Oldı çün lutf-ı Hudâ-yı zülminen

Sâyemi saldum Edirne üzre ben (Kayaalp, 2019,s.66).

Günümüz Türkçesi:

“Allah’ın lütfu ile zulm olduğu anda gölgemi Edirne üzerine saldım.”

Bahtî'nin ebced hesabıyla da ortaya koyduğu hicri takvime göre 1021 tarihinde Edirne'nin başkent olması olayına gönderme yapılmaktadır. Tarihi bir olayı anımsattığı için burada telmih söz sanatı tekniğine de örnek olacak bir kullanım mevcuttur.

Didi Bahtî oldı bana Edirne

Bin yigirmi birde cây-i saltanat (Kayaalp, 2019, s. 67).

Günümüz Türkçesi:

“Bahtî der: Edirne şehri, 1021 tarihinde saltanat makamı oldu bana.”

Nâbî aşağıdaki beyitte, Edirne şehrine defalarca seferler düzenlediğini ve burada üç dönem geçirdiğini ve nihayetinde burada vefat ettiğini ve türbesinin de orada olduğunu anlatmak ister. Ölümünün de bu kutlu ve mübarek yerde oluşu şair tarafından da övgüyle ele alınmıştır. Burası bir konak yeridir insanlar buraya konar ve sonrasında ahirete geçer. Şairin de üzerinde durduğu nokta budur.

Bezistânın Edirne şehrinün devr idüp üç defa

Bülend- âvâz ile taşrih idüp mevtin veda itdi (Bilkan,2011, s. 199).

Günümüz Türkçesi:

“Bezistan (bedesten) Edirne şehrini devredip üç defa yüksek ses ile ölümünü duyurup veda etti.”

Nefî'nin bu örnek beyitinde ilk mısrada padişaha övgü vardır beyitin ikinci mısrasında ise Edirne şehri övülmektedir. O ulu, adil ve yüce soylu padişahın Edirne şehrine gelmesi ve buraları şereflendirmesi ile birlikte diğer beldeler kıskançlıktan kahrolmuştur der. Böylece şehirlerin insan gibi duyguları varmış gibi işlenmesi teşhis yani kişileştirme söz sanatı tekniğine örnektir. Ayrıca bir karşılaştırma da vardır. Edirne şehrinin diğer illerden daha üstün olduğunu da söylemiş olmaktadır.

Merhabâ ey pâdişâh-ı âdil-i âlî nijâd

Oldu teşrîfinle şehr-i Edirne reşk-i bilâd (Akkuş, 2018, s. 100)

Günümüz Türkçesi:

“Merhaba ey adaleti büyük ve soylu olan padişah, senin Edirne'yi teşrifin ile diğer şehirler kıskançlık ile haser etti.”

Bu örnek beyitte Atâyî, Edirne şehrine kutsallık atfetmiştir. Onun mübarek bir yer olduğunu oradaki insanlara bakarak da anlamak mümkün demek istemektedir. Çünkü orada insanların en hayırlısı ve kutsal olanlarının olduğu yer olarak lanse edilmektedir. Ancak asıl olanı yani 'yaran- ı saf' deyimini ile anlatılmak istenen kişi sevgilinin de bu kutsal şehirde olması gayet normal olarak gösterilmektedir. Şair mekân ve insan ilişkisi üzerinden teşbih söz sanatı tekniğinin de yardımıyla bir benzetme ilgisi kurmaktadır.

Bezm-i dârü'l-ins-i kudsün anlamazduk hâletin

Edirne şehrinde yârân-ı safâyı görmesek (Karaköse, 2017, s.282).

Günümüz Türkçesi:

“Mübarek insanlar meclisinin kapısı olan Edirne şehrinde o saf dostu (sevgili) görmeseydik halinizi bilemezdik.”

3.2.3. Egri:

Macaristan'ın Heves ilinde bir yerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli bir şehir olmuştur. Şiirlerde Eğri şehrine birçok şair yer vermiştir. Sultan Süleyman döneminde Eğri şehri muhasara edilmiştir ama fetih edilmemiştir. III. Mehmed döneminde fethedilmiştir. Ayrıca III. Mehmed için "Egri Fatih" denilmektedir (Sertoğlu, 1958, s. 241).

Macar dilinde "Eger" Latin dilinde "Atria", Almancada "Erlau" adları ile bilinen ayrıca kimi Osmanlı eserlerinde ise Macarcadakine benzer biçimde "Eğre" olarak geçen kent Eğri'dir. Eger / Eğri nehrinin iki yakasında ovaları çok olan ayrıca tepeli mıntıkların bir araya getirdiği yerde, Macaristan'ın bugünkü devlet şekline gelişlerinden sonra yapılmıştır. 1009 yılına doğru piskoposun yönetimindeki bölge merkezi özelliği kazanan şehrin, 1241 tarihlerinde Moğol devleti tarafından ele geçirilmesi ile gelişimi epeyce yavaşlamıştır. Nüfusunun bir bölümü katledilen kent, harap hale getirilmiştir. Mohaç Muharebesi'nden sonra kale birkaç defa el değiştirdiği için 1542 yılına kadar bazı eklentiler dışında mühim ölçüde sağlamlaştırılmıştır. (Emecen, 2020, s. 233).

Eğri şehrini alan komutana ve padişaha övgülerin dizildiği kasidenin bu beytinde Vecdî, onun Eğri şehrini alıp karşısındaki orduyu yok ettiğini ve yiğitliğini yani soylu bir aileden olduğunu söyler. Böylece övgüye layık olan komutanların dönemin şâirleri tarafından şiirlerinde yer edindiği ve böylece ödüllendirildiği görülür.

Egri'yi alup taburı bozdı

Tutdı şecere-i şecâ' atı bîh (Kavruk, 2017, s. 86).

Günümüz Türkçesi:

"Eğri'yi fethederek bir orduyu yok etti, kendi şeceresinin yiğitliğini ispat etti."

Filibeli Vecdî, Eğri şehrinin fethi karşısında mutluluk ile kaleme aldığı yukarıdaki kasidede o bölgeyi fetheden komutana ve onun yönetimine saygı ve sevgi duyduğunu ifade eder. Tarihi bir olayı şiirde ele aldığı için burada telmih sanatı da görülmektedir. Aynı zamanda bu tür şiirlerde ebcet hesabına göre kelimeler seçilir ve o yerin fethediliş tarihi verilmiş olur. Bu anlamda bazı beyitlerin tarihi belge olma özelliğini de barındırdığını göstermesi bakımından önemlidir.

Egri alınub tabor bozuldı

Zî feth ü fütûh düşdi tarih (Kavruk, 2017, s.87).

Günümüz Türkçesi:

“Eğri alınıp bozuldu tabur, onun fethini tarihe not olarak düştüler.”

Filibeli Vecdî bu beyitte Sultan Mehmed’in inancı ve imanı ile çok dua edip, şükredip Egri kalesini Nemçelerden yani Macarlardan aldığını anlatmak ister. Çünkü o kale, döneminde önemli bir noktada yer almaktaydı ve padişah burayı fethetmek için çok dua etmiştir.

Hakk’a çok şükür eyleyüp dâ‘i didi târîhini

Aldı Egri kal‘asın Sultân Muhammed Nemce’den (Kavruk, 2017, s.87).

Günümüz Türkçesi:

“Sultan Muhammed, Hakk’a çokça şükredip dualar etti ki sonunda Egri kalesini Nemçelerden aldı.”

Şair Vecdî, bu beyitte sevgiliye sitem ederken rakibi de eleştirir. Egri serdarı yani sultanı cesur bir yiğit iken sevgilinin keskin yan bakışı onun kalbini acıtmaktadır. Şair burada eğri kelimesi ile tevriye sanatı tekniğinin de yardımıyla kelimeyi iki anlamlı kullanmaktadır. Birincisi Egri şehri ikinci anlamı ise yan bakış anlamından faydalandığı eğri olmak fiilidir.

Egri serdârına egri nazarun kâfidür

Tîr lâzım degül ol kelbe yeter seg-zen beg (Kavruk, 2017, s.110).

Günümüz Türkçesi:

“Egri serdarına senin eğri bakışın yeter, o köpeğe ok lazım değil onun zaten taş gibi bir kalbi var.”

3.2.4. İstanbul

İstanbul şehri ile ilgili çok sayıda efsaneler vardır. Onun kuruluşu “Byzas” adında orayı fetheden komutanın isminden esinlendiği düşünülmektedir. Eski adıyla “Byzantion” olan İstanbul şehri, coğrafi konumu ve stratejik öneminden ötürü komşu

devletlerin ilgisini de tarih boyunca çekmiştir. Kent Tyrrhenoi hücumlarını göğüslemek zorunda kaldığı gibi Aryan'ların ele geçirdiği yer konumuna da geldi. Kent Athena ve Lakedemon şehrinin arasındaki savaşlar neticesinde Spartalılar'ın eline geçti. Milattan önce 340 senesinde Kuzey Makedonya Cumhuriyet Kralı 2. Filip yönünden denizden ayrıca karadan çevresi sarılmış, ancak bağlaşıkların yardımlarıyla kurtarılmıştır. Novella Kuzey Makedonya Cumhuriyeti ile Yunanistan'da üstün olma durumunun sağlaması ile Bizantion önce Roma'nın hükümlerini kabul ederek özgür kent statüsünü devam ettirmede başarılı olduysa da milattan önce 73'te İmparator Titus yardımıyla Roma İmparatorluğu topraklarına katılmış. Yalnız İmparator Severus ve yarışta birbirini geçmeye uğraşan İmparator Pescenius Niger arasında olan kuvvet çatışmasında Byzantium onun katledilmesinden sonra Severus Snape tarafından tahribe uğratıldı. Snape hudutlarını genişletmiş olurken tekrardan tamir etmek ve oğlunun şerefine Augusta Antonina ismini vermiştir. İmparator 1. Konstantinos Roma tahtını ele geçirdikten sonra Bizantion'u imparatorluğun yeni merkezi olarak seçmiştir (Demirkent, 2001, s. 205).

Osmanlı İmparatorluğu, ilk kez 1359 senesinde İstanbul kentinin surları önüne geldiğinde halk büyük bir korkuya kapılmıştır. İstanbul şehri, hem 1391 - 1400 seneleri arasında I. Bayezit ile 1422 senesinde ise II. Murad tarafından gerçekleştirilen Osmanlı Devleti kuşatmalarından kurtulmuştur. 19. Konstantinos da kendinden önce olan imparatorlar gibi Hıristiyan tapınaklarının bir araya getirilmesi konusunu son çare olarak Batı ülkelerinden yardım istemek durumunda kalmıştır. II. Mehmet 1453 yılında İstanbul şehrini fethederek Bizans hakimiyetini sonlandırmıştır (Demirkent, 2001, s. 212).

Osmanlı İmparatorluğu'nun ve daha çok sayısız medeniyetin hem kültür şehri hem de başkenti olmuş bir şehirdir İstanbul. Divan Edebiyatında en çok kullanılan şehir adlarının arasında yer almıştır. Birçok şair İstanbul'u şiirlerinde konu etmişlerdir. XVI. yüzyılda İstanbul'a gelen İngiliz âlimleri şehrin konumu, liman büyüklüğü, bereketli toprağı ve çiçeklerin bakımı ile meyvelerin çeşitli türünden ötürü İstanbul'un dünyadaki farklı kentlerden daha üstünde olduğunu anlatmışlardır. İstanbul'da camiler, çeşmeler, hamamlar, marifet ve hüner sahiplerinin sığınacak mekânı olması gibi pek çok özellik ile klasik şiire mahsus bir yere sahiptir (Pala, 2001, s. 284).

Hâletî'nin kasidesinden alınan bu beyitte padişah, cihan padişahı başkent İstanbul ise dünya başkenti olarak görülmüştür. Padişah beytin ikinci mısrasında ise Hazreti Süleyman'a teşbih edilir çünkü Süleyman peygamber aynı zamanda zenginliğin ve tahtın da sembolü gibidir. Böylece İstanbul ve padişaha aynı zamanda bir kutsallık da atfedilmiş olur. Padişahın İstanbul'u şerefliendirmesi onun oturduğu tahta nam u şan verdiğiine işarettir. İstanbul şehri uzun yıllar birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve imparatorluklar şehri olarak anılmıştır.

Yine İstanbul'ı teşrif eyleyüp şâh-ı cihân

Hâkden kaldırdı tahtın ol Süleymân-ı zamân (Kaya, 2017, s.106).

Günümüz Türkçesi:

“Yine İstanbul'a teşrif etmiş cihan padişahı, o Sultan tahtı ile adeta zamanının Süleyman'ıdır.”

İstanbul kadınları eski şiirlerde ve özellikle divan edebiyatı geleneğinde hep çok güzel olarak tasvir edilmiştir. Çünkü klasik şiirde sevgili her yönüyle güzeldir ancak onu görmek çok zordur bazen sadece onun bir saç teline dahi şiir yazıldığı da görülmüştür. Burada yine sevgilinin görüldüğü mekânlardan bir yer olan çeşme başı zikredilir. Ayrıca cariye ile saraya getirilen yabancı kadınlar anlatılmak istenmiş ve bu kadınlar göçmen olduğu için genellikle güzel ve alımlı kadınlardan olmuştur bu dönemdeki şairlerin de ilgisini çekmiştir. Sevgili ile İstanbul şehri arasında divan şiirinde oldukça fazla örnek kullanım mevcuttur.

Cümle bânû'ya mu 'azzamları İstanbul'un

Başda şimdi legençe götürür câriye-vâr (Kaya, 2017, s.603).

Günümüz Türkçesi:

“İstanbul'un tüm muazzam kadınları, başlarında leğen ile yar-ı cariyeyi götürür.”

Sâbit, bu beyitte hem doğa hem de insan sevgisini birlikte ele almıştır. Baharın gelişi tüm dünyada mutlulukla karşılanan bir durumdur. Onun gelişi aynı zamanda İstanbul'u şerefliendirmesi olarak nitelendirilir ancak bu beyitte o şehre gelen kişi (sultan - sevgili) bu baharın müjdecisidir. Cennet ve bahar kelimeleri beyitte neşe

kaynağı olarak işlenmiştir. Böylece okuyucunun hafızasında bir cennet bahçesi tablousunu tasavvur ettirmiştir.

İtdi İstanbulu teşrîfin bahâr-ı cennet

Haber aldık o taraftan bize Âdem geldi (Oener,2019,s.20).

Günümüz Türkçesi:

“Cennetin baharı İstanbul'u şereflendirdi, haber aldık ki bize o taraftan bir Adem geldi.”

Bosnalı Sâbit, burada sevgilinin İstanbul'a gelişini baharın gelişi ile özdeşleştirmiş, onun her tarafa neşe ve mutluluk saçan havası İstanbul'a adeta baharı getirmiştir. Kırmızı rengi ise bu beyitte dikkat çeken bir başka özelliktir. Burada akide şekeri, mercan ve al kelimesi ile kırmızı renk çağrıştırılır ve tenasüp sanatı görülmektedir. Ayrıca sevgilinin gelişi ile İstanbul'un kırmızıya bürünmesi ve kırmızı çiçeklerin güllerin açması arasında da teşbih ve hüsni talil sanatı örneği görülmüştür.

Tonanup âl´ akideyle şeker tablaları

İtdi her gûşe-i İstanbul sûk-ı Mercân (Oener,2019, s.424).

Günümüz Türkçesi:

“Her yer kırmızı akide şekeri ile donandı, İstanbul'un her köşesi mercan pazarına döndü.”

Vecdî, burada İstanbul'un en meşhur mekânlarından biri olan Galata'dan bahsetmektedir. Onu ve İstanbul'u görmeyi diler ve bunu Allah'tan niyaz eder. İstanbul ve Galata kulesini izlemek onun için bulunmaz bir nimet gibi görünmektedir. Çünkü eski şiirde özellikle divan edebiyatı şairleri İstanbul'a büyük hayranlık duymuşlar ve onunla ilgili çok sayıda şiir, kaside ve şehrengizler kaleme almışlardır.

Hak müyesser kılursa eyliyelüm

Seyr-i İstanbul u Kalata'yı (Kavruk,2017, s.136).

Günümüz Türkçesi:

“Hak Teala Eger kolay (mümkün) eylerse izleyelim İstanbul-ı Galata'yı.”

Sâkib bu beyitte söğüt, sülün ve kavak ağacı terimlerini kullanarak tenasüp sanatı tekniğini kullanarak İstanbul'u adeta bir cennet bahçesine benzetmiştir burada

ise teşbih sanatı tekniğini tercih eder. İstanbul genellikle bahar aylarında yemyeşil ovaları ve coğrafyası ile onun yanı sıra masmavi deniz ve güzel havasıyla birçok şair tarafından cennete benzetilmiştir. O dönemin beyitlerinde bir şehrin güzelliği övülürken genellikle karşılaştırma yapmak amacıyla cennete teşbih kılınmıştır.

Sâkıb tezerv-i bîdi bihiştün hutûr ider

İstanbul'a gelince cevânân Kavak'dan (Kırbıyık, 2017, s.823).

Günümüz Türkçesi:

“Sâkıb, sülün ile söğüdü görünce cennet gelir aklına ta ki Kavak'dan İstanbul'a taraf gelince.”

Şair Nâbî, bu örnek beyitte kendi dili ve üslubu ile ilgili de bir sitemde bulunur. Asıl Türkçenin İstanbul Türkçesi olduğunu söyleyen şair, geniş çevrelerce bilinen bu gerçek ışığında kendi dilinin ve şiirlerinin bundan uzaklaşması halinde kenarda kalacağı yani göz ardı edileceği korkusunu yaşamaktadır. Oysaki Nâbî'nin dili biraz fazla süslü ve sanatlı bir dildir ancak İstanbul dili yani halkın dili ise daha yalın ve sadedir.

Nâbî' aceb mi sözlerümüz olsa bî-nemek

İstanbul'un lisânın unutduk kenârda (Bilkan, 2011, s. 22).

Günümüz Türkçesi:

“Nâbî acep midir ki sözlerimiz süssüz ve anlamsız ola İstanbul lisanının yanında unutulduk kenarda.”

Şeyhülislâm Yahyâ, bu örnek beyitte âşıkların cennette dahi rahat etmeyeceğini ve orada bile nazlı sevgilinin onlara eziyet edeceğini söyleyerek bir anlamda cenneti dahi onlara zindan edeceğini yani cehenneme çevireceğini dile getirir. Böylece tezat sanatına örnek bir kullanım sergiler. Ayrıca sevgilinin İstanbul güzeli olarak anılması ise o devre Osmanlı İmparatorluğu'nun başşehiri İstanbul'a ve saraya çok sayıda cariye getirilirdi bu kızların güzelliği aynı zamanda âşık da olan şairlerin çok ilgisini çeker ve şiirlerine ilham kaynağı olurdu.

Korkarın cennetde de uşşâk râhat görmeye

Öğrenürse şive-i hûbân-ı İstanbul hûr (Kavruk, 2018, s.79).

Günümüz Türkçesi:

“Korkarım ki İstanbul'un güzel hurisi, haber alırsa eğer cennette bile âşıklar rahat görmeyecek.”

Bahtî'nin altaki beytinde İstanbul güzellerine gönderme yapılır. Burada divan şiirinde de sıklıkla kullanılan ve güzellik unsurlarından olan ayva ve şeftali tüyü kavramları sevgilinin güzelliğini ifade etmede kullanılır. Burada ayva ve şeftali tüyü sevgilinin yanağındaki tüylerdir. Sevgilinin güzellik unsurları divan şiirinde özellikle öne çıkmıştır. Burada sulu şeftali lezzeti ile sevgilinin tatlı ve güzel oluşu arasında ilgi kurulmuştur.

Egerçi hûb olur ğâyetde ayvası anun ammâ

Sitâbul'un sulu şeftâlüsü gibi güzel olmaz (Kayaalp, 2019, s.54).

Günümüz Türkçesi:

“O sevgilinin güzel ayva tüyleri vardır ancak o hiçbir zaman İstanbul'un şeftalisi kadar güzel olamaz.”

Bahtî, bu beyitte İstanbul'u övmektedir. Onun bir çınar yaprağına benzettiği eli aynı zamanda uzun ömürlü oluşunu da anlatmaktadır. Aynı zamanda İstanbul üzerinden dünyanın kimseye kalmayacağını yani kimseye yar olmayacağını ve insanların kendini hor görmemesi gerektiğini de anlatmak ister ve bu sebepten el elden üstündür diyerek aslında bunu anlatmak ister ve insanların da bir gün asırlık çınar ağacı yaprağı gibi kuruyup düşeceğini yani gözden düşebileceğini anlatmak ister. Çınar ağacı kullanımı aynı zamanda uzun ömrü de temsil etmektedir. Burada teşbih sanatı ile çınar ağacına benzetim de görülmektedir.

Anun berg-i çınârı zîr- dest itdi Sitâbul'ı

Kimsene dimesün dünyâda kim el üzre el olmaz (Kayaalp, 2019, s.54).

Günümüz Türkçesi:

“Onun çınar yaprağı İstanbul'u el aşağı etti, hiçbir kimse bu dünyada ondan daha üstün olacağını söylemesin.”

Bosnalı Âsım divanında yer alan kasideden alınan yukarıdaki beyitte zamanının önemli devlet adamlarından olan şahıs ile ilgili övgülü ifadelerle bahsedilir. O hem bir

ilim irfan sahibi hem de İstanbul'un kadısı yani baş hükümdarı olmuştur. Kasideler kelime anlamına da uygun olarak genellikle övgü maksadıyla yazılmıştır.

Hem-nâm-ı Ebu'l-Fazlı Tahavî fen-i ' âlem

Kâdî-i Sitanbul ser-i hukkâm-ı zamâne (Kurtoğlu, 2018, s.118).

Günümüz Türkçesi:

“Onun adı ve namı, Ebu'l faslı Tahavi âlem fenni, İstanbul'un kadısı ve zamanının baş hükümdarıdır.”

Cevrî, Osmanlı'nın başşehiri olan ve ayrıca hükümdarlık merkezi olan İstanbul şehri, bazı divanlarda “Sitanbul” şeklinde de geçer. Yine bu beyitte geçen “Sitanbul” ile kastedilen İstanbul şehridir. Hükümdarın yolculuk dönüşüyle alakalı olarak yazılan bu beyitte, hükümdarın İstanbul şehrine gelmesi kutlanmaktadır. Onun geçtiği yerlere şan ve şöhret kazandırdığı da anlatılmaktadır.

Aceb mi halk-ı Sitanbul iderse sehr-âyîn

Ki zîb-i mesned ü zînet-dih-i mekân geldi (Aydın,2010, s.217).

Günümüz Türkçesi:

“İstanbul halkı, o padişahı karşılarlsa bunda şaşılacak bir şey yok çünkü o mekânlara şan ve şöhret verir.”

Vecdî, İstanbul'a olan sevgisini yukarıdaki beyittekine benzer şekilde burada da dile getirmektedir. Onun için İstanbul, övgüye layık bir yer olmanın ötesinde ayrıca kutsal bir yerdir. Nefes dahi alamamak deyimi aslında onun ihtişamı ve güzelliği karşısında büyülenmek ve adeta nefes alamayacak kadar heyecanlanmak anlamında kullanmıştır. Şairlerin İstanbul'a olan sevgisi sıklıkla şiirlerinde dile getirdikleri bir konu olmuştur.

Böyledür şiddeti Sitanbül'un

Alımaz kişi hatt ile nefesi (Kavruk, 2017, s.229).

Günümüz Türkçesi:

“İşte böyledir İstanbul'un şiddeti, (öyle ki) kimse nefes dahi alamaz.”

Nâbî, aşağıdaki beyitte İstanbul şehrine olan sevgisini ön plana çıkarmıştır. İstanbul eski zamanlardan bu yana hep dinî ve manevi yönüyle bilinmiştir. Orada

bulunan çok sayıda türbe ve cami o bölgenin ne denli kutsal ve mübarek bir yer olduğunu göstermektedir. Nâbî, bu beyitte işte böyle bir ortamda insanın her muradının ve duasının kabul edileceğini söyler.

Şehr-i Sitanbûl ma‘rufi âm

Her ne murâd eylesen anda tamâm (Bilkan, 2011, s.444).

Günümüz Türkçesi:

“Bildiğimiz yer İstanbul şehri ise eğer, her ne muradın varsa anında kabul olur.”

Nevizâde Atâyi, bu beyitte Rum ile İstanbul güzellerini kıyaslamaktadır ve Rum ilinin güzellerinin merhabasındansa İstanbul güzelini uzaktan izlemeyi tercih ederim diyerek karşılaştırma sonucunda İstanbul’u öne çıkarmıştır. Çünkü İstanbul’un güzellerine dünyada başka örnek yoktur. Aslında şair burada kendi sevdiği kişiye de gönderme yapmış olabilir.

‘Atâyî ben geçerdüm Rûm ilinün merhabâsından

Iraktan seyr idebildem civânân-ı Sitanbûl’ı (Karaköşe, 2017, s.254).

Günümüz Türkçesi:

“Ey Atayi, ben tüm Rum illerinin merhabasını bir İstanbul gencini görmeye değişmem.”

Şair Süheylî, eğer yolun düşerse Osmanlı’nın başkenti olan İstanbul’a oraları iyice seyret ve izle. Özellikle İstanbul ve bunun yanı sıra Galata’nın halini gör. Burada şairin İstanbul’a ve onun akabinde Galata semtine olan derin muhabbeti görülmektedir.

Yolun ugrarsa tâ ki pâ-y-taht-ı Âl-i ‘Osmân’a

Tefahhus eyle ahvâlin Sitanbûl u Galata’nun (Haramancı, 2017, s.118).

Günümüz Türkçesi:

“Yolun düşerse ta ki pâ-y-taht-ı Âl-i Osmân (İstanbul)’a, İstanbul ve Galata’nın halini iyi gör.”

Süheylî, önceki beyittesine benzer şekilde İstanbul ve Galata semtine olan sevgisini anlatmaya devam ediyor. Şam şehrinde doğmuş olmasına rağmen asıl

parladığı ve kendini bulduğu yerin İstanbul olduğunu dile getirmektedir. Böylece İstanbul'a olan sevgisini ve hayranlığını bir kez daha dile getirmiş olmaktadır.

Süheylîyem tulû‘um Şâm burcındandır ammâ kim

Zuhûrı topragındandır Sitanbûl u Galata'nun (Haramancı, 2017, s.120).

Günümüz Türkçesi:

“Süheylî'yem ben ki doğduğum yer Şam şehridir ama ışığımın görüldüğü yer ortaya çıkışım İstanbul'un Galata'sıdır.”

Şair Şeyhülislâm Yahyâ, Bağdat şehri ile İstanbul şehrinin karşılaştırdığı bu örnek beyitte İstanbul'u ön plana çıkarmaktadır. Onun için İstanbul'un olması yeter, orası adeta bir cennettir. Çünkü orada gül ve gül bahçeleri bulunmaktadır. Aslında Bağdat ve İstanbul iki önemli şehir ancak şairin yaşadığı coğrafyada neredeyse tüm âşıklar adeta bir İstanbul hayranıdır o geleneğe göre İstanbul'a şiirler ve güzelleme yazılması normaldir.

Varup Bağdâd fethin görelüm şimdi bi-fazli'llâh

Sitanbul'un bizümdür yine gülzâr u gülistânı (Kavruk, 2018, s.25).

Günümüz Türkçesi:

“Varıp Bağdat'ın fethini görelim biz Allah'ın keremiyle, güller ve gül bahçeleri ile İstanbul yine bizimdir.”

Şeyhülislâm Yahyâ, âşıkların meydana saflar halinde sıralanıp sevgiliyi beklemesini tıpkı İstanbul'un Vefa meydanında askerlerin ordu komutanını ya da halkın padişahı bekleyip selamladığı tören alanına benzetmiştir. Burada teşbih sanatı tekniği ile sevgili ile padişah ve âşıklar ile halk arasında bir ilgi kurulmuştur.

Safâlar kesb idüp uşşâk olunsun merhabâ yer yer

Vefâ meydânına gelsün cevânânı Sitanbul'un (Kavruk, 2018, s.220).

Günümüz Türkçesi:

“Gönül şenliği ile âşıklar saf saf dizilsin ve İstanbul güzeline merhaba demek için Vefa meydanında toplansın.”

Yahyâ, bu örnek beyitte İstanbul At Meydanı'ndaki at yürüyüşlerini sanatlı bir üslup ile tasvîr etmektedir. İstanbul güzelleri ile nazla yürüyen süslü atlar arasında

teşbih sanatı tekniği ile ilgi kurulmuştur. Bu beyitte at, semend ve yügrük kelimeleri ile at ve atçılık terimleri bağlamında tenasüp sanatı tekniğinin de kullanılması ile bir tablo resmedilmiş gibi canlandırılmıştır.

Semend-i nâzla yügrük cevânlar seyre çıksunlar

Pür olsun hûblarla At Meydânı Sitanbul'un (Kavruk, 2018, s.220).

Günümüz Türkçesi:

“O nazlı ceylan yürüyüşlü atlar yürüsünler, İstanbul'un At Meydanı güzellerle dolsun.”

3.3. XVII. Yüzyıl Divan Şiirinde Irak Coğrafyası

XVII. yüzyılda şairler Irak ve Mezopotamya coğrafyasından çoğu zaman yararlanmışlardır. Şairler bu malzemelerden faydalanırken çok itinalı şekilde çizmiş oldukları sınırlar ile tanıdık imge dünyasının içinde kalmayı yeğlemişlerdir. Şairler, şiirlerinde kullandıkları coğrafi terimler ve mekân adları ise genellikle yetiştikleri, doğdukları, görev yaptıkları, hayatlarını sürdürdükleri ayrı sebeplerle ikamet ettikleri coğrafyadır. XVII. yüzyılda şairler Irak coğrafyasından Babil, Bağdat, Basra, Dicle, Fırat, Hille, Irak, Kербela, Nəcəf, Şat'a eserlerinde yer vermişlerdir. Irak coğrafyası divan şairlerine sürekli ilham kaynağı olmuştur. Bu coğrafya hem yakınlık münasebetiyle hem de çok sayıda tarihi ve kutsal şehirlere sahip olması yönüyle divan şairleri tarafından da sıklıkla şiirlerde işlenmiştir (Kufacı, 2019, s.469). XVII. yüzyıl divan şiirinde Irak coğrafyası, Sultan Selim ile Kanuni Sultan Süleyman'ın Irak seferleriyle, Irak coğrafyasının medeniyetin beşiğini oluşturması bakımından kutsal özellikleriyle ve önemli kültür merkezleriyle yerini bulmuştur.

3.3.1. Babil:

Akad diline göre “ilahın kapısı” anlamına gelen Babil ismi bab “kapı”, ile “ilahın” kelimelerinden meydana gelmektedir. Babil, Irak'ın başşehiri Bağdad'ın güneyinde yer alan eski bir şehir olarak önemini korumaktadır. Babil'in Irak coğrafyasında oluşu, Fırat ve Dicle nehirleri sınırında oluşu gibi coğrafi konum

özellikleri önem taşımakla birlikte, medeniyet beşiği olan yerlerden birisidir (Erdem, 1991, s. 392).

Babil şehri, Mezopotamya mntıkasında kurulmuş olan yerleşmiş şehirlerden birisidir. Günümüze kadar ulaşmış Babil şehrinin tarihî eserleri aslında o devrin toplumsal yapısı ile kültürel durumu ve dini inançları hakkında bize verimli malumat vermektedir. Bunlardan çok önemlilerinden biri Babil'in yazılmış hukuk kurallarından olan “Hammurabi” yasalarıdır. Başta Hammurabi yasaları olmak üzere Babil uygarlığı ile kültürü onunla aynı mntıkada kurulmuş öbür devlet ve milletlerin inancını, medeniyetini, toplumsal ve kültürel yasalarını etkilemiştir. Bu tesir en çok Yahudi yasalarında görülmüştür. Babil şehrindeki “Harut ile Marut” anlatısı üzerinden Yahudilerin etkilendiği bir gerçektir. Yahudilerin kimi yasalarının Babil hukuk yasalarında da görülmesi bu tesirin ne kadar mühim olduğunu göstermektedir (Keleş, 2021, s.2).

Babil'e ilk yerleşenlerin Sümerler, daha sonra ise sırasıyla Amurrular ile Akadlar olduğu bilinmektedir. Meşhur olan Babil şehrinin kurulması ayrıca burada ilk krallığın oluşması ise milattan önce 1830'lu yıllara dayanmaktadır. Şehir, güney Mezopotamya'nın tümüne ve orta Fırat'ta yer alan Mari'yedeki mntıkaya yöneldi. Milattan önce iki bin yılının ortalarında Babil şehrinde tarih sahnesine *Aramiler* çıktı. Daha sonra bu topraklarda ünlü Asur İmparatorluğu kuruldu. Bu mntıkayı ele geçirmek için Aramiler, Asurlular ile Keldaniler arasında üçlü bir savaş başladı. Savaşlardan galip çıkmış olan Asurlular, milattan önce dokuzuncu yüzyıldan milattan önce yedinci yüzyılın sonlarına kadar takriben kesintisiz şekilde Babil şehrine hâkim oldular. Asur imparatorluğu hükümdarları arada bir Babil şehrinin yönetimini doğrudan ele geçirmekle birlikte, genellikle yerli krallar aracılığıyla hakimiyetlerini sürdürme yoluna gittiler. Keldani boylarının Babil topraklarına zorla girerek birkaç kez tahta el koymalarından dolayı, Asurlular üçüncü “Tiglat-pileser” devrinde Babil ile daha yakından ilgilenmeye başladılar. Kral Sanherib döneminde Asur'a karşı Babil'le bir anlaşma yapıldı. Babilin barışsever yoldan kontrolünün imkansızlığını anlayan Sanherib, ordusu ile Babil üzerine doğru yürüdü. Asur ordusu Babil'i alıp aynı dönemde çıkan isyanları bastırmıştır (Kurt, 2006, s.6).

Aşağıdaki beyitte Nefî, övdüğü kahramanını abartılı ifadelerle anlatır. Onun hiddeti o kadar yüksek ki adeta bir Babil çukuru kadar derindir ve bir dağı içine

çekecek kadar kuvvetlidir. Yine o, kızdığında beliren şimşekleri Nuh tufanındaki gibi koca denizleri gökyüzüne kadar yükseltebilir. Burada hem teşbih hem mübalağa söz sanatı görülürken aynı zamanda Nuh tufanına gönderme yapıldığı için telmih söz sanatı da bulunmaktadır.

Câh-ı Bâbil gibi yere geçirir kûhsârı

Ebr-i tufân gibi çarha çıkarır deryâyı (Akkuş, 2018, s. 163).

Günümüz Türkçesi:

“O (öyle şiddetli ki), bir dağı Babil çukuru gibi yerine dibine geçirip koca denizi bir bulut gibi gökyüzüne kaldırabilir.”

Babil kelimesi ve şehri daha önceki örnek beyitlerde de olduğu gibi burada da yine benzer şekilde sihir, büyü ve kuyu kelimeleriyle ilişkili olarak ele alınır. Harut ile Marut’un büyü ve sihir günahları yüzünden asılı oldukları kuyunun Babil’de olduğuna inanıldığı için bu şehir ismi sürekli onlarla ilgili olarak işlenmiştir. Azmîzâde Hâletî aşağıdaki beytinde sevgilinin çene çukurunu Babil’deki kuyuya benzetilmiştir. Hem teşbih hem de telmih söz sanatı vardır.

Hattun gelüp zuhûra âşüfte olsa diller

Ol çâh-ı gabgab içre çün sihr-i Bâbil olsa (Kaya, 2017, s. 532).

Günümüz Türkçesi:

“Yüzünün hayali gelince, o çene çukurunun içinde olan Babil sihri gönülleri perişan eder.”

Şair Süheylî’nin alttaki beyitte meşhur Babil kuyusundaki büyü ve sihir ile uğraşan ve cezalandırılan Harut ile Marut meleklerine gönderme yaparak sevgilinin çene çukurunu Babil şehrindeki kuyuya sevgiliyi ise büyücülere benzetir. Burada kendisini etkisi altına yani tesirine almış sevgiliye Babil kuyusu üzerinden gönderme yapılır hem teşbih hem de telmih söz sanatı görülür.

Gönlümi çâh-ı zenahdânında yârün bend iden

Çâh-ı Bâbil içre efsûn okıyan câzû mîdur (Harmancı, 2017, s. 185).

Günümüz Türkçesi:

“Gönlümü çene çukurunda köle eden sevgili, yoksa Babil kuyusunun içinde sihir okuyan cadı mıdır?”

Divit, içerisinde mürekkep hokkası, kalem kutusu bulunan, diğer adları mahber ve ake olan yazı takımudur. Babil kuyusu, Harut ve Marut adlı meleklerle alakalı bir rivayet sebebiyle şiirde geçer. Bahâyî, divitinin büyü olmasını sebep gösterip Babil kuyusuna benzetmiş, dolaylı olarak kaleminden çıkanlara da büyüdür demiştir. Harut ile Marut olgusuna atıf mevcuttur.

Kimse bilmez ne var devâtunda

Çâh-ı Bâbil sirişte zâtunda (Toprak, 2006, s. 129).

Günümüz Türkçesi:

“Kimse bilmez ne var divitinde; O, Babil çukurunda yoğrulmuş biridir.”

Şairler Hârût ve Mârût ile bunların öğrettiği büyü etrafında birçok mazmun meydana getirmişlerdir. Divan şiirinde sevgilinin gözleri ve gamzesi sihir hususunda Hârût ve Mârût’un ustası sayılır. Cevrî’nin aşağıdaki beytinde bu konuya değinilmiştir.

Gamzene nüsha-i sad mekr ü füsûndur çeşmün

Câdü-yı Bâbile fihrist-i funûndur çeşmün (Aydın, 2010, s. 292).

Günümüz Türkçesi:

“Hile ile büyüleyen gözlerine ve yan bakışına muska gerek, çünkü (senin) gözlerin Babil’deki büyücülerin büyü kitabının içindeki hünelerdendir.”

Aşağıdaki beyitte şair Azmîzâde Hâletî, Babil şehri ile meşhur Babil kuyusu arasında ilişki kurmuştur. Bilindiği üzere Babil kuyusu genellikle eski şiirde sürekli büyü ve sihir terimleriyle birlikte ele alınmıştır. Ne Babil kuyusu ne de Nahşeb çukuru senin çene çukurun kadar görünür olmadı, parlamadı. Sevgilinin güzellik unsurlarından olan çene çukuru, Babil ile özdeşleşen çukur/kuyu metaforu arasında bir ilgi kurulmuştur. Bu karşılaştırma sonucunda sevgilinin çene çukuru daha üstün olarak gösterilmiştir.

Çâh-ı Babil çâh-ı Nahşeb’den bedîdâr olmadı

Ol senün çâh-ı zenahdânunda olan âb u tâb (Kaya, 2017, s. 249).

Günümüz Türkçesi:

“Ne Babil kuyusu ne de Nahşeb kuyusu senin (sevgili) çene çukurun kadar parlak ve aydınlık olmadı.”

Yine benzer şekilde Azmîzâde Hâletî tarafından yazılan bu beyitte Babil ve Nahşeb bölgeleri çukur ve kuyu motifleri ile ilişkilendirilmiştir. Divan edebiyatında Babil ile sevgilinin saç, büyü ve sihirleri arasında sürekli ilişki kurulmuştur. Şair, burada sihirli sözlerinin mana aleminde kalemine ilham verdiğini söyler.

Sahr-i lafz u nûr-ı ma‘nâdan devâtum dâ’imâ

Gâh çâh-ı Bâbil ü geh çâh-ı Nahşeb’dür hemân (Kaya, 2017, s. 108).

Günümüz Türkçesi:

“Senin o sihirli sözlerinin mana nurundan beslenir divitim daima, bazen Babil ve bazen de Nahşeb büyü olur.”

3.3.2. Bağdat:

Bağdat şehri, önemli bir kültür ve bilim merkezidir. Osmanlı Devleti döneminde, Bağdat sancak beyliklerinin başı olan resmi bir toplantıda Budin, Rumeli, Mısır ve Anadolu Sancak beyliklerinden sonra gelirdi. Divan edebiyatının belli başlı kaynaklarından olan tezkirelerde adı her zaman yer alan bir kenttir. Bağdat şehrinin şairleri, sanatkarları ve müellifleri sayılamayacak kadar çoktur. (Ahmetbeyoğlu ve diğerleri, 2003, s. 233).

Bağdat şehri, eski uygarlıkların merkezi durumunda olan Mezopotamya’da, Fırat ve Dicle nehirlerinin birbirine en çok yaklaştığı bölgede kurulmuştur. Abbasîlerin başkenti ve İslam uygarlığının çok mühim şehirlerinden biridir. Dünyayı 7 iklime ayıran İslâm coğrafyacılarına göre en mutedil iklim olan dördüncü iklimde yer alan Bağdat, dünyanın ortası ile arzın göbeğidir. Bağdat şehrinde yazlar nemsiz ayrıca sıcak, kışları soğuk olur. Yaklaşık yağış miktarı senede 130 / 140 milimetre dolayında olduğu Bağdad şehri, kuzey paraleli ile doğuda olan boylam üstünde bulunmaktadır. Engebeli olmayan ve deniz seviyesinden yaklaşık kırk metre yüksekliktedir. Hacimli arazide olan Dicle, meyilin azlığına paralel olarak kavisler çizmekte ve kenarında

kurulmuş olan Bağdat'a yarar sağlamaktadır. Bağdat'ın iklimi ve coğrafi yapısı, tarih süresince çok sayıda insanın ölümüne yol açan bulaşıcı hastalıkların oluşması ayrıca yayılmasına neden olmuştur. Bağdat şehri mıntıkası hem karayolu hem de Dicle ile Fırat nehirleri üstünde deniz taşımacılığının yapılabilmesinden dolayı Ortaçağda, harita üzerinde yeri bulunmuş olan tüm ülke ile şehirler arasında bağlantı kurma imkânı oluşturabilmiştir (Kan, 2010, s.24).

Divan edebiyatında Bağdat şehri, Türkler tarafından iki kere fethedilmesinden dolayı çeşitli benzetmelere de mevzu edilmiştir. Dicle ve Fırat nehirlerine yakın olan arazilerde kurulmuş olduğundan aşığın göz yuvasından akmakta olan yaşlar bu iki çaya teşbih kılınır, şehrin güneyinde Basra şehrine yakın çevresinde birleşmelerini sağlamak ayrıca daha coşmuş şekilde aktıkları için “Şattü'l-Arap” ismini de alan bu ırmaklarla gözyaşı arasında sürekli bir ilgi kurulmuştur. Nehirleri, bağları, bahçeleri, sarayları, han ile hamamları, gezilecek yerleri ve her yönüyle hoş olan bir kent olan Bağdat kentinin divan edebiyatında hoşlanma duygusu uyandıran niteliği devletine ya da sırf güzellik anlamı yüklemek için benzetmelerde oldukça benimsenmiştir (Ahmetbeyoğlu ve diğerleri, 2003, s.240).

Kasideden alınan bu beyitte Nefî, bir devlet görevlisi olan müsteşarı övmektedir. Onun Bağdat ve Yemen bölgelerinin hâkimi olduğunu ve fermanı ile Halep ve Şam coğrafyasına da etki ettiğinden bahsetmektedir. Şair, onun döneminde şöhret sahibi biri olduğunu ve bunun doğal sonucu olarak çevresi tarafından kıskanıldığını anlatmak istemiştir.

Ol müsteşâr-ı mütemen ki reşk ederler cümleten

Hükkâm-ı Bağdâd u Yemen fermândih-i Şâm ü Haleb (Akkuş, 2018, s. 218).

Günümüz Türkçesi:

“O güvenilir bir bakan (elçi) ki herkes onu kıskanır, Bağdat ve Yemen'in hâkimi olan sultanın fermanı, Şam ile Haleb'e ulaşır.”

Nâbî'nin kasidesinden alınan bu örnek beyitte şair, övdüğü padişahın ele geçirdiği yerlere onunla birlikte bir düzen ve nizamın geldiğini de anlatmak ister. Basra ve Bağdat topraklarına erişen padişahın burada adil bir yönetim ve hoşgörülü bir politika izlediğini anlatmak istemiştir.

Düşince sâye-i râyât-ı izz u ikbâli

Nizâm buldı kudûmiyle Basra vü Bağdâd (Bilkan, 2011, s. 101).

Günümüz Türkçesi:

“Onun gölgesi, izzeti ve istikbali ile Basra ve Bağdat toprakları nizama kavuştu.”

Yine benzer şekilde Nâbî'nin aşağıdaki kasidesinde padişah veya devlet büyüklerinden birinin övüldüğü görülmektedir. Şair, onun gittiği topraklarda huzurun ve barışın geldiği imasında bulunur. Beyitte gittiği yere nizam, huzur ve barış götüren bir devlet büyüğü övülmektedir.

Bu sadre müjde-i teşrîfün istimâ'idicek

Zemîn-i Hille vü Bağdâd'dan gün oldu fesâd (Bilkan,2011, s. 102).

Günümüz Türkçesi:

“Bu sultanın gelişinin müjdesi duyulduğunda Hille ve Bağdat'ta fesatlık bitecektir.”

Nâilî-i Kadîm'in şiirinde, Bağdat şehri her dönem olduğu gibi Şirazi döneminde de tahtların ve padişahların şehri olma özelliğini göstermiştir. Buradaki kasidede övülen kişinin Bağdat şehrine çok şey katacağı ima edilmiştir böylece onun yönetiminin şehre katkısı anlatılmıştır.

Budur ümîd ki ikbâl-i nusretünle ricâl

Zamîme eyleye Bağdâda taht-ı Şîrâzî (İpekten, 2019, s. 83).

Günümüz Türkçesi:

“Öyle ümit edilir ki ikbal ve nusretiyle Bağdat şehri, Şirazinin tahtına eklenir.”

Nevîzâde Atâyî, yukarıdaki örnekte çok açık bir ifade ile Bağdat ile Mekke arasında bir geçiş güzergâhının yapıldığından ve yoldan gözleri görmeyenlerin faydalandığından bahseder. Bağdat ile Mekke arasında uzun bir yol var ancak Kabe'ye gitmek isteyenlerin ona ulaşmakta zorluk çekmemesi için yol yapılmıştır.

Dîvâr yapıdı Mekke'ye Bağdâd'dan biri

A'mârlar ana yapışup itsün diyü güzâr (Karaköse, 2017, s. 286).

Günümüz Türkçesi:

“Mekke’ye Bağdat’tan biri duvar yaptı, gözleri görmeyenler de oraya geçip tavaf etsinler diye.”

Yine Nevîzâde Atâyî’ye ait olan bu beyitte şair kasidesinde Sultan Murat’ın Bağdat şehrini fethetmesi olayını anlatmak ister. Ve kasidesinde ona övgüler yağdırır. Padişahın kalem ile ilgili olması yazıp okuyan yani şiir ve sanatla da ilgilendiğini gösterir.

Kalem geçirmez iken sözde hiç kâfiyeyi

İnlemesün mi ya Sultân Murâd ile Bağdâd (Karaköse, 2017, s. 100).

Günümüz Türkçesi:

“Kalemi ile geçirmez iken sözde hiçbir kafiyeyi, (şimdi) Bağdat şehri, Sultan Murat ile inlemesin mi?”

Şeyhülislâm Yahyâ’nın şiirinde Şatt nehri, aşğın gözyaşını sevgilinin yaşadığı yere ulaştıran bir vasıta özelliğiyle işlenir. Ayrıca beyitte Bağdad ve Şatt kelimelerinin birlikte kullanımı tenasüp sanatını meydana getirir. Gözyaşlarının Şatt nehri gibi aktığını söyler ve gönül kayığı ile bu yolun uzak olmadığını dile getirir.

‘Aşıka Bağdâd irak olmaz vücûdun fülkini

Cûy-ı eşkûn kûy-ı yâre ırgürür mânend-ı şatt (Kavruk, 2018, s.191).

Günümüz Türkçesi:

“Aşığa Bağdat uzak olmaz o vücudunu bir sandal gibi aşk ırmağından sevgilinin sokağına kadar tıpkı Şat suyu gibi götürür.”

Şair Şeyhülislâm Yahyâ’ya göre sevgili şaktır. Bir kez iltifat etse her yerin hatta Bağdat’ın çölünün bile gül bahçesine döneceğini söyler. O dönemde Bağdat bahçelerinin güller ve yeşillikler ile dolu olması mümkün görünmez ancak sevgilinin bir iltifat ile en çorak toprakların dahi canlanacağını söyler böylece sevgiliye iltifat etmiş olur.

İltifât itse o şeh ser-be-ser ola gülzâr

Bu hevâyile bu âb ile fezâ-yı Bağdâd (Kavruk, 2018, s. 68).

Günümüz Türkçesi:

“O Şah iltifat ederse (eğer) bu hava ile suyla Bağdat’ın açık sahrası baştanbaşa gülbahçesi olur.”

Şeyhülislâm Yahyâ burada ise daha farklı bir bakış açısı ile, “Allah’ın izni ile Bağdat’ın fethini görelim zaten İstanbul’un gül bahçeleri bizimdir” der. Şair bu beyitte hem Bağdat’ın hem İstanbul’un fethine gönderme yaparak aynı zamanda telmih söz sanatından da faydalanmış olur.

Varup Bağdâd fethin görelüm şimdi bi-fazli’llâh

Sitanbul’un bizümdür yine gülzâr u gülistânı (Kavruk, 2018, s.25).

Günümüz Türkçesi:

“Şimdi Allah’ın fazlı ile varıp Bağdat’ın fethini görelim, İstanbul’un gülü ve gülbahçesi yine bizimdir.”

Şair Şeyhülislâm Yahyâ, Bağdat şehrinin Osmanlı tarihi açısından çok önemli ve kutsal bir yer olduğunu biliyor ve şiirinde orayı alanın tüm ecdadın ruhunu mutlu edeceğinden bahsediyor. İkinci mısradan ise özellikle Sultan Süleyman Hazretleri’nin ruhunu şad edeceğinden bahseder. Burada hem orayı fethetmek isteyen moral ve ilham vermek istiyor hem de Bağdat şehrinin önemine vurgu yapılıyor.

Şehâ Bağdâd’ı al ecdâdunun ervâhını şâd it

Husûsan rûh-ı pâk-ı Hazret-i Sultân Süleymân-ı (Kavruk, 2018, s. 24)

Günümüz Türkçesi:

“Ey şah, Bağdat’ı al ki ecdadının ruhunu şad et özellikle de Sultan Süleyman Han’ın o güzel ruhunu huzura kavuştur.”

Alttaki gazelde şâir Şeyhülislâm Yahyâ, Bağdat iklimi ve havası hakkında bilgi veriyor. Artık havaların ılımlı ve serin olmaya başladığını anlatmak ister ve Bağdat şehrinin havasını tasvir eder. Ona göre bu hava ılımlı ve serindir bu iki kavram aynı zamanda insanın ruhuna da iyi gelen terimlerdir.

Gün-be-gün mu ‘tedil olmakda hevâ-yı Bağdâd

Gayret-i ürd-i bihişt oldı şitâ-yı Bağdâd (Kavruk, 2018, s. 68)

Günümüz Türkçesi:

“Günden güne Bağdat havası ılıman olmaya başladı, nisan ayı bitmek üzere iken Bağdat kışı sona erdi.”

Yine aynı şair (Şeyhülislâm Yahyâ) yukarıdaki örneklerde olduğu gibi, Sultan Murat’ın Bağdat’ı almasına övgüler vardır. Onun yerinde olmak isteyen nice sultanın olduğunu ancak Bağdat Fatihî olmanın Sultan Murat’a nasip olduğunu ifade eder.

Nice sultân-ı guzât olmaya Sultân Murâd

Ki cenâbına nasîb oldu gazâ-yı Bağdâd (Kavruk, 2018, s. 68)

Günümüz Türkçesi:

“Nice gazi olan sultanlar, Sultan Murat olamadı, ancak Bağdat’ı fethetmek Sultan Murat’a nasip oldu.”

Şair Süheylî, Bağdat’ın meşhur bahçelerinin cennet bahçeleri ile kıyaslanacak kadar güzel olduğunu ifade etmek ister. Burada hem mübalağa hem de teşbih söz sanatı tekniği kullanılmıştır.

Yapdı Bağdâd’da bu târemeyi

Dir havâsını gören ürdi bihişt (Harmancı, 2017, s. 112)

Günümüz Türkçesi:

“Bağdat’ta öyle bir kubbe yaptı ki, bunu görenler bu bir cennet dediler.”

Altaki beyitte şair Nehcî, Bağdat şehri ile sevgilinin yanağı arasında benzerlik ilgisi kurarak teşbih söz sanatı tekniğini de kullanarak bunu işler. Daha sonra ise o şehre hayat veren adeta ruhunu ve sınırlarını çizen şat suyuna gönderme yapar.

Bağdâd nedür ‘arızıdır ol sanemün

Yâ ol şat-ı pür-bat ana şatr-ı ruh u hat (Aslan, 2017, s. 325)

Günümüz Türkçesi:

“Bağdat nedir? O put gibi güzel sevgilinin yanağıdır. Ya o yeri yarıp geçen Şat suyu, ona adeta bir ruh ve hat çizer.”

Neşâtî’nin kasidesinden alınan bu örnek beyitte padişaha övgü görülmektedir. Ve bu olayı büyük bir müjde olarak tasvir eder. Bağdat o dönemin önemli kültür ve

medeniyet şehirlerinden biridir onun padişah tarafından alınması şairde büyük bir mutluluk uyandırmıştır.

Gezse dünyâyı n'ola müjde ile bâd-ı nesîm

Aldı Bağdâdı yine pâdişeh-i heft iklim (Kaplan, 2019, s. 60)

Günümüz Türkçesi:

“Sabah yeli, tüm dünyaya Bağdat’ı yine yedi iklim padişahının aldığı müjdesini yaysın.”

Cevrî’den alınan şiirde Bağdat şehri ele alınmıştır. Bağdat şehrinin konumu ve bulunduğu Siyasî durumdan ötürü savaş ile alınması o dönem için oldukça güçtür bu sebepten Bağdat şehri savaş ile alınmaz derler imiş. Ancak Rüstem gibi güçlü ve soylu olan komutan orayı çarpışarak almış ve o toprakları fethetmiştir. Şairin beyitte bu kişiye övgüler dizdiği görülmektedir.

Ceng ile Bağdâd alınmaz dirler iken akıbet

Darb ile feth eyledi şâhenşeh-i Rüstem nejâd (Aydın, 2010, s. 213)

Günümüz Türkçesi:

“Savaş ile Bağdat şehrinin alınmayacağı söylenir idi ancak o soylu kişi olan Rüstem, çarpışarak oraları fethetti.”

Şeyhülislâm Bahâyî kasidesinde IV. Murad'ın Bağdat'ı fethetmesi methedilmiştir. Çünkü Bağdat'ın fethi Türkler için önemlidir. Bağdat'ı fethedip Anadolu toprağına katmasından bahseder. Mülk-i Rûm, Osmanlı Devleti'nin fethedip Anadolu toprağına verdiği addır. Böylece toprakların genişlemesinden ziyade kutsal toprakların da Anadolu'ya bağlanmasına mutluluk ile bakıldığını gösterir. Bağdat şehri tarih boyunca hem Orta Doğu medeniyetleri için hem de İslam toprakları için çok önemli ve kutsal bir şehir olarak kabul edilmiştir. Bu coğrafyanın fethedilmesi şairde büyük bir mutluluk uyandırmış ve burayı alan komutana veya devlet adamına övgüler sunmaktadır. Anadolu ile Irak coğrafyasının birleştiğini ve insanların kederlerinin azalacağını söyleyerek bir anlamda hem yöneticilik hem de adalet yönünden de gelişmelerin olacağını anlatmak ister.

Feth-i Bağdâd ile zammeyledi mülk-i Rûma

Darb-ı şemşîri anun memleket-i esyâfi (Toprak, 2006, s. 311)

Günümüz Türkçesi:

“Bağdat fethi ile Rum memleketine (Anadolu) eklenmiş oldu, memleketin kederine bir şimşek gibi darbe indirdi.”

Nef'î, dönüş eylemini yani baştan aşağı bir hareket olgusunu anlatmak için kuzeyden ve güneyden aşağı – yukarı bir dönüşün olduğunu anlatır. Burada kastedilen durum bir semah gösterisini andırmaktır. Şair, Nahcivan, Gence, Tiflis ve Şirvan'dan aşağı doğru ise Basra, Bağdat ve Ahvaz şehirlerine doğru bir yönelişi anlatır.

Şimâlen Nahcivân u Gence vü Tiflis ü Şirvân'ı

Cenûben Şehrîzor u Basra vü Bağdâd u Ahvâz'ı (Akkuş, 2018, s.92)

Günümüz Türkçesi:

“Doğudan Nahcivan, Gence, Tiflis ve Şirvan güneyden ise Şehrîzor, Basra, Bağdat ve Ahvaz'a kadar alındı.”

Bağdat ve Mısır'da şerefli vekillerin şan ve şöhretlerinin arttığını ima eden şair Nâbî, burada aslında kişiler üzerinden mekâna da şan ve şöhret atfetmiş olmaktadır. Kutsal yerlerde kutsal kişilerin doğması normal olarak karşılanmaktadır. Nâbî, aşağıdaki beyitte kutsallık atfettiği kişiler ile doğdukları toprakların kutsallığı arasında da bir bağ kurmaktadır. Kutsal emanetlerin de yer aldığı önemli kültür ve medeniyet şehirleri olan bu bölgeler şairin de övgüsüne mazhar olmuştur.

Bağdâd u Mısır'da vükelâ-yı kirâmınun

Şâhân-ı gayr denlü olur şân u şöhreti (Bilkan, 2011, s. 126)

Günümüz Türkçesi:

“Bağdat ve Mısır'da şerefli vekillerin şanı ve şöhreti ortaya çıkar, görünür olur.”

Nâbî'nin bir başka beytinde yine Bağdat şehrinde övgüyle bahsedilmektedir. Bağdat, iki yandan görünen bir pencere gibi Rum memleketi ve Bağdat şehri olarak görünmektedir.

Görinür cânibeyn revzenden

Kişver-i Rûm u hitta-i Bağdâd (Bilkan, 2011, s. 229)

Günümüz Türkçesi:

“İki yandan bir pencere gibi, Rum (Anadolu) ve Bağdat şehirleri görünmektedir.”

Nâbî'nin bahtı zengin olarak nitelendirdiği kişi dönemin önemli vezirlerinden biridir. O öyle bir vekil ki kendi döneminde Anadolu (Rum), Şam, Mısır ve Bağdat şehirleri gıpta edilecek yerler olarak göstermiştir.

Bahtı âlîdür Ruhâ'nun kim gelüp böyle vezir

Gıbtagâh-ı Rûm u Şâm u Mısır u Bağdâd eyledi (Bilkan, 2011, s. 242)

Günümüz Türkçesi:

“Ruha'nın veziri bahtı büyük biridir, öyle ki o vezir Rum, Şam ve Bağdat'ı gıpta edilecek yer haline getirdi.”

Yine Nâbî'den alınan başka bir örnek beyitte ise, padişaha övgü mahiyetinde ele aldığı beyit Basra ve Bağdat şehirlerinin nizamından sorumlu olan komutana övgüdür. Onun dünyayı ele geçirme fikri ile gittiği her bölgede uyguladığı bayındırlık faaliyetlerinin başarılı olmasında etkili olmuştur. Bir anlamda bu nizam ihtilal olarak görülmektedir.

İşte virürse senün re'y-i cihân-gîrün virür

İhtilâl-i Basra vü Bağdâd'a âyîn-i nizâm (Bilkan, 2011, s. 245)

Günümüz Türkçesi:

“Ancak senin dünya görüşün, fikrin ile Bağdat ve Basra'ya düzen ile nizam gelir (ihtilal).”

Nâbî bu gazelinde ise Bağdat suyunu işlemektedir. Onun coşan ve taşan Şat suyu ile sevgili uğruna akıttığı gözyaşları arasında fonksiyon ve mahiyet açısından bir ilişki kurulmuştur. Sözlerin kuruluşu ile gözyaşlarının suyu arasında tezatlık söz sanatı tekniği kullanılarak bir ilişki kurulmuştur. Ayrıca teşhis söz sanatı da görülmektedir. Çünkü Şat suyuna burada bir insana teşbih kılınarak kıskançlık özelliği yüklenmiştir. Bunun yanı sıra gözyaşları nehirleri kıskandıracak kadar güçlüdür diyerek aynı zamanda mübalağa söz sanatını da kullanmış olur.

Hiç şübhe yok ki söz hâsed ile kurur kalur

Vasf-ı sirişkümü şat-ı Bağdâd işitmesün (Bilkan, 2011, s. 906)

Günümüz Türkçesi:

“Hiç şüphesiz ki haset ile edilen sözler kuru kalır, gözyaşlarımın vasıflarından Bağdat nehri (Şat suyu) haber almasın.”

Aşağıdaki beyitte Nâil-i Kadîm, sevgili ile birlikte Bağdat şehrinin refaha ve huzura erdiğini söyler ve özellikle yıkımın ve zulmün sembolü olarak işlenen Tatar ve Hülagu askerlerine de değinerek hem teşbih hem de telmih söz sanatına yer vermiştir.

Döndi Bağdâd-ı dile kişver-i cân ahdünde

Müjeler leşger-i Tâtâr u Hülâgûsun sen (İpekten, 2019, s.472).

Günümüz Türkçesi:

“Sevgili, senin döneminde bu canlar ülkesi (Bağdat), Hülagu ve Tatar askerinin yıktığı Bağdat’a döndü.”

Nehcî, Şat Nehri’ni Bağdat şehrine çekilmiş bir cetvel gibi görmektedir. Onun bu bölgeyi aydınlatıp nurlandırdığını söylemektedir. Adeta onun üstünü kapatan bir ışık gibi süslemiştir toprağı. Nehcî’nin gazelisten alınan bu beyitte bir coğrafya tasviri görülmektedir. Nehir ile düz çöller üstünde akan su arasında teşbih söz sanatı tekniğı kullanılarak benzerlik ilişkisi kurulmaktadır.

Bağdâda çekilmiş ki o bir cedvel-i Şat

Pür-zîver idüp tutmuş anun üstünü bat (Aslan, 2017, s. 325).

Günümüz Türkçesi:

“Bağdat’a çekilmiş bir cetvel olan Şat, onun üstünü çok aydınlık tutmuştur ve onu nurlandırmıştır.”

3.3.3. Basra:

Günümüzde Irak’ta bulunan bu şehir güçlü ortama sahiptir. Basra Bağdat’tan 420 kilometre güneydoğuda yer almaktadır. Konum olarak Fırat ile Dicle nehirlerinin kavuştuğı yerin 50 kilometre güneybatısına düşmektedir. Basra isminin bölgedeki beyaz taşlardan geldiğı ileri sürülmüştür. Bunun yanında Basra isminin geldiğı yer ve anlamı ile ilgili farklı görüşler de vardır. Söz anlamı olarak hangi yandan geldiğı tam

olarak tespit edilmese de bu ismin Araplar tarafından verildiği kuvvetle muhtemeldir. Kaynaklarda şehrin ismi ile ilgili “Busayra” ifadesi de mevcuttur. İklimi epeyce güçlüdür. Kışları çok soğuk olur; yazları ise şehirde yakıcı bir sıcaklık etki eder. Sıcaklar ancak kuzey rüzgârlarıyla hafiflenir; güney rüzgârlarıyla daha da yakıcıdır (Ercan, 2021, s.17).

Basra, Hulefâ-i Râşid’in zamanında yıldızı parlamış, Emevîler ile Abbasîler döneminde büyük, zengin ve gelişmiş bir şehir olmuştur. Zamanla bu özelliklerini kaybeden Basra, 1258’de Moğollar tarafından yakılıp yıkılmıştır. Dilimize yerleşen ba’de harâbü’l-Basra (Basra harap olduktan/iş işten geçtikten sonra) tabiriyle bilinir. Tabirin nasıl ortaya çıktığına dair bir rivayet ifade edilir. Basra şehrinde yoksul biri aç kalmış, kimse bir parça ekmek ona vermemiş. Sadece bir kasap acır, bir parça çiğ et atar önüne. Adamcağız açlıktan ölmek için etin pişirmesini ister ama kimden ateş istediye ateş reddedilir. Elini açıp şöyle der; Allahım, şu eti pişirecek bir parça ateş ver” diye dua eder. Bu sözler ağzından çıkar çıkmaz Basra’da büyük bir yangın çıkar. Bütün insanlar canının, mallarının derdindeyken, o bir kenarda etini pişirir. Bundan önce ateş istediği insanlardan birisi adamı görür ve “Nihayet ateşi buldun” deyince; “Basra yıkılmış olduktan sonra” söyler (Çavuşoğlu, 1977, s.95).

Basra Sultan Süleyman’ın 1534 senesinde Bağdat kentini almasıyla Osmanlı Devleti yönetimine girmiştir. Sultan Süleyman Bağdat kentinde iken Basra il hâkimi olan Râşid b. Megamis bizzat gelerek itaatini gösterdi; 1538 senesinde oğlu Mâni’i ayrıca veziri Mîr Mehmed’i Edirne kentinde bulunan hükümdara göndererek kentin anahtarlarını teslim etti ayrıca bağlılığını yeniledi. Sultan Süleyman da kendi ismine hutbe okutulması ve sikke bastırılması şartıyla Basra kentini ve etrafını vilayet adı altında kalmak için Raşid’i iltizam yaptı. Bu sırada Irak şehrindeki El Cazayir bölgesi ile Hoveyzeh ve Garraf da yaşayan Arap boyları ile başkanları da saltanatın egemenliğini tanıdılar. Hatta Bahreyn ve Katîf’ten elçiler gelerek bu yerde Sultan Süleyman’a bağlı olduklarını bildirdiler. 1538 senesinden başlayarak Basra kentinde basılan paralar üstünde Sultan Süleyman’ın ismi görülmektedir (Halaçoğlu, 1992, s.112).

Basra yeniden IV. Murad zamanında Osmanlı topraklarına katılmıştır. Osmanlı devlet yönetiminde Basra kenti hem ticaret hem de tarım açısından epey hareketli olan bir kent olmuştur. Kentin Basra Körfezi ile Arap Nehri yolundan geçerek Akdeniz

(Bahr-i Sefid) limanlarına varan yolun üzerinde yer alması sebebiyle nüfusunu daha da çoğaltmıştır (Halaçoğlu, 1992, s. 114).

Basra, stratejik konumu itibariyle de mühim bir bölgedir. Bu bölgenin ehemniyeti Basra kent körfezinden ve Hindistan yolundan kaynaklanmaktadır. Şehrin, Basra Körfezi ve Arap Nehri aracılığıyla Akdeniz limanlarına giden yolun üstünde olması ticarî açıdan da ihtimamını yükseltmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu körfezin kıyılarına egemen olması Kanuni devrinde olmuş idi. 1507 senesinden bu yana Hürmüz Boğazı'na yerleşmiş olan Portekizliler (Portugueses), kısa dönemde Dicle ile Fırat ırmaklarının bir araya getirdiği yer olan Kurna'ya kadar varmışlardı. Aynı dönemde Osmanlı İmparatorluğu da egemenliğini Bağdat kenti ile Basra kentine kadar genişletme etkinliklerine girişmişti. Hem İslam dünyası için mühim bir tehlike arz etmeye başlamış olan Portekizlilerin (Portugueses)in önünün kesilmesini hem de Tebriz kentinden gelip Tokat ili ile Erzurum ili üstünden Bursa kentine uzanan İpek Güzergahı ayrıca Bağdat, Basra ve Halep kentine uğramış olan Buhur yoluna egemen olmanın avantajlarını düşünen Osmanlı İmparatorluğu, Basra kent körfezine yerleşmiştir (Kılıç, 2014, s.320).

Nâbî'nin bir kasidesinden alınan bu örnek beyitte şair, övdüğü padişahın ele geçirdiği yerlere onunla birlikte bir düzen ve nizamın geldiğini de anlatmak ister. Basra ve Bağdat topraklarına erişen padişahın burada adil bir yönetim ve hoşgörülü bir politika izlediğini anlatmak istemiştir.

Düşünce sâye-i râyât-ı izz ü ikbâli

Nizâm buldı kudûmiyle Basra vü Bağdâd (Bilkan, 2011, s. 101).

Günümüz Türkçesi:

“Onun gölgesi, izzeti ve istikbali düşüncesiyle Basra ve Bağdat toprakları düzene kavuşmuştur.”

3.3.4. Dicle:

Dicle, Elazığ şehrinin güneydoğusundaki Hazar Gölü'nün ayağı ile bu gölün güneyindeki Hazarbaba Dağı'ndan çıkan suların birleşmesiyle oluşur. Dicle havzası tarih boyunca yoğun bir nüfusa sahip olmuş ve nehrin kenarlarında kurulan şehirler her

zaman büyük önem kazanmıştır. Antik tarihin önemli durumda olan bir hayli merkezi bu bölgede yer almış olurken Basra, Kûfe, Bağdat benzeri Ortaçağ'ın en başta gelen kentleri de yine Dicle nedeni ile yapılmış ayrıca bunun yardımıyla gelişmişlerdir. Örneğin Basra şehrinin denizinden alınan inciler bu nehirde olan nakliyatçılıkla kuzey yönüne götürülür ve Bağdat kentinin gereksinim mallarının satıldığı piyasaya sürülürdü. Yeniden Orta Çağ ticaretinde mühim bir yeri olan ipek de Bağdat kent nahiyesine kafil yolları ile geldiği gibi Basra denizi ve Dicle yolu ile de gelirdi. Emevîler ayrıca Abbasî Devleti süresinde o devirdeki milletlerarası ticaretin en başta gelen iki ana yolu Dicle ve Fırat idi. Ayrıca Uzakdoğu'ya nehirler aracılığıyla deniz taşımacılığının yapılabilmesi için iki ırmağın ulaşmasını sağladığı Basra şehri körfezinden denize bir yol açılmıştır (Tuncel, 1994, s. 281).

Dünya üzerinde en önemli nehirlerden olan Dicle ve Fırat, tarih boyunca farklı milletler ve topluluklar tarafından ilgi görmüştür. Dicle ve Fırat, Türk ve İslam kültürünü, siyasetini, ekonomisini, sanat ve edebiyatını oldukça fazla etkilemiştir. Dini anlamda da kutsiyet atfedilen Dicle için Hz. Peygamber, bir hadisinde Seyhun, Ceyhun, Nil, Fırat, Dicle nehirlerinin menbanın cennet olduğu ifade etmiştir (Ulucan, 2020, s. 106).

Yine Nâbî, bu beyitte Dicle nehrinin Irak topraklarını sulamasını hüsni talil söz sanatına başvurarak toprakları temizleyen aydınlatan bir araç olarak göstermiştir. Dicle nehri o kutsal nurlu yerleri temizler ve aydınlatır. Burada karanlık ve nur kelimeleri arasında anlamı pekiştirmek amacıyla tezat söz sanatına da yer verilmiştir.

Pâk idüp mülk-i 'Irâk'ı Dicle-i şemşîr ile

Kalmaya ol hâk-ı nûrânîde âsâr-ı zalâm (Bilkan, 2011, s. 245).

Günümüz Türkçesi:

“Dicle nehri, adeta bir kılıç gibi Irak topraklarını tertemiz eder ve o nurlu toprakta karanlıktan bir eser bırakmaz.”

Cevrî, İran-Osmanlı savaşına gönderme yaparak, savaşın o denli şiddetli geçtiğini anlatmak için nehirlerin kan aktığını söylemek ister. Acem askerlerinin kanlarının Dicle nehrini kırmızıya boyadığını anlatmak istemiştir. Burada mübalağa söz sanatı da görülmektedir.

Geçdi cümle asker-i şâh-ı Acemi şemşîrden

Oldu Nehr-i Dicle gark-ı hûn-ı erbâb-ı fesâd (Aydın, 2010, s. 210).

Günümüz Türkçesi:

“Acem şahının bütün askerleri kılıçtan geçti, Dicle nehri o fesatların kanlarıyla boğuldu.”

Şair Nâbî, yaşadığı coğrafyanın iki önemli hayat damarı olan Fırat ve Dicle nehirlerini anlatmaktadır. Etrafa tıpkı yağmacılar topluluğu gibi yayılmıştır. Fırat ve Dicle nehrinin etrafa sunduğu imkânlar ve bolluk ile bereket çekirge kafilesine benzetilmiştir. Çekirgeler de verimli toprakları istila etme yağmalama gibi özellikleri ile ele alınmıştır. Burada insan düşüncesini kuşatan çepeçevre çevreleyen fikirler ile yağmacı istila eden çekirgeler arasında teşbih söz sanatı tekniği ile benzerlik ilişkisi kurulmuştur.

Fırât u Dicle kenârında eyleyüp tugyân

Mülâhid olmuş iken münteşir misâl-i cerâd (Bilkan, 2011, s. 101).

Günümüz Türkçesi:

“ Fırat ve Dicle kenarında taşan su, her taraftan yağma ve talan eden çekirgeler gibi etrafa yayıldı. ”

3.3.5. Fırat (Furât):

Fırât nehri, Orta Çağda Irak ve Suriye için oldukça mühim bir yere sahiptir. Güneybatı Asya'nın çok büyük ırmağıdır bu göl ayağı eski Farsçada “Ufratu” olarak da geçmektedir (Ulucan, 2020, s. 33).

Sümer “Yaratılış mitolojisi”ne uygun olarak Tanrı Enki, Dicle ile Fırât nehirlerini yaratmıştır. Bu ırmaklar, dolsun diye günlerce yağmurlar yağmasını sağlamasında, bolluk ayrıca bereketlik versin diye Fırat nehrini coşmuş olan bir su ile dolu duruma getirdi. Irak, Türkiye, Suriye arazilerini canlandıran Fırat, tarih süresince değişik medeniyet ve kültürlerle düzenlenen bir etkinlikte ev sahibi gibi konukları ağırlamıştır (Çakırtaş, 2020, s. 1).

Şair Nâbî, bu bölgenin can damarlarından olan iki su kaynağı Fırat ve Dicle nehrini hemen tüm şiirlerinde Irak bölgesi ile ilişkilendirerek anlatır. Fırat ile Dicle'nin

akıp taşan ve etrafa yayılan suları bir çekirgeye benzetilerek teşbih sanatıyla gözler önüne serilmiştir.

Fırât u Dicle kenârında eyleyüp tugyân

Mülâhid olmuş iken münteşir misâl-i cerâd (Bilkan, 2011, s. 101).

Günümüz Türkçesi:

“ Fırat ve Dicle kenarında taşan su, her taraftan yağma ve talan eden çekirgeler gibi etrafa yayıldı. ”

Nâil-î Kadîm’in beyitinde Fırat nehri, aydınlığın ve güneşin bir parçası olarak görülmüştür. Fırat nehri burada coşkunu yönüyle ele alınmıştır ve bilindiği üzere Fırat nehri suyu çok hızlı akar ve o bölge için önemli bir su kaynağı olarak kabul edilmiştir. Burada da bu yönüyle işlenmiştir.

Tab‘umuz oldu müntehî‘ ışk ile bir makâma kim

Katreye tâb-ı cûşîş-i nehr-i Furât verdiler (İpekten, 2019, s. 361).

Günümüz Türkçesi:

“Işığımız (güneşimiz) bir makama geldi ki, her damlası Fırat nehrine düşmüştür.”

Süheylî, aşağıdaki beyitte Irak topraklarından geçen Fırat nehrinin Bağdat şehrinin de son demlerine şahit olduğunu ve Fırat nehrinin akışı ile gözyaşı arasında mahiyet açısından bir ilgi kurulmuştur. Nehrin sürekli akması ile gözyaşları dökmesi arasında hem teşhis hem mübaalağa hem de hüsn-i talil söz sanatları tekniği kullanılmıştır.

Bağdâd-ı ‘ömrün ahirini seyle vermege

Hâk-i fenâda gözleri yaşlu akar Furât (Harmancı, 2017,s. 155).

Günümüz Türkçesi:

“Ömür Bağdat’ının ahirini sele vermek için Fırat, bu fena topraklarda âdeta gözleri yaşlı olarak akar.”

Şair Süheylî, teşbih söz sanatı kullanılarak Şat suyu ve Fırat nehrini Bağdat’a akan iki nehre benzetmiş ve Bağdat şehrine olan sevgisi ve hayranlığını da göstermek istemiştir.

Hak-i Bağdâd oldu gûyâ cism-i bî-tâbum benüm

Biri oldu çeşmümün anda Fırât u biri Şat (Harmancı, 2017, s. 217).

Günümüz Türkçesi:

“Bağdat toprakları benim tabiatım oldu, gözlerim ise biri Fırat diğeri Şat oldu.”

Bosnalı Âsım, aşağıdaki beyitte göz yaşlarım öyle geniş bir derya ki Nil, Fırat, Ceyhun, Şat ve denizler yanında hiç kalır der. Aşkının büyüklüğünü ifade etmek için abartılı bir ifade olarak coğrafyadan faydalanır. İsimlerini saydığı nehirler hep Irak coğrafyasına yakın olan sulardır.

Eşkümüz bahr-i muhît oldu anun yanında

Nîl u Ceyhûn u Fırât u Şatt u deryâ ne çalar (Kurtoğlu, 2018, s. 236).

Günümüz Türkçesi:

“Göz yaşımız her tarafı kapsayan bir deniz oldu, Nil, Ceyhan, Fırat ve Şat onun yanında hiçbir şey kalmaz.”

Şair Cevrî, burada yer altından çıkan kutsal ve tatlı olan zezem suyu ya da ab-ı kevser suyunu Fırat nehrinin tatlı suyu ile ilişkilendirir. Fırat nehrinin suyu kutsal olarak gösterilir ve övülür.

Hafr idüp himmetle bu çâh o sâhib-i lutf u cûd

Çıkdı bir su kim anun tarîfidür azb-i Furât (Aydın, 2010, s. 222).

Günümüz Türkçesi:

“O bir himmetle durmadan yeri kazdı lütuf ile ortaya bir su çıktı ki onun tarifi Fırat’ın tatlı suyudur.”

Nâilî-i Kadîm, Fırat ve Ceyhun nehirlerini bolluk ve bereketin kaynağı olarak işlemektedir. Öyle geniş bir sahaya yayılmış ki bu iki kadim nehir gittikleri her bölgeye bolluk ve bereket de götürmüştür. Burada bölgenin zenginliğine katkısından ötürü Fırat ve Ceyhun nehirleri övülmektedir. Kudretli bir görüntüye sahip olduğu anlatılmaktadır.

Vüs‘at ol denlü zemîninde ki sîr-âb edemez

Geşt-zâr-ı keremin nehr-i Furât u Ceyhûn (İpekten, 2019, s. 139).

Günümüz Türkçesi:

“Öyle geniş bir zemin ki onu saklamak mümkün değil, onu baştan aşağı dolaşmak ancak Fırat ve Ceyhun nehrinin hüneridir. ”

Süheylî aşağıdaki beyitte, ayrılık acısıyla gözyaşı döken âşığı anlatmaktadır. Aşk acısı ve ayrılık hasretiyle öyle çok üzülür ki onun döktüğü gözyaşları Fırat nehrini utandıracak kadar çoktur diyerek bir anlamda mübalağa etmiş olur. Çünkü Fırat, o bölgenin en coşkun ve en önemli akarsularındandır.

Şiddet-i hecr ile tugyan-ı sirişküm göricek

Yırlere geçdi hayâdan utanup nehr-i Furât (Harmanlı, 2017, 175).

Günümüz Türkçesi:

“Ayrılık acısının şiddetinden döktüğüm gözyaşlarını Fırat nehri görse, utancından yerlere geçer.”

3.3.6. Hille:

Irak devletinin merkezinde olan Fırat ırmağı üstünde olan Hille şehrinin kurucusu Arab kabile lideri Ali bin Mazyid Al-Asadi'dir. “El-Hille” olarak da kaynaklarda adı geçen bu şehrin önemi, Fırat nehriyle aynı yerde oluşundan ötürü kaynaklanmaktadır. Divan şiirinde genellikle Fırat-Dicle nehirleriyle birlikte anılmaktadır (Mantran, 1999, s. 93).

Nâbî'de yine benzer şekilde kasidesinde padişah veya devlet büyüklerinden birini övdüğü görülmektedir. Şair övdüğü kişinin gittiği topraklarda huzurun ve barışın geldiği imasında bulunur.

Bu sadre müjde-i teşrîfün istimâ idicek

Zemin-i Hille vü Bağdad'dan gün oldu fesâd (Bilkan,2011, s. 102).

Günümüz Türkçesi:

“O Sultanın gelişinin müjdesi duyulduğunda Hille ve Bağdat'ta fesatlık tamamen sona erecektir.”

3.3.7. 'Irak:

Irak Ortadoğu'nun tarihi en eski ve önemli ülkelerinden biridir. Irak bölgesinin tarihsel önemini oluşturan hususların başında en eski yerleşim merkezlerinden olmasıyla kutsiyet atfedilen Fırat ve Dicle nehirlerine yani Mezopotamya bölgesinde olması gelmektedir (Halil, 1999, s. 87).

Irak devletinin mühim bir kısmını kapsayan "Mezopotamya" ovası, doğuda Zagros dağları ile kuzeydoğuda Toros dağlarıyla sınırlıdır. "Mezopotamya" kelime anlamı olarak iki nehir arası demektir (Atalay, 2001, s. 36). Mezopotamya iki farklı bölümden oluşur ki bunlar El Cezire ile Irak-ı Arap'tır. Cezire üst bölümde nehirlerin gömüldüğü geniş ve hacimli bir yayladır. Dicle ile Fırat esas Mezopotamya'yı oluşturan "Irak-ı Arab" ovasına girdikten sonra oldukça çok kol alır ve ayrıca "Harel Hammer" adı verilen geniş ve derince su birikintisini besler (Güney, 2003, s. 277). Basra Körfezi'ne yaptığı delta ovası senede kırk ile elli metre genişlemektedir (Güner ve Ertürk, 2005, s. 194-196).

Irak dönem şairleri önemli bir merkezdir. Şair Nef'î burada Iraklı şair dostlarının bile onun şiirini kıskandığını dile getiriyor. Muhteşem-i Kaşani'nin (Şemsü'ş-şuara) bile belki kendini kıskandığını söyler. Ki bu şair birçok şairin yetişmesini sağlamış büyük bir İran şairidir. Nef'î'nin şiirlerindeki narsizm bu beyitte de görülmektedir. Şair kendi şiir gücünü kıyaslar ve sonunda kendini üstte tutar.

Sözlerim oldu hasetkerde-i yarân-ı ' Irak

Belki reşk-i sühen-i Muhteşem-i Kâşânî (Akkuş, 2018, s.33).

Günümüz Türkçesi:

"Iraklı dostlarının kıskançlık ettiği sözlerim oldu, belki sözlerimi kıskanan Muhteşem-i Kâşânî'dir."

Divan edebiyatının en gözde şiirleri Fars ve Arap kültüründen çıkmıştır. Nef'î Muhteşem-i Urfî'den daha ölçülü sözlerinin olduğunu; Farslar ve Araplar'ın kıskançlık etseler bile gerçeğin bu olduğunu söyler. Urfî Şirazlı'dır. İlk beyitteki benzer şekilde şair, kendi şiirlerinin daha üstün olduğunu söyler.

Oldu nâzik sühenim Muhteşem u Urfiden

Nola reşk eyleseler Rûm'a ' Irâk u Şîrâz (Akkuş, 2018, s.204).

Günümüz Türkçesi:

“Benim Muhteşem ve Urfiden ölçülü (zarif) sözlerim oldu, Irak ve İran Anadolu’ya kıskançlık etse ne olur.”

Nâbî aşağıdaki beyitte Halep’in sabahları havasının Irak’tan ve İran’dan daha güzel olduğunu söyler. Yakın coğrafyaları birbiri ile kıyaslar. Nâbî biraz da kendi yaşadığı coğrafyanın havasının bile diğer bölgelere nazaran daha iyi olduğunu ima eder.

Buna hevâde ‘Irak u ‘Acem muhâlidür

Ki çâr faslı da nev-rûz ider sabâ-yı Haleb (Bilkan, 2011, s. 468).

Günümüz Türkçesi:

“Hava konusunda Irak ve Acem’in tersine, Halep’in sabah esen rüzgârı dört mevsimi ilkbahar yapar.”

Nâbî, bu beyitte Dicle nehrinin Irak topraklarını sulamasını hüsni talil söz sanatına başvurarak toprakları temizleyen aydınlatan bir araç olarak göstermiştir. Dicle nehri o kutsal nurlu yerleri temizler ve aydınlatır. Burada karanlık ve nur kelimeleri arasında anlamı pekiştirmek amacıyla tezat söz sanatına da yer verilmiştir.

Pâk idüp mülk-i ‘Irâk’ı Dicle-i şemşîr ile

Kalmaya ol hâk-ı nûrânîde âsâr-ı zalâm (Bilkan,2011, s. 245).

Günümüz Türkçesi:

“Dicle nehri kılıcıyla Irak topraklarını temizler, oradaki nurlu toprakta karanlıktan bir eser kalmaz.”

Nâilî bu beyitte, Irak ve Arap coğrafyasını düzeltip güzelleştirecek fatihin kadri yüce ve ulu olması gerektiğini öneriyor. Fatih fetheden demektir. Dicle nehri, burada teşhis söz sanatının da yardımıyla bir ilim ve irfan ehli şahsiyetmiş gibi kişileştirilerek anlatılmıştır.

Ki ola fâtih-i ma’mûre-i ‘Irâk-ı ‘Arâb

‘Uluvv-ı kadr ile nâm-ı bülend-pervâzı (İpekten, 2019, s.81).

Günümüz Türkçesi:

“Arap Irak’ını bayındır bir hale getiren (komutan) öyle bir fatih ki kadri yüce ve namı yüksek olur.”

Nevîzâde Atâyî, kendi şiirinin özgün ve ilham kaynağı olduğunu söyler. Kendini Irak’tan haber veren bir ayna olarak gösterir. Ayna ve kadeh divan edebiyatında önemlidir. Çünkü gerçeği gösteren mazmunlardır. Cam-ı cem buna örnek verilebilir. Şair şairlik yönünü o denli güçlü olduğunu savunur ki adeta elindeki Cem’in meşhur kadehine benzediğini söyler çünkü söz de tıpkı büyü gibidir, karşısındakini tesiri altına alır. Burada Irak bölgesinden kasıt uzaklık manası da olabilir.

‘Irakdan gösterür âyînedândur hâme destümde

İder zâhir kümûn-ı gaybdan ebkâr-ı efkârı (Karaköse, 2017, s. 43).

Günümüz Türkçesi:

“Elimdeki kalem Irak’ı gösteren aynadır, el değmemiş düşünceleri gelecekte gizlenenleri apaçık eder.”

İlkbaharın ilhamıyla Atâyî ise kalemini Irak’ta yaşayan sözün ustası olan kimselerin kıskanacağını söyler. Bahar âşıkların ve sanatçıların mutlu olduğu bir dönemdir. Sanatçılara ilham olan dönemlerden biridir. Bahar ayının herkese ilham olduğunu ancak asıl değerli olanın en özgün ve en yaratıcı eserler meydana getirenin olduğunu anlatmak ister. Irak coğrafyasındaki şairler ile kendini kıyaslar ve üste çıkar.

Kalem ki bağlaya bir tâze nakş-ı nev-peydâ

Te ‘accübden urur kef suhanverân-ı ‘Irâk (Karaköse, 2017, s. 48).

Günümüz Türkçesi:

“Kalem ki yeni ortaya çıkmı bir taze nakış bağlasın, Irak’ın söz ustası kimseleri hayretten köpürsün.”

Yine Atâyî’den alınan beyitte, Irak, dönemin örnek alınan yerlerinden olduğu için orada yaşanan herkesi etkiliyor. Şair bu değişiklikleri orada birinin etkilemesine bağlıyor. O dönem için dünyanın bilgi merkezi olan Ortadoğu’da yaşanan her şey Anadolu’yu da etkiliyordu. Anadolu şairler oradaki şairlerin izinden gidiyordu. Bu

beyitte de bu apaçık verilmiştir. Arap şiiri ile Anadolu şiirinin etkileşim içerisinde olduğuna dair somut bir kanıt niteliğindedir.

Pür oldı gulgule-i şevk ile devâ'ir-i dehr

‘Irâk’dan ‘acab âvâze eyledi üstâd (Karaköse, 2017, s. 96-97).

Günümüz Türkçesi:

“Zamanın dairelerinde şevk gürültüsü çok oldu acaba Irak’tan üstad yüksek sesle mi seslendi?”

Şair Atâyî, bu beyitte Rum güzelleri ile Irak coğrafyasındaki güzeller arasında bir kıyaslama yoluna gider ve Rum kızlarının daha güzel olduğunu anlatmak ister. Çünkü beyitteki ikinci mısra da İstanbul gençlerini görmek istediğini net bir şekilde ifade eder.

‘Atâyî ben geçerdüm Rûm ilinün merhabâsından

‘Irakdan seyr idebilsem çivânân-ı Sitanbûlı (Karaköse, 2017, s. 254).

Günümüz Türkçesi:

“Ey Atayi, ben Rum (Anadolu) ilinin merhabasından geçerdim, keşke Irak’dan İstanbul güzellerini seyredebilseydim.”

Atâyî’de, sofilere hafif bir sitem âşıklara övgü sezilir. Bunca dünya derdiyle yanan ve yükleri ağır olan sofilere seslenen şair, Irak toprağını saçlarına tarak yapmalarını ister. Erdebil adında bir tarikata bağlı olan müritlere sevgilinin yoluna girmelerini tavsiye eder. Burada saça sürülen misk ile toprak arasında hem şekil hem de mahiyet açısından ilişki kurulmuştur.

Neyler bu kâr u bârı sûfi-i Erdebîlî

Hâk-i ‘Irâkı itsün kakul-i kudûm-ı şânî (Karakörse, 2017, s. 280).

Günümüz Türkçesi:

“Ne yapsın bunca işi bunca yükü Erdebilli bu sufi, Irak toprağını saçlarına tarak etsin.”

Şeyhülislâm Yahyâ, aşağıdaki beyitte herkesin Isfahan’daki usul ile şiir yazıp söylediğini ve bu görüş dışındaki şiiri örnek alan kimse kalmadığını söyler. Herkesin usule uyduğunu söyler. Isfahan tarzı şiirin herkesi etkisi altına aldığını buna muhalif

olan kimsenin kalmadığını ima ederek o bölgenin dönemin şiir ve şairleri üzerindeki etkisine dikkat çeker. Yapılan seferler sonucunda devlete muhalefet eden kalmamış düzen sağlanmıştır. Şair bu beyitte Osmanlı ile birlikte asayişin ve düzenin sağlandığını ima eder.

Kalmadı şimdi kimse muhâlif‘ Irâk’da

Uydu usûle nagme serâyân Isfehân (Kavruk, 2018, s. 5).

Günümüz Türkçesi:

“Irak’da usule uymayan kalmadı, hepsi dağıldı. Herkes Isfahan’nın tesirine kapıldı.”

Irak ve Isfahanda köçeklerle, Büzürk makamından şarkılarla dolaşsa bile Süheylî’nin yeni günde uşşak makamını mırıldanıp anarak olur demek ister. O bölgede yaşayan farklı kültürlere de değinmiş olur böylece.

‘ Irâk u ısfehân kûçek büzürgi cümle geşt idüp

Süheylî râstı ‘ uşşâkı terennüm kıldı nev-rûze (Harmancı, 2017, s. 279).

Günümüz Türkçesi:

“Irak ve Isfahan’ı köçek büzürk makamı ile dolaşsa da, Süheylî doğrusu yeni güne uşşak makamını mırıldanarak başladı.”

Irak o zamanın şairler diyarındandır. Şairin şiirleri o kadar yüce ki onun sayesinde Irak’tan bile başları dik geçerler demek ister. Böylece kalitesinin tartışmasız olduğunu ve şiirin en revaçta olduğu bölgelerde bile rahatlıkla başı dik bir şekilde gezebildiğini söyleyerek kendini över.

Hoş geçerler hemîşe sâyende

Ser-firâzân-ı milk-i ‘ Irâkeyn (Harmancı, 2017, s. 124).

Günümüz Türkçesi:

“Sayende daima hoş geçerler, Irak mülkü olan yerlerden başları dik olarak giderler.”

Süheylî’ye göre, Irak coğrafyası güzellikleri ve güzelleriyle şöhret bulmuş bir yerdir. En eski dönemlerden itibaren edebiyatta ve şiirde de bu yönüyle işlenmiştir.

Yukarıdaki örnek beyitte de olduğu gibi yine insanların gönüllerini şenlendirdiği ve onlara huzur verdiği yönüyle ele alınmıştır.

‘Irâk cümleye ammâ safâda gâlibdür

Meger ki hıfzına sadrı felek-medâr gelür (Harmancı, 2017, s. 54).

Günümüz Türkçesi:

“Irak, herkesin gönlüne huzur verir meğer hıfzına dönen felek gelir.”

Şair Cevrî, Irak’ın şehirleri Rafiziler’in hükmünden çıkıp, kılıç ile savaş kazanarak senin hükmüne girdi demek ister. Rafizilik XVI. yüzyıl ortalarında Yahudi asıllı İbni Sebe’ce kurulan, Hazreti Ali ve onun soyuna aşırı ölçüde bağlı, Sünniliğin bütün görüşlerine karşı olan, Şiiliğin bir kolu sayılan bir inanış yoludur. Şair sünnidir bu görüşe karşıdır. Bu görüşün elinden kurtuldu demek ister.

Kabza-i teshîre girdi seyf ile mülk-i ‘Irâk

Dest-i hükm-i Râfizîden çıkdı yek-bâr ol bilâd (Aydın, 2010, s. 137).

Günümüz Türkçesi:

“Irak hazinesi kılıç ile pençenin etkisine girdi, şehirler Rafiziler’in elinde olan hükümden çıktı.”

Cevrî’nin aşağıdaki beytinde Irak’ın fethine telmih vardır. Beyit Irâk-ı Arab terkibi içerisinde bir yerde geçer. Padişaha övgü içeren beyitte yer alır. Padişahın Irak ve Arap bölgelerini ele geçirmesini büyük bir zafer olarak niteler ve buradan dönen padişahın mutlu olduğunu anlatmak ister.

Huceste fâtiḥ-ı kişver-küşâ ki nusret ile

Dönüp Irâk-ı Arabdan tarab-künân geldi (Aydın, 2010, s. 210).

Günümüz Türkçesi:

“Saadetli memleketler fetheden Fatih, zafer ile Arap’ın Irak’ından dönüp sevinerek geldi.”

Bu örnek beyitte ise Nevîzâde Atâyî, padişahın fethi için fal tuttuğunu ve yine onun için uzaktan mübarek olsun nameleri göndermek istediğini söyler. O dönemlerde fal açmak, fal tutmak gibi adetler yaygındır.

Fütûh-ı hazret-i şâh-ı cihâna fâl tutup

‘Irak'dan idelüm nagme-i mübârek-bâd (Karaköse, 2017, s. 100).

Günümüz Türkçesi:

“O cihan padişahının fetihlerine fal tutup Irak’tan ona mübarek olsun nameleri edelim.”

3.3.8. Kerbela:

Kerbela, Hicri 10 Muharrem, Miladi 10 Ekim 680’de yetmiş üç can ile Hazreti Hüseyin’in öldüğü yerin adıdır. Hazreti Hüseyin’in Kerbela’da öldürülmesi, farklı edebi geleneklerde ve Divan edebiyatında sıklıkla ele alınan konulardan biri olmuştur. Hem tarihi hem dini hadise olan bu olaya telmih için şiirlerde yer alan Kerbela aynı zamanda kutsal coğrafyalardan birisidir (Gürbüz, 2012, s. 138).

Irak’ta bulunan bir şehirdir. Bağdad’ın güneybatısında bulunan Kerbelâ, Hazreti Muhammed’in torunlarından olan Hazreti Hüseyin’in şehitliği ile mezarının bulunmuş olduğu kutsal bir mekândır. İslam dünyasını yasa boğmuş olan Kerbela hadisesi için “Maktel-i Hüseyin” şeklinde çok eserler yazılmıştır. Şiirlerimizde de Kerbela; matem, şehadet ve susuzluk gibi kavramlar, şehitin kanı ile sulandığı toprağın kutsiyetiyle anılır; çok zamanda tasa, gam ve keder manasında “kerb ü belâ” terkibî ile kaleme alınmıştır. Kerbela bölgesi o coğrafyada yaşanan elim olaydan dolayı adı asırlar boyunca her alanda hüznün ve gam ile birlikte anılmıştır. Hz. Hüseyin’in şehit edildiği topraklar olarak bilindiği için sürekli acı, keder, gam, hüznün, şehitlik, susuzluk gibi kelimelerle birlikte divan şiirinde işlenmiştir (Yeniterzi, 2010, s. 319).

Aşağıdaki beyitte Nâilî, Kerbela olayına telmih yapmıştır. Kerbela olayı acıklı olması nedeniyle şairlerce bu şekilde kullanılır. Anlamli bakış yaralayıcı aletlerle mazmunlanır ve o bakışa maruz kalan da yara alır. Buradaki yarayı büyük göstermek için Kerbela’ya atıf vardır. Böylece şairin sevgiliden gördüğü cevr ü cefa ile oluşan yarası Kerbela’daki olaya atıfta bulunularak yüceltilmiş olur aynı zamanda kutsallık atfedilmiş olur.

Şu ‘le-i hançer-i nigâhından

Teşne-leb hûn-ı Kerbelây-ı dilem (İpekten, 2019, s. 55).

Günümüz Türkçesi:

“Bakışlarının hançerinin ateşinden susamış, gönül Kerbela’sının kanıyım.”

Nâilî’nin aşağıdaki beytinde İsa’nın göğe çekilmesine telmih vardır. Orada yaşanan göğe çekilme sonrası katledilme olayı ile Kerbela olayına benzetme yapmıştır. Beyitte İsa, Mesih ve Kerbela kelimeleri ile dini terminolojiden faydalanılarak tenasüp söz sanatı kullanılmıştır. Böylece şair, Kerbela olayını da yad etmiş olur.

O yekke-tâz-ı şehadet ki Kerbelâda tamâm

Mesîhe eyledi tefhîm n’eydügin tecrîd (İpekten, 2019, s. 76).

Günümüz Türkçesi:

“O şehitlik bahadırı Kerbela’da İsa’ya tecrit ne demek ifade etti.”

Nâilî’nin şiirinde Kerbela olayına telmih var. Kerbela’da meydana gelen olayın şiddetini anlatmak için onu duyanın dilinin tutulduğunu ifade eder. Görüldüğü üzere çalışmalarda sürekli Irak coğrafyasından Kerbela şehri geçer ve onun mahiyeti acı ile kederin yaşandığı toprak olması yönüyledir.

Zebân-ı husrev-i kadr gibi lâl-i hayretdür

Zuhûr-ı vakı‘a-i Kerbelâda ‘akl-ı reşîd (İpekten,2019, s. 78).

Günümüz Türkçesi:

“Kudretli padişahın dili gibi Kerbela vakasının ortaya çıkmasında reşit akıl hayretler içinde kalmıştır.”

Nâilî’nin bu beytinde, Kerbela olayında Hz. Hüseyin’i şehit edenlere adeta beddua edilir ve o Kerbela bölgesinde onlara belaların mübtela olması dilenir. Kerbela şehri neredeyse tüm metinlerde Kerbela olayı dolayısıyla şiire konu edilir. Burada ağaç budayıcı olarak teşbih kılınan kişiler Kerbela’daki sahabeleri şehit edenler olarak işlenmiştir.

O nahl-i bâr-vere Kerbelâ zemîninde

Su vermiyenler olsun mübtelây-ı lerziş-i bîd (İpekten, 2019, s. 77).

Günümüz Türkçesi:

“O ağaç budayan kişiler, Kerbela çölünde su vermeyenler, bir söğüt ağacı gibi titresinler.”

Nâilî-i Kadîm, Kerbela vakasının, yeryüzünde ve gökyüzünde olanların şahit olduğu bir zulüm olduğunu anlatmak ister. İslam dünyasındaki en büyük zulümlerden biri olarak görülen Kerbela vakası burada da bu yönüyle şiire konu edinmiştir.

Bir şemmedür bu vâkı ‘ adan hâl-i Kerbelâ

Kerrûbiyân-ı ‘ arş bu zulme yeter güvâh (İpekten, 2019, s. 237).

Günümüz Türkçesi:

“Kerbela vakası bu olaydan bir nümunedir, arştaki melekler bu zulme şahit olarak yeter.”

Atâyî’ye göre, Kerbela olayı, İslam dünyasının en hazin olaylarından biridir ve günümüze kadar devam eden bir yas günüdür. Burada şehit edilenler dünya durdukça anılacaktır. Klasik şiirde de Kerbela vakası olarak geçen bu olay sürekli hüznün ve matem kavramlarıyla birlikte işlenmiştir. Burada Kerbela olayına atıfta bulunduğu için telmih söz sanatı vardır.

Mâtem-i Kerbelâ’yı tâzeleyüp

Ehl-i aşk itdi nâle-i cângâh (Karaköse, 2017,s.131).

Günümüz Türkçesi:

“Kerbela matemini tazeleyip, ehli aşk olanlar canlarıyla inlediler.”

Hâletî’nin gazelinden alınan beyitte, “Kevser” cennette bulunduğu inanılan, içenin bir daha susamadığına inanılan bir su olduğu bilgisine yer verilmiştir. Resul’un yüzünün suyunun bu Kevser suyuna denk olduğunu dile getirilir. Kerbela’da Hazreti Hüseyin’in ölümünden sonra toprağın bile adeta kurduğunu ve bu toprağa ancak bu suların fayda verebileceğini kastetmiştir. Kerbela bölgesi önceki beyit ve şairlerde de görüldüğü gibi kutsal olması ve Hz. Hüseyin’in şehit edildiği yer olması sebebiyle acı ve kan ile ilişkilendirilmiştir.

Be-hakk-ı teşne-dil-i Kerbelâ imâm-ı enâm

Be-âb-ı rûy-ı Resûl ü be-sâki-i Kevser (Kaya, 2017, s. 141).

Günümüz Türkçesi

“Halkın imamı, Kerbela’daki toprağın kalbi çok susamış. Saki, Kevser şarabından ve Resul’un yüzünün suyundan ona sun.”

Azmîzâde Hâletî, yukarıdaki dörtlükte Kerbela olayını kısaca anlatmış, telmih söz sanatı tekniğini de kullanarak olayda adı geçenleri anmış olur. Bugün o kadar yaşlı ki Kerbela’dan da şiddetli bir acı var çünkü Ali’nin ardından Hasan ve Hüseyin’de Yezid tarafından şehit edildi şeklinde açıklanabilir. Kerbela olaylarına, Hz. Ali ve oğulları Hasan- Hüseyin’in şehadetlerinin acısına dikkat çeker ve bugünden daha şiddetli bir yas gününün olmadığını belirterek mübalağa sanatını da kullanır.

‘ Aceb olmaz bu rûz-ı mâtem için
Kerbelâ’dan eger dinilse şedîd
Ne ‘ Alî kaldı ne Hasan ne Hüseyin
Bir Yezîd itdi cümlesini şehîd (Kaya, 2017, s. 193).

Günümüz Türkçesi:

“Bu matemli gün için Kerbela’dan şiddetli denilse şaşılmaz. Ne Ali kaldı ne Hasan ne Hüseyin, bir Yezid tümünü şehit etti.”

Hâletî’ye göre güzeller cefa doludur. Nazı ve acımasızlığı adeta bir kılıç gibi sevgiliyi (mecazen) şehit eder. Maşuğun cefa ve eziyetinden dolayı adeta Kerbela’daki mazlum gibi şehit olur. Kerbela olayına ve şehit olan Hz. Hüseyin’e telmih edilerek dilberin cefası anlatılmıştır. Âşık, yukarıdaki beyitte aşkının imkânsızlığını ve zorluğunu anlatmak için Kerbela vakasını bir araç olarak kullanır. Sevgiliye olan kavuşma özlemini Kerbela’daki suya olan hasret ile ilişkilendirir. Bir anlamda sevgilinin de su gibi bir yaşam kaynağı ve Kerbela kadar da kutsal olduğunu dile getirmek ister.

Şemşîr-i cevri dil beri her ârzû iden
Su hasretiyle gitti çü mazlûm-ı Kerbelâ (Kaya, 2017, s. 230).

Günümüz Türkçesi:

“Cefa kılıcına sahip güzeli her arzu eden, Kerbela’daki mazlum gibi su hasretiyle gitti.”

Kerbela olayı o kadar acıklıdır ki Süheylî'nin boğazı düğümlenir boğulacak gibi olur ve kendi helakine sebep olabilecek kadar acı çeker. Eğer kendi ölümüne sebep olan kendi olursa bile dert değildir çünkü Hüseyin kadar acı çekmemiş olacağını söylemek ister.

Geldügince yâduma mazlûm-ı deşt-i Kerbelâ

Gussadam kendüm helâke kast idersem gam degül (Harmancı, 2017 s. 236).

Günümüz Türkçesi:

“Aklıma Kerbela çölündeki mazlum geldiğinde, kederden kendi helakime sebep olursam da dert değildir.”

Nehcî Kerbela olayına o kadar üzölmüşdür ki muhabbet nehri aksın istemez. O Kerbela'nın yolunun başına bağlanmıştır. Onun için artık eğlenenin anlamı yoktur. Kerbela vakası günümüzde bile İslam dünyasının kanayan bir yarasıdır. Şair burada, Kerbela olayına hem telmihte bulunur hem de üzüntüsünü belirtmek ister.

Akar nehr-i mahabbet bendidür Nehcî karâr itmez

Ser-i küy-ı şehîdi Kerbelâda bestedür gönlüm (Aslan, 2017, s.238).

Günümüz Türkçesi:

“Nehcî, muhabbet nehrinin önüne set çeker devam etmez (akmaya çünkü); Kerbela'daki şehidin başına gönlünü bağlamıştır.”

Vecdî, aşağıdaki beyitte Kerbela olayında yaşanan acının hüznünü anlatıyor. Şehit olanların canları gitti ancak o bölgede bela eksik olmadı diyerek adeta o toprakların artık eskisi gibi olmadığını ve kanlı bir coğrafyaya dönüştüğünü ima etmek ister.

Eğreçi ol iki şehler şehîd-i Kerbelâ oldu

Firâkı cânlara ammâ belâ üzre belâ oldu (Kavruk, 2017, s. 193).

Günümüz Türkçesi:

“Eğer ki o iki şeyh Kerbela şehidi oldu, canları uzak oldu ama bela üstüne bela yağdı.”

Bu beyitte Bosnalı Âsım, cömertlik vadisi kurak Kerbela'ya döndü bir yudum su kalmadı demek ister. Çeşmesar çeşmeleri bol olan yer demektir. Ululuk gittiğinden

beri her yer Kerbela'ya dönmüştür demek ister. Olumsuz bir durumu anlatmak için Kerbela olayı hatırlatılır böylece oranın cömertlik vadisinden susuz kalmış bir Kerbela çölüne döndüğüne işaret edilir.

Sahn-ı deşt-i Kerbelâ'ya döndü vâdî-i kerem

Çeşmesârı kupkurudur bir içim su kalmamış (Kurtoğlu, 2018,s. 30).

Günümüz Türkçesi:

“Kerem vadisi çölün meydanındaki Kerbela'ya döndü, pınarları bol olan yer kupkurudur bir içim su kalmamıştır.”

Şair Neşâtî, Kerbela'da Hüseyin'in şerefli ve eşsiz başının yerlerde kan içinde sürüklendiğini hayal edenler acıdan kendini yerden yere atıp o acıyı hissettiler demek ister. Şehzade dediği Hz. Hüseyin'dir. Başı kesilip yerlerde sürüklenerek öldürülmüştür. Bunu anmak adına yazılmış beyitlerdendir.

Hayâl-i Kerbelâ eyler ki galtân itdiler hâke

Dem-âlûde ser-i şeh-zâde-i yektâ-yı zî-şânı (Kaplan,2019, s. 46).

Günümüz Türkçesi:

“Kerbela'nın hayali ile yuvarlanıp idrak ettiler, kana karışmış şehzadenin şerefli eşi benzeri olmayan başını toprağa yuvarladılar.”

Bu beyitte ise Ahmed Nâmî, “Çölde açan lale Hüseyin'in kanıyla sulanınca çıkar ve göğüsleri parçalayıp kanatacak kadar olan acı hala tazecik yerindedir” der. İslam dünyasında gönüllerde hala Kerbela olayının yasının tutulduğunu ve acısının taze olduğunu söyler.

Fikr-i deşt-i lâle-gûn-ı Kerbelâdan yine âh

Sînelerde şerha-i hûnîn-i mâtem tâzedür (Yenikale, 2017, s. 375).

Günümüz Türkçesi:

“Çölde açan lale Hüseyin'in kanıyla sulanınca çıkar ve göğüsleri parçalayıp kanatacak kadar olan acı hala tazecik yerindedir”

Kerbela olayına telmihte bulunan Cevrî, burada susuzluktan kurumuş dudakların kan ile yani şahadet şerbeti ile ısladığını ve bu kanı zevk ile içtiklerini

söyleyerek aslında şehitlik mertebesinin yüksekliğinden bahsetmektedir. Hem teşbih hem de telmih söz sanatları kullanılmıştır.

Olub leb-teşne Haylî Kerbelâda hûn-ı a'dâya

Şehâdet şerbtin nûş eyledi kâm-i dilin buldı (Aydın,2010, s. 192).

Günümüz Türkçesi:

“Kerbela'dan susamış dudaklara kan bir su olur, şahadet şerbetini şarap eyledi ve zevk ile içti.”

Klasik şiirde aşıklar sürekli kanlı gözyaşı döker. Burada şair Bosnalı Aleaddin Sâbit, aşğın gözyaşlarını mübalağa söz sanatı da kullanılarak şehir sakalarına benzetir. Daha sonra gam ve keder içinde olduğu için gözlerinden akan kanı Kerbela çöllerinde dökülen kana benzeterek teşbih söz sanatını da kullanır. Kerbela olayına değindiği için telmih de bulunur.

Dü çeşmüm tas- ber-kef şeh-i gam sakkâlarındandır

N'ola hûn olsa âbı Kerbelâ sahrâlarındandır (Oener, 2019, s. 484).

Günümüz Türkçesi:

“Gözyaşlarım şehrin gam sakaları gibi akar, kan olsa ne olur ki onun suyu Kerbela çöllerindedir.”

Ümmî Sinan'a göre Kerbela, İslam coğrafyasının kanayan yarası ve aynı zamanda en kutsal topraklarından biridir. Bunun farkında olan gaziler dahi oradan feyz almaya şehadeti tatmaya gider. Gazilerin şehadet yaşamadan daha sonsuzluk şarabını içtiklerini söyler. Şair kerbela olayının çetinliğini vurgulamak istemiştir.

Gâziler bile yanında gelüp Kerbelâ çölünde

Şehâdet buluban anda bekâya dutdılar çün râh (Bilgin, 2017, s. 144).

Günümüz Türkçesi:

“Gaziler bile gelip Kerbela çölünde şehadet bularak orada bekaya bir yol buldular.”

Ümmî Sinan, iki oğlu da şehit olduğu ve kendi özel oluşu nedeni ile burada Hz. Ali'yi parlak inciye benzetmiştir. Murtaza ifadesi, Hz.Ali'yi kastederek kullanılan isim demektir.

Yâ ‘ Alî Ebü’l Hasansın hem Hüseyin-i Kerbelâ

Dürr ü cevher me’deni ehl-i şehâdet Murtazâ (Bilgin,2017, s. 23).

Günümüz Türkçesi:

“Ey Ali, Hasan ve Kerbela’nın Hüseyin’i, madenlerden cevher olan incisin şehadet ehlinden Murtazasın (Ali).”

Ümmî Sinan bu beyitte, dünyanın sıkıntı dolu olduğunu, hatta sıkıntının en çok Allah dostları tarafından çekildiğini söyler. Hz. Hüseyin’e olanları gör ibret al demek ister. Bu dünyanın sınavını göstermek amacıyla yazmıştır. Şairimiz tasavvuf erbabıdır. Bu sebeple şiirlerinde cenneti ister ve dünyayı istemez.

Evliyâ vü enbiyâ çekdi cefâlar dünyâda

N’eyledi gör ol şehîd-i şâh Hüseyin-i Kerbelâ (Bilgin, 2017,s. 165).

Günümüz Türkçesi:

“Ermişler ve peygamberler dünyada çok sıkıntı çekti, Kerbela’da şehitlerin şahı olan Hüseyin’e neler yaptılar gör.”

Nâilî-i Kadîm, aşağıdaki örnek beytinde Kerbela olayına atıfta bulunarak söz konusu olayı anımsatmıştır. Kerbela, İslam dünyasının kanayan yarasıdır, edebiyat ve sanat tarihinde çokça işlenmiş bir zulümdür.

Dil çâk çâk-i el-ataş-ı deşt-i Kerbelâ

Ten şarha şarha zezeme-i el-firâk ile (İpekten, 2019, s. 241).

Günümüz Türkçesi:

“Gönül, Kerbela çölünün ateşi ile yarık yarık oldu, ten ise ayrılığın namesiyle parça parça oldu.”

Bu beyitte ise yine Kerbela olayına atıfta bulunan Nevîzâde Atâyî, Kerbela olayından ötürü oraya kutsal kişilerin dökülen kanından dolayı toprağına da kutsallık atfetmiştir. O bölge toprağının tıpkı bir sürme gibi gözlere çekilmesini ve bunun hastalıklara da şifa olacağına inanmaktadır. Bilindiği üzere eski geleneklerde gözlere sürme çekme bir adet idi ve bu rahatsızlıklara da iyi gelirdi. Şair burada bilinçli bir şekilde o sürme ile Kerbela toprağı arasında bir ilgi kurmuştur.

Çeşm-i cânı kuhl-ı hâk-i merkadün bînâ ider

Nitekim çeşm-i ‘alîli hâk-i pâk-i Kerbelâ (Karaköse, 2017, s. 82).

Günümüz Türkçesi:

“Mezarının toprağını gözlerine sürme olarak sürer, çünkü Kerbela’nın temiz toprağı hastalığa şifadır.”

Ümmî Sinan aşağıdaki örnek beytinde, şehitlik mertebesinin en yüce makamlardan biri olduğunu farkındadır. Ancak bunun için tamamen samimi bir inanç ve imanın olması gerektiğinin de farkındadır. Bunun için de gerçek anlamda Hakk’a yakın olmak isteyenlerin yani samimiyet testini geçip şehit olma sevabına nail olmak isteyenlerin ancak Kerbela meydanına giderek orayı görerek bu seviyeye ulaşabileceğini söyler. Çünkü o topraklarda şehitlerin şahı ismiyle de anılan Hz. Hüseyin’in de kanının ıslattığı kutsal topraklar bulunmaktadır.

Kim şehîd olmak diler hakka'l-yakîn ‘ar eylemez

Arayup bulur cihânda Kerbelâ meydânını (Bilgin, 2017, s. 188).

Günümüz Türkçesi:

“Kim gerçek anlamda şehit olmak isterse utanmaz ve cihanda Kerbela meydanını arayıp bulur.”

3.3.9. Necef:

Irak’ın başkenti olan Bağdat’ın güneyinde yer alan Necef şehri, genel itibari ile Hz. Ali ile beraber anılmaktadır. Yaygın inanişâ göre Hazreti Ali’nin habersizce buraya gömülmesinden dolayı farklı bir ihtimam gösterilmiş, olaydan bir buçuk asır sonra bir tavattun merkez durumuna gelmiştir (Öz, 2006, s. 486).

Hazreti Ali’nin mezarının bulunduğu mekândır. Hastalar şifa bulma umuduyla mezara armağan getirirler. Necef’te yaşayan halkın çoğu Şii mezhebindedir. (Yeniterzi, 2010, s. 323).

Atâyî, düşman askerini Necef denizine benzetir. Şair kasidede övdüğü kişinin gücünü anlatmak için onun kılıcını Hz. Ali’nin meşhur “Zülfikar” adlı kılıcıyla ilişkilendirir. Burada hem mübalağa hem teşbih hem de telmih söz sanatları vardır. Kasidesinde övdüğü kişiye kutsallık vermek için onun savaççılığını Hz. Ali’yle ilişkilendirir.

Salup şemşîr-i âteş- tâbî dâ'im Zülfekâr-âsâ

Gün ide leşker-i a' dâyı deryâ-yı Necef-vârî (Karaköse, 2017, s.44).

Günümüz Türkçesi:

“Salıp ateş saçan şimşek gibi Zülfikar, Necef denizi gibi büyük olan düşman askerlerini yok eder.”

Nehcî'nin beytinde Necef şahından kasıt, oradaki sevgilidir. Padişah diyerek aslında kapalı istiare sanatı ile sevgili kastedilir. Beyitteki ilk mısradan onu doğru yola çeken fenafillah makamındaki pir iken ikinci mısradan ise onun nefesine yenik düşmesine neden olan Necef güzeli olan sevgilidir. Burada tezat söz sanatı da görülmektedir.

Bir şâh-rehe çekdi bizi pîr-i fenâ

Kim gitmiş idi ey dil ana şâh-ı Necef (Aslan, 2017, s. 329).

Günümüz Türkçesi:

“Bir doğru yola çekti bizi pir-i fena, ey gönül Necef şahına kim gitmişti?”

Ahmed Nâmî'nin ifadesiyle Necef şehri kutsal bir yer olarak görülür. Çünkü beyitte oranın vasıflarına vakıf olmanın ancak Allah lafzını çokça zikretmekle mümkün olduğu söylenmektedir. Şair buradan yola çıkılarak Necef şehrinin kutsal bir yer olduğunu anlatmak ister. Her anını Allah'ı zikrederek geçir ve Irak'ın Necef şehrinin şahının arkasından git peşinden ayrılma onu örnek al demek ister. Necef Şiiiler için önemli bir yer olma özelliği taşır çünkü Şiiliğin imamı kabul edilen Ali İbn Talip buraya gömülmüştür. Şair belki de bu sebepten Necef'e övgüde bulunmuştur.

Her nefes zıkr-i Hudâya kûşîş eyle dâyimâ

Olasın tâ pey-revi âgâhî-i şâh-ı Necef (Yenikale,2017, s. 387).

Günümüz Türkçesi:

“Her nefeste Allah'ı zikretmeye çaba göster daima ki, Necefin şahının vasıflarına vakıf olasın.”

Nâmî, bütün bu duygulara sahip olduğunda Necef'in şahına daha sağlam bir gayret ile bağlanıp, iyi biri olmak için çaba harcayacağını söyler. Necef şahının

huzuruna kabul edilenlerin kıymet verilen kişilerden olduğu izlenimi uyandırmaya çalışır.

Cem ‘ olunca hubb-i dilde sıdk u ‘ adl ü hilm ü ‘ ilm

Himmat eyler Nâmî lâbüd şâh-ı bî-bâk-i Necef (Yenikale, 2017, s. 387).

Günümüz Türkçesi:

“Hoş gönülde bir arada olunca doğruluk, adalet, tahammül ve ilim, Nâmî mutlaka bu Necef’in sonsuz şahına kalbin bütün kuvveti ile çaba gösterir.”

Şair Ahmed Nâmî, Necef ilini abartılı bir ifadeyle över ve onun akıl ile değil ancak gönül ile yani aşk ile idrak edilecek kadar önemli bir yer olduğunu anlatmak ister. Burada akıl ile kalbin de kıyaslaması yapılır ve kalp üstün görülür. Aşağıdaki diğer örnek beyitlerde de Necef şehrinin bir inci tanesine, nazar boncuğuna, sedefe benzetildiği görülmektedir. Bu durum hem şehrin özelliklerinden dolayı hem de coğrafi şekil ve görüntü olarak sedefe benzediğinden kaynaklanmaktadır.

Vasfını ancak zebân-ı ‘ışkdur ta’bir iden

‘Akl ile sencîde olmaz vasf-ı idrâk-i Necef (Yenikale, 2017, s. 387).

Günümüz Türkçesi:

“Senin (Necef) vasfını ancak aşkın dili tabir edebilir, senin vasıflarını idrak etmek akıl ile mümkün olmaz.”

Burada Cevrî tarafından, Necef bölgesinin suyu ile insanları arasında ilişki kurulur ve onun tıpkı mücevherler gibi sedef ve inci gibi değerli olduğu anlatılmak istenir. Beyitte hem teşbih söz sanatı hem de tenasüp söz sanatı görülmektedir.

Gevher-i silk-i âl-i Ahmed kim

Zatıdur âb-rûy-ı dürr-i Necef (Aydın, 2010, s. 220).

Günümüz Türkçesi:

“O öyle bir Ahmet ki inciler incisi, Necef’in incilerinin yüzü suyu onun zatıdır.”

Ümmî Sinan, burada Allah’ın yaratıcılığını ve sanatını övmektedir. Necef ırmağına kadar olan bölgenin ise adeta mücevher olduğunu söyler. Burada bu toprakların kutsal olduğunu ve yüce yaratıcının bir eseri olduğunu anlatmak ister.

Ol cevâhir ma‘deni hulk-ı‘âzîmindür zîbâ

Pes Necef ırmağına kıldun işâret Murtazâ (Bilgin, 2017, s. 23).

Günümüz Türkçesi:

“O cevher madenidir, onun süsü yüce yaratılışındır; Öyleyse sen Hz. Ali’yi Necef ırmağına işaret kıldın.”

Şair Nâmî, bu beyitte Necef şehrini yüceltmek için onun toprağını cennet toprağına benzetmiştir ve onun adeta bir parlak mücevher olduğunu, onu her gözün göremeyeceğini söylemiştir. Çünkü o parlak bir güneş gibidir. Kutsallık atfedilen bu coğrafya, şairin gözünde adeta cennetten bir parçadır. Beyitte ayrıca gül, bahçe (cennet) ve toprak kelimeleri ile tenasüp söz sanatı tekniğinin de kullanıldığı görülmektedir.

İdemez her dîde seyr-i hıttâ-i pak-i Necef

Gülşen-i Hulddür zîrâ ravza-i hâk-i Necef (Yenikale, 2017, s. 387).

Günümüz Türkçesi:

“Her göz göremez Necef’in o parlaklığını, o bir gül bahçesi gibidir cennetten alınan bir toprak parçasıdır adeta.”

Aşağıdaki beyitte Ahmet Nâmi, Necef şehrini biraz de şekil yönü itibariyle sedef içindeki inci tanesine benzetmektedir. Orası adeta şevk ile dolmuş, taşacak kadar coşmuş bir gönül gibidir. Necef çöl ortasında bir nazar boncuğunu andırır, o çölde parlayan bir vaha gibidir adeta serap gibidir. Sedef içinde parlak bir inciye teşbih kılınan Necef şehri, şairin hayranlık duyduğu bir bölge olarak dikkat çekmektedir. Burada teşbih söz sanatının yanı sıra yekta, sade ve dür kelimeleri ile parlaklık mevzusu etrafında tenasüp söz sanatı tekniğinin de şair tarafından ustaca kullanıldığı görülmektedir.

Bir dür-i yektâyı âğûşa sade-âsâ çeküp

Şevk ile leb-riz olmuş sîne-i çâk-i Necef (Yenikale, 2017, s. 387).

Günümüz Türkçesi:

“Sedef gibi tek bir inciye kucağına çeken yüreği yaralı Necef, şevkten taşacak kadar dolmuş.”

Şair Nâmi, aşağıdaki örnek beyitte Necef şehrini ayrılık acısıyla gözden akan yaş ve gönülden akan kan ile ilişkilendirir. İkisi de sıvı olmaları yönüyle yani mahiyet açısından ortaktır. Bunun yanında diğer ortak noktası ayrılık acısı sebebiyle olmasıdır. Burada Necef göze benzetilerek teşbih yapılmıştır.

‘Ayn-ı vuslatda gehî ğalib olup bîm-i firâk

Hûn-ı dil akıtsa n’ola çeşm-i nem-nâk-i Necef (Yenikale, 2017, s. 387).

Günümüz Türkçesi:

“ Vuslat gözünde dahi bazen ayrılık korkusu galip geliyor, Necef’in yaşlı gözleri gönül kanı akıtsa bunda şaşılacak ne var?”

3.3.10. Şat (Şattü’l- Arap):

“Şattü’l-Arap”, Fırat ve Dicle nehirlerinin Basra Körfezi’nden denize dökülmeden önce birleştikleri noktanın adıdır. Divan şiirinde Irak coğrafyasında sıklıkla geçen nehirlerden biri olan Şat, Mezopotomya bölgesinde olmasından dolayı da ayrıca büyük bir önem taşımaktadır. Sözlük anlamı olarak şatt, “büyük nehir” ayrıca “nehir kenarlarındaki verimi iyi ve bol olan arazi” manalarına gelir. Dicle ve Fırat nehirlerinin Kurna yerinin güneyinde birbirine yaklaştığı “Şattü’l-Arap”, iki yüz kilometre uzunluğa sahiptir. Nehir, "Fav" şehrinden "Basra" Körfezi’ne dökülmektedir. Irak ile İran hududunun güney bölümünde bulunan nehir, gemi işletmecilerine ve çeşitli deniz nakliyeciliğine elverişlidir. "Şattü’l-Arap" kıyıları bu nehirler sayesinde oldukça bereketli ve zengin topraklardır (Bilge, 2010, s. 381).

Şair Şeyhülislâm Yahyâ, bu beyitinde Bağdat şehrini âşıklar şehri olarak işlemektedir. Burada sevgilinin mahallesi bulunur ve âşık adeta bir gemi gibi kendini aşk denizine yani akarsuyuna bırakıp tıpkı Şat suyunun Bağdat’a varması gibi sevgiliye kavuşur. Burada Şat Nehri, ırmak ve gemi, sandal kelimeleri ile tenasüp söz sanatı kullanılmış ayrıca aşğın sandala benzetilmesi ile teşbih yapılmıştır.

‘Aşıka Bağdâd irak olmaz vücûdun fûlkini

Cûy-ı eşkün kûy-ı yâre irgürür mânend-ı Şatt (Kavruk, 2018, s.191).

Günümüz Türkçesi:

“Aşığa Bağdat uzak olmaz o vücudunu bir sandal gibi aşk ırmağından sevgilinin sokağına kadar tıpkı Şat suyu gibi götürür.”

Cevrî, iki nehri övdüğü bu şiirinde onların adeta bir güneş gibi parladığını, gittikleri topraklara bolluk ve bereket taşıdıklarını ve geçtiği yerlerde mücevherler çıktığını söyleyerek övgüde bulunur. Bu mecaz anlamın dışında gerçek anlamda da önemli bir teşbihtir. Çünkü o susuz topraklara bu nehirler adeta can damarı olmuş oralara hayat ve canlılık vermiştir. Şairin de bu akarsuları övmesi bundandır.

Tab’um ol rûd-ı revândur ki bulaydı feyzin

Akduğı yerde cevâhir bitürürdü Şat u Nîl (Aydın, 2010, s.222).

Günümüz Türkçesi:

“Benim yaratılışım akan bir nehirdir ki senin feyzini bulaydım, nitekim Şat ve Nil aktığı yerde mücevher çıkarırdı.”

SONUÇ

Sonuç olarak bu çalışmada elde edilen bulgular ışığında XVII. yüzyıl şairlerinin şiirlerinde Irak ve Anadolu coğrafyasına bakış açıları ortaya konulmuştur. Çalışma sonucunda Irak coğrafyasının Anadolu şairleri üzerinde geniş bir etkisinin olduğu ve bu bağlamda o bölgenin tarih boyunca Osmanlı Devleti ile hem sınır komşusu hem de uzun bir dönem himayesi altında kalındığından dolayı güçlü bir etkileşim sağladığı görülmektedir. Özellikle dinî ve siyasî olayların yaşandığı coğrafi yerlerin, divan şiirindeki yeri diğerlerine göre daha belirgindir.

Bağdat, Basra, Babil ve Kerbela gibi şehirlerin tarihî ve dinî açıdan önemli kültür ve medeniyet şehirleri olmalarından dolayı şiirlerde önemli bir yer edindiği görülmektedir. XVII. yüzyıl Osmanlı Devleti için siyasî kargaşaların ve bazı bozulmaların meydana geldiği bir yüzyıl olmasına rağmen sanat ve edebiyat alanlarında ise tersi bir durum olarak en olgun dönemlerinden birini yaşadığını söylemek yanlış olmaz. Bu süreçte özellikle düz yazı ve şiirde Nefî, Nâbî, Neşâtî, Nergisî, Nâilî ve Şeyhülislâm gibi önemli şairler başta olmak üzere çok sayıda büyük şairin yetiştiği görülmektedir. Bu şairler eserlerinde toplumdan bağımsız davranmamışlar ve çevrelerindeki olayları da eserlerinde işleyerek mesajlar vermişlerdir. Coğrafya, edebiyat ve tarihten bağımsız olarak düşünülemez. Bu sebepten ötürü özellikle Anadolu ve Irak coğrafyasını konu alan bu çalışmada bu şairlerin bu coğrafyalara şiirlerinde nasıl ve hangi yönleriyle yer verdiğini tespit etmek amaçlanmıştır. Bağdat, Babil, Kerbela, Dicle ile Fırat nehirleri, İstanbul ve Edirne gibi coğrafi yerler tarih boyunca yüzlerce medeniyete ev sahipliği yapmış birçok kez başkent olmuşlardır.

Yapılan çalışma esnasında on beş ayrı coğrafi yerin şiirlerde en fazla işlendiği tespit edilmiştir: Irak coğrafyası, Bağdat, Kerbela, Babil, Basra, Dicle ile Fırat nehirleri, Hille, Necef ve Şat bölgeleri; Anadolu coğrafyası olarak ise, İstanbul, Bursa, Edirne ve Eğri şehirleri XVII. yüzyıl divan şairleri tarafından sıklıkla işlenmiştir. Çalışmada özellikle Bağdat, Kerbela ve İstanbul gibi şehirler hem özel konularından dolayı hem dinî ve tarihi fonksiyonlarından ötürü hem de önemli devletlere başkentlik yapma ve bunun akabinde önemli kültür ve medeniyet şehirleri olması hasabıyla en çok dikkat çeken şehirler olmuştur.

Çalışmanın ana metnini oluşturan üçüncü bölümde elde edilen veriler ışığında bir sonuca varılmak istenmektedir. Burada elde edilen sonuç ise XVII. yüzyılda divan şairlerinin şiirlerine en çok konu olan şehirler Bağdat, İstanbul ve Kerbela şehirlerinin olduğu görülmektedir. İstanbul şehri konumu ve tarihi öneminden ve bunun yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'na asırlarca başkentlik yapmış bir merkez olmasından dolayı oldukça fazla işlenmiştir. Irak coğrafyasında ise bu şehrin yerini Bağdat şehri almaktadır. Bağdat, hem Irak coğrafyasının hem de Ortadoğu'nun en önemli şehirlerinden biridir. Yıllarca birçok medeniyete başkentlik yapmış olan bu şehir aynı zamanda bir ilim ve kültür şehridir. Bu iki güzide şehirden sonra çalışmada dikkat çeken başka bir yer ise Kerbela coğrafyasıdır. Daha çok üzerinde yaşanan hüznü olaylar münasebetiyle şiirlerde işlenen Kerbela bölgesi neredeyse tüm beyitlerde telmih söz sanatı tekniğinin de kullanımı ile işlenmiştir.

Şehirlerin genellikle güç ve kudret kelimeleri ile ilişkilendirilerek anlatıldığı ve bunun da o dönemin padişahını, devlet adamı ya da komutanını övmek maksadıyla kaleme alındığı görülmektedir. Bunun da nazım şekli olarak daha çok kasidelerde görüldüğü tespit edilmiştir. Dicle, Fırat ve Şat suyu gibi önemli nehirlerin ise o bölgeye hayat veren su damarları olduğu için şairler tarafından bu yönlerine dikkat çekilerek işlendiği görülmektedir. Şehirlerin kalp ile ilişkilendirildiği de görülür. Sevgilinin gönlünü bir şehre benzeten âşıklar o şehri fetheden fatihi de âşık (şair) olarak tasvir etmişlerdir.

XVII. yüzyıl dönemi şairlerinin gözünden Irak coğrafyasına bakışı görmek amacıyla yapılan bu çalışmada o dönem şairlerinin Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan şairlerden olduğu için bu toprakları ayrı bir vatan gibi değil de kendi öz toprakları gibi görüp o gözle işlediği de dikkat çekmektedir.

Çalışmada görüldüğü şekliyle bu şehirler şair ve yazarların hafızasında önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden söz konusu şehirler barındırdıkları sosyal, kültürel ve tarihi misyonlarından ötürü şiirlerde de sıklıkla işlenmişlerdir. Şiirlerde sevgiliye olan özlemin, uzaklığın sembolü olmuşlar; bazı noktalarda padişahın iktidarını, gücünü ve adaletini temsil etmişler; bunun yanı sıra bazı noktalarda ise bu coğrafyada yaşanan tarihi ve dini olaylara gönderme yapmak amacıyla şiirlere konu edilmişlerdir.

Çalışma üç ana bölümde kısaca Irak tarihini, coğrafyasını ve kültür medeniyet alanını işlemiş ayrıca bu coğrafyanın Osmanlı Devleti şiir dünyasındaki yerini yani

Divan edebiyatındaki yerini XVII. yüzyıl Şairlerinin gözünden göstermesi bakımından önemlidir. Bu dönemde Osmanlı coğrafyasında yaşayan önemli Şairlerin Irak coğrafyasına bakıŐlarını tespit etmek için yapılacak araŐtırmalara bu çalışma kaynaklık edecektir.

KAYNAKÇA

- Açıkkapı, E. (2000). Irak Devleti Tarihi (Saddam Hüseyin Dönemine Kadar). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi)*. Elazığ.
- Ahmetbeyoğlu, A., Cengiz, H., & Başkan, Y. (2003). *Irak Dosyası I*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Tatav Yayınları.
- Akbayar, N. (1996). *Mehmed Süreyyâ Sicill-i Osmanî* (Cilt 4). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Akkan, E. (1999). *Irak*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Akkuş, M. (1991). Nef'î Sanatı ve Türkçe Dîvânı (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin). *Atatürk Üniversitesi (Doktora Tezi)*. Erzurum.
- Akkuş, M. (1993). *Nef'î Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Akkuş, M. (1998). *Nef'î ve Sihâm-ı Kazâ*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Akkuş, M. (2006). *Nef'î*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Akkuş, M. (2018). *Nefî Divanı*. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Akkuş, Y. (2001). Melhame-i Cevrî (Tanıtımı-Transkripsiyonlu Metin-Konu Tasnifi-Asıl Metin-Sözlük). *Sakarya Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi)*. Sakarya.
- Aktaş, H. (2012). Disiplinlerarası İlişkiler Bağlamında Şiir ve Coğrafya. *Studies Of The Ottoman Domain Dergisi*, 2(3), 1-25.
- Alkaya, Y. (2018). Ceviri, Hall-I Tahkikât ve Aynü'l-Füyuz İnceleme-Metin 1b-36b. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi)*. Kocaeli.
- Altun, K. (1997). *Tezkire-i Mucîb (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Ankara: AKM Yayınları.
- Altunmeral, M. (2015). Altunmeral, Mehmet (2015), Nâbi'nin Zeyl-i Siyer-i Veysi'si, (İnceleme-metin). *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi)*. Balıkesir .
- Ambros, E. (2011). Yûsuf Nâbî. (R. Keleş, Dü.) *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(35), 247-252.
- Arıkoğlu, İ. (2008). Divan Şiirinde Şehir Adlarının Tevriyelili Kullanımı Aydın-Tire Örneği. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*.(23), 137-144.

- Arslan, M. (2008). *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri (Manzum Surnâmeler)*. İstanbul: Sarayburnu Kitaplığı Yayınları.
- Aslan, Ü. (2005). XVII. Yüzyıl Türk Klasik Şairlerinden Nehcî Mustafa Dede [1616-1680?], Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği, Tenkitli Metinler: Divan - Tuhfetü's-Sâlikîn ve Hediyyetü'l-Mütereşşidîn. *Marmara Üniversitesi. (Doktora Tezi)*. İstanbul.
- Aslan, Ü. (2017). *Mustafa Nehcî Dede Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Atalay, İ. (2001). *Resimli ve Haritalı Dünya Coğrafyası*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Atik, A. (2013). Bir Hulasa Denemesi: Cevrî ve Selîmnâme'si. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 8(8), 21-36.
- Atik, H. (2007). *Nakşî Ali Akkırmanî Divânı*. Sivas: Buruciye Yayınları.
- Atik, K. (1990). Gazavât-ı Mesleme. *Erciyes Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi)* . Kayseri.
- Avcı, S. B. (2022). Osmanlı Dönemi'nde Irak'ın Mahalli İdari Yapısı. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 23-33.
- Aydın, G. (2019). Bosnalı Sâbit Dîvânî'nin Bağlamlı Dizini ve İşlevsel Sözlüğü. *Gazi Üniversitesi (Doktora Tezi)* . Ankara.
- Aydın, H. (2009). Cevri Divanı. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15(39), 85-94.
- Aydın, H. (2010). Cevrî Divanı'nın Tahlili. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi)*. Balıkesir.
- Aydın, H. (2018). Cevri'nin Mesnevi Nazım Şekliyle Yazılmış Bilinmeyen Bir Manzumesi Üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*(62), 1-20.
- Aykut, E. (2017). *Eski Türk Edebiyatı Ders Kitabı*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları.
- Babacan, İ. (2008). Klasik Türk Şiiri'nde Sebk-i Hindî (Hind Üslûbu). *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi)*. Ankara.
- Balkaya, H. (2001). Türk Edebiyatında Edhem ü Hümâ Mesnevileri ve Bir Yanlışlığa Dair. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*(18), 103-106.
- Banarlı, N. (1983). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- Banarlı, N. (2001). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 1-2*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Belenkuyu, B. (2022). *Nefhatü'l-Ezhar (Atayi, Nevizade)*. Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü: <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/nefhatu-l-ezhar-atayi-nev-i-zade> adresinden alınmıştır
- Bilgin, A. A. (2012). *Ümmî Sinan*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bilgin, A. A. (2017). *Ümmî Sinan Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Bilkan, A. F. (1997). *Nâbî Divânı* (Cilt I-II). İstanbul: MEB Yayınları.
- Bilkan, A. F. (2011). *Nâbî Divânı* (Cilt I). Ankara: Akçay Yayınları.
- Bilkan, A. F. (2013). *XVII. Yüzyıl Türk Edebiyatı*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Bilkan, A. F. (2014). *Nâbî'nin Halep'i, Nâbî, Sempozyum Bildirileri*. Ankara: AKM Yayınları.
- Bizbirlik, A. (2002). Manisa Entekkeliler Tekkesi ve Haziresi. *Manisa Araştırmaları Dergisi*, 47-61.
- Boyraz, Ş. (2006). *Fal Kitabı: Melhemeler ve Türk Halk Kültürü*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Boztürk, E. (2001). Gelibululu Ali (öl. 1600) Nev'i-zade Atayi'nın (öl. 1636) Münşeatları Üzerinde Mukayeseli Sentaks İncelemesi. *Trakya Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi)*. Edirne.
- Ciğâ, Ö. (2013). Süheyl ü Nevbahâr. *Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi)*. Diyarbakır.
- Coşkun, A. O. (2019). *Seyrek-zâde Mehmet Âsım Zeyl-i Zübdetü'l-Eşâr*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Çakırtaş, Ş. (2020). Mitolojiden Jeopolitikaya (Fırat Nehri). *Independent Türkçe*, 50-62.
- Çaldak, S. (1997). Nergisî ve Nihalistan'ı (İnceleme-Metin). *İnönü Üniversitesi (Doktora Tezi)*. Malatya.
- Çaldak, S. (2006). *Nergisî*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çaldak, S. (2010). Nergisî'nin Horos-nâme'si. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 407-412.

- Çapan, P. (2005). *Mustafa Safâyi Efendi Tezkire-i Safâyi*. Ankara: AKM Yayınları.
- Çavuşoğlu, M. (1977). *Yahya Beğ Divanı (Tenkitli Basım)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Çelebioğlu, A. (1998). *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Çelik, N. (2012). Nergisî İksîr-i Sa'âdet (İnceleme-Metin-Dizin). *Adıyaman Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi)*. Adıyaman.
- Çeltik, H. (2008). *Divan Sahibi Rumeli Şairlerinin Şiir Dünyası*. Ankara: MEB Yayınları.
- Dağ , Ö. F. (2020). Mezopotamya Coğrafyası ve Jeopolitik Önemi. *Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi)*. Şanlıurfa.
- Demirel, Ş. (2009). XVII. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinin Anlam Boyutunda Meydana Gelen Üslup Hareketleri: Klasik Üslup- Sebki Hindi-Hikemi Tarz- Mahallileşme. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(2), 246-273.
- Demirkent, I. (2001). *İstanbul*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Dilçin, C. (1991). *Mes'ûd bin Ahmed, Süheyl ü Nev-bahâr*. Ankara: AKM Yayınları.
- Dokumacı, N. (2017). Hüdâyi Efendi'nin 1313 Numaralı Mecmu'â-i Eş'âr (İnceleme-Metin). *Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi)*. Şanlıurfa.
- Dörtbudak, M. V., & Pehlivan. (2010). *19. Yüzyıl Manisasında Bir Kültür Ocağı*. İzmir: Tibyan Matbaası Yayınları.
- Ed-Dakuki, İ. (1999). *Irak*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- El-Beyâtî, A. C. (1999). *Irak*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Elipek, A. (2015). Bahtî'nin Manzum Bir Eserinin Transkripsiyonlu Metni ve İncelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi)*. Samsun.
- Emecen, F. (2020). *Mohaç Muharebesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Enuş, H. (2002). *Dânişnâme-i Edeb-i Fârisî: Edeb-i Fârisî der-Afganistân*. Tahran: Vezaret-i Ferheng-i İrşadi İslam.
- Ercilasun, A. B. (1989). Irak Türkleri ve Edebiyatları. *Milli Folklor Dergisi*, 3-4.
- Erdem, S. (1991). Babil. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 392-395.
- Erkal, A. (2009). 17. Yüzyıl Divan Şiiri Poetikası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi)*. Erzurum.

- Erkal, A. (2021). Klasik Türk Şiirinde Mazmunlaşan Mekânlar: Puthaneler. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(3), 1094 - 1108.
- Ertem, R. (1995). *Yahyâ Divânı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erten, S. R. (2018). Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi'ndeki Bağdatlı Ruhi Divanı Nüshası (Metin-İnceleme). *Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi)*. Yozgat.
- Ertürk, M., & Güner, İ. (2005). *Kıtalar Ve Ülkeler Coğrafyası*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Faraşoğlu, Y. (2023). Divan Şiirinde Bursa Redifli Şiirler. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(10), 211-229.
- Gibb, E. (1999). *Osmanlı Şiiri Tarihi* (Cilt 2). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gökalp, H. (2019). Irak'ın Fethi ve İslamlaşma Süreci. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi)*. Konya.
- Gökdoğan, M. (2002). *Osman Gazi'den Mehmed Vahideddin'e Osmanlı Bilimi ve Kültürü*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1953). Nâilî-i Kadîm: Hayatı-Sanatı-Şiirleri. İstanbul: Varlık Yay.). *Nâilî-i Kadîm: Hayatı-Sanatı-Şiirleri*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Güleç, S. (2015). Hevayî'nin Divan-ı Hicv-i Gazeliyyat-ı Nâbî Eseri ile Nâbî 'nin Divanı'nın Karşılaştırılması. *Adnan Menderes Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi)*. Aydın.
- Gülen, F. N. (2015). 17. Yüzyıl Şairlerinden Neşati, Nâilî, Cevri'nin Şeyhülislam Bahâî Efendi'ye Yazmış Olduğu Kasideler. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(8), 1175-1194.
- Gündoğdu, T. (2021). Azmîzâde Hâletî Divanı'nda Tabiat Unsurları. *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi)*. Malatya.
- Gündüz, İ. (1995). *Tarikatler ve Silsileleri Tomar-ı Turuk-ı Aliyye: Melâmiyye, Kâdiriyye, Halvetiyye, Sofî ve Tasavvuf*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Güney, E. (2003). *Komşu Ülkeler Coğrafyası*. Ankara: Gündüz Eğitim yayınları.
- Gürbüz, İ. A. (2012). *Kerbela Şehidinden Sevgili İmgesine: Hz. Hüseyin*. Yozgat: Milli Eğitim Bakanlığı yayınları.
- Gürsoy, B. (1996). XV. Yüzyıldan İtibaren İstanbul'daki Edebi Muhitlere Genel Bir Bakış. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 188-202.

- Güzel, B. (2018). *Safvetî Mehmet Çelebi Divânçesi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Haksever, H. İ. (1996). Eski Türk Edebiyatında Münşe'âtlar ve Nergisî'nin Münşe'âtı. *İnönü Üniversitesi (Doktora Tezi)*. Malatya.
- Haksever, H. İ. (2001). Veysi ve Nergisî'nin Karşılıklı Mektupları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 179-182.
- Halaçoğlu, Y. (1992). *Basra*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Halil, İ. (1999). *Irak*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Harmancı, E. (2017). *Süheylî Divânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Hayli, S. (2004). Irak'ın Başlıca Coğrafi Özellikleri Ve Petrol Yatakları. *Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 231-246.
- Horata, O. (2019). *Esrar Dede Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İbrahim, A. (2021). 19. ve 20. Yüzyılda Osmanlı Hukuk Sisteminin Irak'ta Uygulanması. *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Dergisi*(1), 119-170.
- İnce, A. (2005). *Tezkiretü'ş-Şuarâ Sâlim Efendi*. Ankara: AKM Yayınları.
- İnce, Ö. (1992). Cevrî Divanı'ndaki Tarihi ve Evsanevi Unsurların Tesbiti ve İşlenişi. *Dokuz Eylül Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi)*. İzmir.
- İpekten, H. (1991). Azmizade Mustafa Haleti. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 4, 348-349.
- İpekten, H. (1991). Nev'i-zade. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 4, 40-42.
- İpekten, H. (1998). *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ankara: KTB Yayınları.
- İpekten, H. (1999). *Nef'î (Hayatı-Sanatı-Eserleri)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İpekten, H. (2019). *Nâilî -i Kadim Divan*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İpşirli, M., & Uzun, M. İ. (1991). *Bahâî Mehmed Efendi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İsen, M. (1994). *Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*. Ankara: AKM Yayınları.
- İsen, M. (2002). Başlangıçtan XVIII. Yüzyıla Kadar Türk Edebiyatı. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1-63.
- İsen, M., & Bilkan, A. F. (1997). *Sultan Şairler*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- İsen, M., & Cemal, K. (1992). *17. Yüzlül Divan Edebiyatı*. Ankara: Türk Dünyası El Kitabı Yayınları.
- İsen, M., & Osman, H. (2011). *Tarihi Gelişim* (6. b.). Ankara: Grafiker Yayınları.
- İsen, M., Bilkan, A. F., & Durmuş, T. I. (2012). *Sultanların Şiirleri Şiirlerin Sultanları*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Kan, K. (2010). Abbâsîlerin Birinci Asrında Bağdat. *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi)*. Bursa.
- Kaplan, M. (1995). *Hayriyye-i Nâbî*. Ankara: AKM Yayınları.
- Kaplan, M. (2019). *Neşâtî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Karacan, T. (1991). *Bosnalı Sâbit Divan*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Karacan, T. (2008). *Sâbit*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karahan, A. (1963). *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Karahan, A. (1987). *Nâbi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Karahan, A. (1991). *İslam-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karaköse, S. (2017). *Nev'i-zade Atayı Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Karakuyu, M., & Sariusta, F. (2011). Evliya Çelebi'ye Göre 17.Yüzyılda Edirne'nin Şehir Coğrafyası ve Kültürel Hayat. *Marmara Coğrafyası Dergisi*(24), 124-149.
- Kartal, A. (2019). *XVII. Yüzyıl Türk Edebiyatı*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Kavruk, H. (2014). Şeyhülislam Yahya. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*.
- Kavruk, H. (1999). Şeyhülislâm Yahyâ-Nergisî Münasebeti. *Journal of Turkish Studies*, 5(23), 135-144.
- Kavruk, H. (2001). *Şeyhülislam Yahya Divanı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kavruk, H., & Selçuk, B. (2017). *Filibeli Vecdî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kavruk, H., & Selçuk, B. (2009). *Filibeli Vecdî ve Dîvân'ı (Metin-Dizin)*. Malatya: Özserhat Yayıncılık.

- Kaya, B. A. (1991). Neşâtı (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Hilye-i Enbiya'sının Tenkidli Metni). *Trakya Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi)*. Edirne.
- Kaya, B. A. (2007). Neşâtî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 33, 18-19.
- Kaya, B. A. (2017). *Azmizada Haleti Divanı*. Sakarya: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kayaalp, İ. (2010). *Sultan Ahmed Divanı'nın Tahlili*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kayaalp, İ. (2019). *Bahtî (Sultan I. Ahmed) Divân*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kayabaşı, B. (1997). Kafzâde Fâizî'nin Zübdetü'l-Eş'âr'ı. *İnönü Üniversitesi (Doktora Tezi)*. Malatya.
- Keleş, H. (2021). Bâbil Hukuk Kuralları ve Yahudilik. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 803-816.
- Kelpetin, M. (2010). Hz. Ebû Bekir Döneminde Irak Fetihleri. *Ekev Akademi Dergisi*, XIV(43), 267-288.
- Keskin, N. İ. (2003). 17. Yüzyıl Divan Şairi Şerif Nehcî (Hayatı, Eseri, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni). *Gazi Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi)*. Ankara.
- Kılıç, F. (2010). *Aşık Çelebi (Meşâirü's-şuarâ)*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Kılıç, S. K. (2014). 19.Yüzyılda Osmanlı İdaresi Altında Basra Vilayeti Ve Körfezine İlişkin Bazı Tespitler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54(2), 319-366.
- Kılınç, A. (2021). *Fuzûlî Dîvânı* (1. b.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Kırbyık, M. (1999). Kâtib-zâde Sâkib Mustafa (Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni). (C. I-II). *Selçuk Üniversitesi (Doktora Tezi)*. Konya.
- Kırbyık, M. (2000). Katib-zade Sakıb Mustafa Hayatı, edebi Kşiliği ve Eserleri. *A. Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü dergisi*(15), 153-187.
- Kırbyık, M. (2010). Katib-Zade Sakıb Mustafa (Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği). *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*(15), 153-187.
- Kırbyık, M. (2017). *Kâtib-Zâde Sâkib Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kocatürk , V. M. (1964). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Edebiyat Yayınevi.

- Koç, N. İ. (2003). XVII. YY. Divân Şâiri Şerif Nehcî (Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni). *Gazi Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi)*. Ankara.
- Korkmaz, Â. (2005). Mithat Paşa'nın Bağdat Valiliği. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul.
- Köroğlu, K. (2013). *Eski Mezopotamya Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kufacı, O. (2019). Coğrafyanın Baki Divanı'na Aksi: Ülke ve Bölge Adları. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 377-424.
- Kufacı, O. (2019). Coğrafyanın Bâki Divanı'na Aksi: Ülke ve Bölge Adları. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 377-424.
- Kurnaz, C. (1997). *Türküden Gazele (Halk ve Divân Şiirinin Müşterekleri Üzerine Bir Deneme)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kurnaz, C., & Tatçı, M. (2001). *Nail Tuman (Tuhfe-i Nâ'ili)*. Ankara: Bizim Büro Yayınları .
- Kurt, A. O. (2006). Babil Sürgünü Sonrası Ezra Önderliğinde Yahudiliğin Yeniden Yapılandırılması. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi)*. Ankara.
- Kurtoğlu, O. (2018). *Bosnalı Âsım Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kutluk, İ. (1963). Nailî-i Kadîm Hayatı ve Eserleri. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-25.
- Küçükaşçı, M. S. (1998). Hicaz. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 17, 432-437.
- Küçükaşçı, M. S. (1999). *Irak*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Macit, M. (2005). *Divân Şiirinde Ahenk Unsurları*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Manaz, A. (1992). *Suriye'nin Başkenti Şam'da Türk Dönemi Eserleri*. Ankara: KB Yayınları.
- Mantran, R. (1999). Irak. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 19, 91-93.
- Mengi, M. (1991). *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*. Ankara: Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Mermer, K. (2010). 17. Yüzyılın Genel Siyasî Ve Edebî Manzarasında Bir Şeyh, Vaiz ve Şair Olarak Mustafa Manevî. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35-67.

- Nurkiç, K. (2007). Bosna-Hersek'in İslamlaşma Süreci (XV. ve XVI. YY). *Ondokuzmayıs Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi)*. Samsun.
- Ocak, F. T. (1981). Nef'î ve Türkçe Dîvân. *Hacettepe Üniversitesi (Doçentlik Tezi)*. Ankara.
- Oener, L. (2019). Bosnalı Aleaddin Sâbit Dîvânı'nın Tahlili. *Sakarya Üniversitesi (Doktora Tezi)*. Sakarya.
- Öngören, R. (1997). *Hasan Burhaneddin Cihangiri*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öntürk, K. İ. (2019). Şeyhülislâm Yahyâ, (Şeyhülislam Esad ve Şeyhülislam İshak Divanlarında Tarih Manzumeleri). *Yüzüncü Yıl Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi)*. Van.
- Ördek, Ş. (2012). Nâbi'nin Farsça Divançesi (İnceleme- Türkçeye çeviri- Tenkidli Metin). *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi)*. Nevşehir.
- Öz, M. (2006). *Necef*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, A. (1989). *Şeyhî Mehmed Efendi Vakayü'l-Fuzalâ, (Şakâyyık-ı Numaniyye ve Zeyilleri)*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Özyörük, N. (2019). Bosnalı Âsım Divanı'nın Tahlili. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. (Yüksek Lisans Tezi).
- Pala, İ. (2001). İstanbul. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 34, 284-289.
- Polat, E. (2018). 17. Yüzyıl Divanlarında Nasihat. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi)*. Ankara.
- Sargın, Ş. (2019). Ahmed Bin Hemdem Kethudâ Süheylî'nin Fezâil-İ Şam'ı (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım). *Uşak Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi)*. Uşak.
- Selçuk, B. (2009). *Meşakku'l- Uşşak inceleme-Metin Nergisi*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Selçuk, B. (2014). Şiir Mecmûalarında Nergîsî'nin Türkçe Gazelleri Ve Bu Gazeller Üzerine Bir Değerlendirme. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(12), 1-20.
- Selçuk, B. (2016). Nergîsî'nin Yeni Bir Gazeli Üzerine. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 2(1), 405-412.
- Selçuk, B. (2019). Nergîsî Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(2), 57-72.

- Selçuk, B. (2020). Nergisî'nin Bir Mecmuadaki Gönlümüz Redifli Gazeli Üzerine. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 988-998.
- Serin, R. (1984). *İslâm Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler*. İstanbul: Petek Yayınları.
- Sertoğlu, M. (1958). *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*. İstanbul: İskit Yayınevi.
- Solmaz, S. (2018). *Ahdî-Gülşen-i Şu'arâ*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Şaban, İ. (2011). 19. Yüzyılda Osmanlı Irak'ında Edebi ve Kültürel Çevre. *İstanbul Üniversitesi (Doktora Tezi)*. İstanbul.
- Şafak, T. (2012). Cevrî Çelebî'ye Nispet Edilen Hâfız-I Şirazi Gazeli Şerhi. *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Dergisi*(6), 51-69.
- Şentürk, A., & Kartal, A. (2015). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi* (10. b.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1970). *Zâtî Divanı* (Cilt 2). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Toprak, M. (2006). Şeyhülislâm Bahayi Dîvânı. *Pamukkale Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi)*. Pamukkale.
- Tozlu, M. (2013). Âsım (öl. H. 1122/M. 1710) Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin). *Marmara Üniversitesi (Doktora Tezi)*. İstanbul.
- Tuncel, M. (1994). *Dicle*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Turan, A. N. (2006). *Tarih Selçuklular'dan Bugüne El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Turan, S. (2009). Necati Beg'in Şiirlerinde Yer Adları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*(20), 135-154.
- Turkut, T. (2014). Şeyhülislâm Yahyâ Divanı'nda 253-452. Gazellerde Ahenk Unsurları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi)*. Kahramanmaraş.
- Türkdoğan, M. G., & Koç, H. (2013). *Nâbî (Hayrâbâd)*. Ankara: Akademisyen Kitabevi Yayınları.
- Türkdoğan, M. G., & Koç, H. (2014). *Nâbî-Hayrâbâd*. Ankara: Akademisyen Kitabevi Yayınları.
- Ulucan, M. (2020). Kültür ve Edebiyatımızda Dicle. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(4), 103-122.

- Uluçam, A. (1999). *Irak*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uludağ, E. (1992). Şeyhülislâm Bahâyî Dîvânı (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin). *Atatürk Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi)*. Erzurum.
- Uludağ, E. (1996). Şeyhülislâm Bahâyî ve Dîvânı Üzerine Birkaç Söz. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*(2), 131-136.
- Uludağ, E. (1998). Dîvân Edebiyatı Türlerinden Sâkinâmeler ve Şeyhülislâm Bahâyî'nin Sâkinâmesi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*(9), 49-64.
- Uzun, M. İ. (2006). Münşe'ât. *İslam Ansiklopedisi. C. 32. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1995). *Osmanlı Tarihi* (Cilt 3). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünver, İ. (1998). *Heft Han*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yalcinkaya, Ş. (2010). Süheyli, Ahmed. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 32, 32-33.
- Yalcinkaya, Ş. (2012). *Nâbî'nin Nâsirliği ve Kamanıçe Fetih-nâmesi (Tenkitli Metin-İnceleme)*. İzmir: Kanyılmaz Matbaası Yayınları.
- Yanık, M. (2015). Neşâtî Divanı'nda Sevgili Tipinin İncelenmesi. *Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul.
- Yanmaz, E. (1995). Vecdî (Hayatı Edebi Kişiliği ve Divanı'nın Karşılaştırmalı Metni). *Atatürk Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi)*. Erzurum.
- Yenikale, A. (2013). Ahmet Nami. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ankara.
- Yenikale, A. (2016). *Ahmet Nâmî Divanı ve İncelemesi*. Ankara: Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Yenikale, A. (2017). *Ahmet Nâmî Divanı ve İncelemesi*. Ankara: Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Yeniterzi, E. (2010). Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(15), 301-334.
- Yıldız, A. (2014). Bahtî, Sultan 1. Ahmed. 04 30, 2023 tarihinde Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü: <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/bahti-sultan-ahmed>. adresinden alındı
- Yılmaz, K. (2001). *Güftî ve Teşrifâtı'ş-Şuarâsı*. Ankara: AKM Yayınları.

Yorulmaz, H. (1996). *Divan Edebiyatında Nâbî Ekolü–Eski Şiirde Hikemiyât*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Yörür, A. (2017). Osmanlı Dönemi Şiirinde Edirne. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 145-146.

ÖZGEÇMİŞ

Maher Hamzah Rashıd AL SHAMİM, 2020 yılında Musul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden sekizinci olarak mezun olmuştur. 2021 senesinde Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı' da yüksek lisans eğitimine başlamıştır.